

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

მეცნიერულ-პოპულარული ლიტერატურის სერია

გიორგი ლეონიძე

ბ ე ს ი კ ი

(დაბადებიდან 200 წლის გამო)

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკად. გამომცემლობა

თბილისი — 1968

შესავალი

თუმცა ბესიკის ბრწყინვალე პოეტური სიტყვა ქართული პოეზიის უძვირფასეს მემკვიდრეობას ეკუთვნის, მაინც ბესიკი ნაკლებად არის შესწავლილი. დღემდის ჩვენ არა გვაქვს ყოველმხრივ გარკვეული და დადგენილი ბესიკის პოეტური ტექსტი. ბესიკის შემოქმედებაც ჩვენამდე სრული სახით არ არის მოღწეული.

თვით ბესიკის ბიოგრაფიაში დღემდის ბევრი რამ გამოურკვეველია. ბესიკზე გავრცელებული ლეგენდები ძნელი გასარჩევია რეალურ ფაქტებისაგან, ასეთი ხვედრი დიდ პოეტებს რგებიათ. განსაკუთრებით აღმოსავლეთში, სადაც პოეტის რეალური სახე ხშირად ფანტასტიურად იცვლება ხოლმე.—ამნაირი მოვლენა ბესიკის მიმართ ბუნებრივია. ბესიკი არაჩვეულებრივი პოპულარული პოეტი იყო. მან შეავსო მაშინდელი პოეზიის სფერო, იგი ჯერ კიდევ თავისი თანამედროვეობისაგან იყო გაღმერთებული, როგორც პოეტების მეტრი, „მელექსეთბაში“, ანუ პოეტების მეთაური, ცნობილი „რუსთველისაებრ ხმატბილობით“, „მსგავსი რუსთველისა“ (იოანე ბატონიშვილი), „პირველი მესტიხე“. ისიც საგულისხმოა, რომ ბესიკს, როგორც დიდ პოეტს, სიცოცხლეშივე ჰყოლია პანეგირისტები.

პოეტის სიკვდილის შემდეგაც, ერთხანს ქართული პოეზიის მპყრობელ ხმად ისევ ბესიკის სიმღერის ხმა იყო. ბესიკის ამღერებითა და ფორმით საზრდოობდა. ჩვენი ანაკრეონტული „მუხბაბაზური“ პოეზია. გაიხსენეთ ამ ეპოქის მრავალი ლექსი „ბესარიონის ხმაზე“ დაწერილი, და ცხადი გახდება, რომ ბესიკის ლექსის ბრწყინვალე არტისტიზმმა, ბესიკის ტბილმა ხმამ განსაზღვრულ პერიოდში შეუძლებელი გახადა სხვა სიმღერის გავლენა საქართველოში.

ამ შემთხვევაში, მეტად ნიშნულია გიორგი ერისთავის ერთი დავიწყებული ლექსი, რომელშიც რომანტიკოსი პოეტი აღნიშნავს ბესიკის პოეტური სახელის გარდულახველობას.

„მახსოვს ერთხელა, სალამოს ეამსა,
იყო ყრილობა სახლსა დიდებულს:

ტურფათა გვაძთა შექმნეს ცილობა,
რომე აწინდელთ ქაბუკთა, შორის
არ არს მწერალი:

ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო,
ვსთქვათ, მომღერალი?

რისთვის და ვისთვის, აწ მითხარით ვთქვა მე სიმღერა,
ვინ მოისმინოს ჩემის სულის სიმისა, ბგერა?“

ამ ლექსიდან ისიც კარგად სჩანს, რომ თვით ბარათაშვილის
დროინდელი ქართული საზოგადოება ბესიკის პოეზიაში სწორედ
მის მუსიკალურ ხმასა და ამღერებას აფასებდა:

ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო, ვთქვათ, მომღე-
რალი?

მეორე რომანტიკოსი პოეტიც ვახტანგ ორბელიანი-
განსაკუთრებით აღნიშნავს ბესიკის მუსიკალობას:

„აქა ისმენენ ბესიკისა
ხმასა ციურსა“.

საგულისხმოა ერთი ოფიციალური დოკუმენტი, რომელშიც
1840-იან წლების ქართული საზოგადოება აღტაცებას გამოსთქვამს
სწორედ ბესიკის ტკბილ ხმისადმი. 1840-იან წლების განუხორციე-
ლებელი ჟურნალის „სინათლის“ გამომცემელი, აღნიშნავდნენ რა
თავისს განცხადებაში მთავრობის სახელზე სწავლისა და ხელოვნე-
ბის დაცემას საქართველოში, ნაღვლიანად ჰკითხულობდნენ:

„აწ სადღა არიან ჩახრუხაძენი, გინა შეფთელნი, რუსთველნი
და პეტრიწნი, სადღა ისმის ტკბილ ხმოვნება ბესიკისა?“

ბესიკის „ტკბილხმოვანებით“ საკმაოდ დავალებულია ისეთი
პოეტი, როგორიც იყო ალექსანდრე ქავჭავაძე, ბესიკის
დაფნის მემკვიდრე.

დიდი შინაგანი ერთობა და ღრმა კავშირი აქვს ბესიკის პოე-
ზიასთან თვით ნიკოლოზ ბარათაშვილს, რომლის პოეზიაში
უსათუოდ შეიმჩნევა ბესიკის მგრძნობელობის ნემკვიდრეობითო-
ბა და მისი პოეზიის ერთგვარი ზედმოქმედება.

ბესიკის ბრწყინვალე პოეტური სახელის ფუძე მუსიკალური
სტიქიაა. ბესიკის პოეზია მუსიკიდან გამომდინარეობს, ბესიკი სმე-
ნის ოსტატია, მისი პოეტური პრინციპი—მუსიკაა. „მან მრავალი
შაირი დაწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქარ-

თულისა ენითა“, „გააკეთა სხუათა და სხუათა ხმათა ზედან სიმღერისა ლექსები“. ამ ნოვატორობით ბესიკს დიდი დამსახურება მიუძღვის. მან საათნაფასთან ერთად გააქართულა სასახლის და თბილისის ქუჩების მუსიკალური რეპერტუარი, რომელსაც უმთავრესად ქართულ ფეოდალურ არისტოკრატის ესთეტიურ ცხოვრებაში აქტიური გავლენა ჰქონდა, ვიდრე მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევრიდან.

ბესიკს ჩვენ ვკითხულობთ, მაგრამ თანამედროვენი ბესიკის ლექსებს მღეროდნენ. ბესიკის ლექსების უძრავლესობა მუსიკალურ ინსტრუმენტისათვის იწერებოდა. დღეს ბესიკის ლირიკას ჭიანჭურის სიმები დაშორდა, ამიტომ შემცირებულია ბესიკის სრულხმოვნება.

ბესიკის პოეტური მემკვიდრეობა მდიდარია და მრავალრიცხოვანი. ბესიკმა შეჰქმნა სიყვარულის დიდებული სიმღერები, ელეგიური რომანსები, იგი დიდი ვნების და მღელვარების პოეტია, მის სატრფიალო ლირიკას დიდი გულწრფელობა და ძლიერი თავისებურება ახასიათებს.

თუ მძლავრია ბესიკის პოეტური პათოსი, მისი გულის ვნებანი, არა ნაკლებ მომნიბველელია ბესიკის პოეტური ფორმის ბრწყინვალეობა, ლექსის პოეტური სიწმინდე, პლასტიურობა, დახვეწილობა, და რაც მთავარია, მუსიკალური გამომგონებლობა. ბესიკის მალალ სიტყვიერი ოსტატობა და ნოვატორობა, ფორმალური და ტექნიკური ძიებანი—რიტმის სიმდიდრე, ლექსის ზომის მრავალგვარობა უნიკალურად ჰხდინან ბესიკის სახელს ქართულ პოეზიაში.

ბრწყინვალე მომღერლობასთან ერთად ბესიკი მძაფრი ეპიგრამატიკტი და სატირიკოსია, შეუბრალებელი პოლემისტი. მის კალამს ეკუთვნის რეალისტური სატირული პოემა „რძალ-დედამთილიანი“, რომელიც ბესიკის შემოქმედების პირველ პერიოდს ეკუთვნის და გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსზედ“ ადრე არის დაწერილი. ეს პოემა მითაც არის შესანიშნავი, რომ იგი ხალხური ფოლკლორის გავლენას ატარებს არა მარტო სიუჟეტურად, არამედ ენობრივადაც. ძველი „ღმერთების დიალექტის“ მბრძანებლობის დროს, ბესიკი გურამიშვილისაგან დამოუკიდებლივ გზას იკაფავს ცოცხალ სასაუბრო ენისაკენ, თუმცა ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ხალხური ნაკადი ბესიკის პოეზიაში ვერ გაღრმავდა, პოეტი ვერ დაეუფლა საბოლოოდ ხალხურ სიტყვას და ერთგული

დარჩა სქოლასტური სტილიზაციისა. ამიტომ ბესიკის პოეზიას ნაწილობრივ სიცოცხლიანობა აკლია.

ბესიკი იმავე დროს გმირული პათოსის პოეტია. მან შექმნა ახალი ეპიური შედეგები—„ასპინძისათვის“, „რუხის ბრძოლა“. ამ ნაწარმოებებში, რომელშიც ბესიკი ბატალურ სურათების ოსტატად გვევლინება,—შესაძინევია აგრეთვე ცდა ცხოვრებასთან ახლო მისვლისა. მისი გმირები ნატურიდან არიან გადმოწერილი, მისი პოეტური სიტყვა პრაქტიკულ მიზნების მატარებელია. ყოველივე ეს ერთგვარი რეაქციაა მაშინდელ სპარსულ საზღაპრო პოეზიის წინააღმდეგ და აქაც ბესიკი ნოვატორად წარმოგვიდგება.

ბესიკმა შექმნა აგრეთვე ახალი ქართული ოდა. ბესიკი დახელოვნებული ჰიმნოგრაფია. ბოლოს მან არაჩვეულებრივ გაამდიდრა ქართული პოეტური სიტყვის კულტურა. ამ შემთხვევაში დამახასიათებელია კალმასობის ცნობა ბესიკზე: „მოუთხრობენ ამისათვის, რომელ ჰსცოდნოდეს ზეპირად მთლად ლექსიკონი ქართული“. მართლაც, ბესიკი სიტყვის დიდი მეურნეა. და ბოლოს, ბესიკის ეპისტოლეებიდან და მოხსენებიდან სჩანს, რომ საქართველოს ლირიკულ პოეტს—იმპროვიზატორს პოლიტიკური მქვერმეტყველებაც არა ჰკლებია; იგი ძლიერ დაუფლებულია რიტორიკის სტილიზაციას.

ბესიკი არ არის მხოლოდ ანაკრეონტული პოეტი, ცხოვრებისა და ბედნიერების მომღერალი, როგორც ჩვენში მიღებულია. იგი იმავე დროს ტრაგიული პოეტია.

მით უმეტეს, ბესიკი არ არის ყარაჩოღელი, როგორც ზოგიერთებმა გაუგებრობით მონათლეს. ალბათ მისთვის, რომ ბესიკის სატრფიალო მუხამბაზებს აშუღებიც მღეროდნენ. მაგრამ ბესიკის პოეზიაში მეტად მცირეა ხალხური დერიტა, პირიქით, ბესიკის მწერლობის მთავარი ფუძე მწიგნობრული სიტყვაა. (საათნავას გავლენაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ მხოლოდ მისს ყრმობის ლექსებში—„ან აღვა ხარ ტანადობით“ და სხვ.)

აღზრდით, კულტურით, მწერლობით მას არაფერი საერთო არა აქვს ყარაჩოღულ ფენებთან. უპირველესად, იგი XVIII საუკუნის მწიგნობრული მწერლობისა და მაშინდელი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელია. თანამედროვენიმას უწოდებდნენ ერუდიტს, „მეცნიერებაში გამოცდილს“, „გონება სრულს, ცოდნით შენასრულს“.

როგორც ახლა იჩვენება, ბესიკი ახლოს მდგარა იმ ქართულ საზოგადოებრივ ჯგუფთან, რომლის ინტელექტუალური გამოვლი-

ნების მომენტი იყო მეთვრამეტე საუკუნის გამათავისუფლებელი ფილოსოფიის რაციონალიზმი, ანუ პირობითად რომ ვსთქვათ, ვოლტერიაზობა.

ბესიკის ინტელექტუალური განვითარებისათვის საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ იგი ზიარებულს ყოფილა თავის დროის დას. ევროპის მწერლობის ზოგ შედეგებს. მაგალითად, ბესიკის ლექსებიდან, რასაც დღემდის ყურადღებას არ აქცევდნენ, ირკვევა, რომ პოეტს სცნობია ლესაჟის რეალისტური რომანი „ჟილ-ბლაზი“, რომელიც შესანიშნავ სოციალურ-სატირას წარმოადგენს.

ბესიკის საყვარელი წიგნი ყოფილა აგრეთვე ენციკლოპედისტის მარმონტელის „ველიზარიანი“. ეს ტიპური ნაწარმოები ზომიერი განმანათლებლობისა, რელიგიური შემწყნარებლობის და თავისუფალი აზროვნებისა. ბესიკის გატაცება „ველიზარიანი“ იმდენად დიდი ყოფილა, რომ ამ ნაწარმოების გმირის სახელი ველიზარი ანუ ველისარიანი ზოგჯერ ლიტერატურულ ფსევდონიმიდაც უხმარია. ალბათ, ამ გატაცების მიზეზით პოეტის მეგობარი გარდაცვლილ ბესიკს დასატირებელ ლექსებში „ქუით ველისარიანს“ უწოდებს, რაც იმ ფაქტს უნდა ადასტურებდეს, რომ ბესიკი მიმდევარი უნდა ყოფილიყო მარმონტელის რომანში გამოთქმული იდეის—რწმენის თავისუფლებისა. მაშასადამე, ბესიკი იდეურად ქართულ ვოლტერიაზეთან ახლოს უნდა მდგარიყო, რომელთა წრეში პოეტს არა ერთი პირადი მეგობარი ჰყოლია.

თავისებურია პოეტის ცხოვრებაც. იგი რომანი—თავგადასავალია, სავსე უბედობით, მოუსვენარი ხეტიალით, მწირობით, ყარიბობით. პოეტმა სიცოცხლის მეორე ნახევარი გადახვეწილობაში გაატარა, სამშობლოს გარეთ და უცხო მხარეში დალია სული.

ამ რომანის გმირი ერთსა და იმავე დროს ლიტერატურულ და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ადამიანია. პოეტი—იმპროვიზატორი, კარისკაცი, სახელმწიფო მოღვაწე, დიპლომატი.

ბესიკის პოეტური მემკვიდრეობიდან დღეს ჩვენთვის ბევრია გაუგებარი, რამდენადაც ჩვენთვის უცნობია გენეზისი მრავალი მისი ლექსის, რამდენადაც მისი პოეზია გამოსცილდა თავის ეპოქის საზღვრებს, ბესიკის ზოგი ლექსი გაუგებარია მისი ბიოგრაფიის გარეშე.

ჩვენ გვიყვარს ბესიკი, მაგრამ ნაკლებად ვიცნობთ მის ცხოვრებას. ჩვენი სურვილი იყო შეძლებოთ მიხედვით აღგვედგინა ბესიკის ძვირფასი სახე, ბესიკის საზოგადოებრივი ფრესკა, ამის მიზნით ზოგ წვრილმანსაც გამოვეყიდე.

გაბაშვილები

პოეტი ბესიკი წარმოშობით აზნაურ გაბაშვილების ძველ შტოს ეკუთვნის.

როგორც ბესიკი, ისე მამა მისი ზაქარია ოფიციალურ საბუთებში გაბაშვილობასთან ერთად „იობიანად“ „იობის ნათესავად“ -აც იხსენიებიან. აქედან ჩანს, რომ ვინმე იობს ისინი გვარის დამწყებად სთვლიან, ანუ საგვარეულოს სასახელო წევრად. ვინ არის ეს იობი? ხომ არ არის იგი ის „კეთილ ნაშრომი იობი“, რომელიც მოხსენებულია სწორედ გაბაშვილების საგვარეულო „ლურჯ მონასტრის“ კარიბჭის წარწერაში? ამ წარწერის მიხედვით კი იობი წარჩინებული ფეოდალია, „მამა ერისთავთ ერისთავის ქართლისა ამირასი და რუსთავისა და შვიდთა მთეულეთისა პატრონისა, აბულსანისა და ბასილ ქართლისა მთავარ ეფისკოპოს ყოფილისა“¹.

თუ ეს ასეა, მაშინ გაბაშვილები ძველს ფეოდალურ გვარს უნდა ეკუთვნოდნენ, რომელიც შემდეგ საუკუნეებში თანდათანობით საგრძნობლად დაქვეითებულა. აღსანიშნავია, რომ ბესიკს უყვარს აღნიშნოს თავისი გვარის სიძველე. ხშირად იგი გაბაშვილობის ნაცვლად „გაბაონად“ იწერება. იმავე დროს „გაბაონი“, ქართული ჰერალდიკის განმარტებით, პალესტინის იმ გეოგრაფიულ პუნქტს ჰნიშნავს, საიდანაც თურმე გაბაშვილები გადმოსახლებულან საქართველოში „დროსა ნაბუქოდონოსორისასა“. ამ გადმოცემით, ებრაელი გაბაშვილები ჯერ მცხეთაში დასახლებულან, შემდეგ, როცა თბილისი გაშენებულა, თბილისის პირველ მკვიდრთაგანნი ყოფილან. ასეთია ჰერალდიკური ლეგენდა, რასაც ბესიკის დროს დიდი გასაეული ჰქონდა.

გაბაშვილები შემდეგ ხანშიც ძლიერ მიწათმოქმედებელ და გავლენიან ფეოდალებად მოსჩანან, როგორც „დარბაისელნი და თავჩინებულნი თავადნი“, ერისთავებთან, ციციშვილებთან და მაჩაბლებთან ერთად, ისინი მაგ. მოხსენებულ არიან XVI საუკუნეში 1536 წ. დიდი ლუარსაბის ერთ სიგელში (საისტორიო მოამბე, № 1, 1924²).

მე-17—18 საუკუნეში ეს გვარი უკვე ძალადმართებული და გაღარიბებულია. შემდეგში გაბაშვილებს ველარ შეურჩენიათ „თავჩინებულობა“ და „სახასო აზნაურებად“ ჩარიცხულან.

¹ П. Иоселиани. Описание Тифлиса, გვ. 34.

² სხვათა შორის, გაბაშვილებმა, დავით და ნიკოლოზ 1542 წ. ააშენეს თბილისში მთაწმინდის ეკლესია (საქ. სიძველენი, II, 125).

XVIII ს-ნის მიწურულამდე გაბაწვილები, როგორც კარის-კაცები, დაახლოებული ყოფილან სამეფო კართან სხვადასხვა თანამდებობით (სუფრაჯი, მზარეულთ-უხუცესი, ბაზიერთ-უხუცესი. უკანასკნელი თანამდებობა ქართლის მეფეთა სასახლეში გაბაწვილთა საგვარეულო „სახელო“ იყო).

გაბაწვილებს არა ერთხელ გამოუჩენიათ შესაფერი ერთგულება თავის პატრონისადმი. ასე, ისტორიული პოემა „შაჰნავაზიანი“ 1655 წ. ბრძოლაში მათ შიაწერს დიდს ვაჟკაცობას და ერთგულებას ვახტანგ V-ისადმი. შემდეგში, 1706 წელს, ვახტანგ VI „მამულის სითარხნის წიგნსა და ნიშანს აძლევს სწორედ ბესიკის წინაპრებს,—ერთგულთა და წესისებრივ მრავალფერად ერთგულად და თავდადებით ნამსახურთა, ყმათა, აზნაურიშვილთ—გაბაწვილთ“. ამ წყალობის წიგნით მეფე ანიჭებს „მათი კერძის ყმის სითარხნეს“ და ათავისუფლებს „ლაშქარ ნადირობის და სათათროს საურას“ გარდა ყოველ სახელმწიფო გადასახადისაგან (საქ. სიძე. II, 150); ექვსი წლის შემდეგ მეფე კვლავ ასაჩუქრებს მათ ახლად შესყიდული მამულის „ათის წლის სითარხნითა“ (იქვე. 151). ალბათ „ერთგული და მრავალგვარი ნამსახურობა“ უნდა ჰქონოდათ გაბაწვილებს ასეთი წყალობის შოვნისათვის.

უნდა აღინიშნოს, რომ შედარებით სხვა სახასო აზნაურებზედ გაბაწვილები მაინც მაღალ მდგარან ქონებრივად. ამ ფაქტს ვეიდასტურებს მათი მიწათმფლობელობა. XVIII საუკ. ნათ ისევ ვრცელი მამულები ეპირათ. გარდა თბილისთან ახლოს მდებარე მამულებისა (ლისი, თბილოვანი, გდელისი, წოდორეთი, ოქროყანა), თვით თბილისში მათ საკუთრებას შეადგენდა დღევანდელი „ვერი ს“, „ვაკის“ და „მთაწმინდი“ ტერიტორიის შესამჩნევი ნაწილი, „ვერესგან შეჰდგარი დილომამდის“. მარტო „ვაკე“-ში, გარახის ხეე გაღმა საგაბაწვილოს ერთ წარმომადგენელს 143 დღიური მიწა ეპირა, „სააგუროს მიწას გარდა“ (საისტორიო მოამბე, II, 187. 192 წ.).

გაბაწვილების მამული განთქმული ყოფილა ადგილმდებარეობით. ერთი მსყიდველთაგანი ასე აგვიწერს მის სიკეთეს: „კარგი მამულიც არის. გავიდოდი, შევექცეოდი, ოჩხსა, საფიჩხულესა, ზენასა, მკასა და სოფლობას ეგვანებოდა და მიხაროდის“ (თავგადასახელო იესე ოსეს შეილისა, 50). საგაბაწვილო მიწების ერთ ღირსებას ისიც შეადგენდა, რომ „საწყლისპირთ“ იყო და მტკერის ნაპირები ეპირა „საფიჩხულე“, „საოჩხეებით“ (სსტ. მმბ., II, 187). მაშასადამე, ძველად მის მეპატრონეებს თევზის შემოსავალიც ჰქონიათ და ხე-ტყის საქმეც უწარმოებიათ. ერთი ირონიული შენიშვნით „გაბაწვილები მეტივენი ყოფილან ადრიდგან“ (H, 2130), ამ ფაქტს მოუძია საბაბი ვინმე პასჭილიანტისთვის მიეპართა რონელიმე გაბაწვილისადმი:

„სჯობს ძველებურ გვარისებრ
ტივათა ჰკრა ხენია“. (იქვე).

ბესიკის ბინეალოგიური უბო*

ოთარ გაბაშვილი (XVII საუკ.)

ასლამაზ

ნიკოლოზ
(დმანისის დე-
კანოზი გარდ.
1736 წ.)

სვიმონ

ზაქარია

იოანე (მიტ-
როპოლიტი.
შემდეგში გა-
დაყენებული)

დეკანოზი ოსე
(ცნობილი
კალიგრაფი)

ბესიკი
პოეტი

იოსებ

შიუხედავად საკმაო მამულებისა, XVIII ს-ნისთვის აზნაური გაბაშვილები ნიეთიერად საკმაოდ დაქვეითებულნი ყოფილან. მუდამ „ვალში იყვნენ“. მხოლოდ მამულების დაგირაუებით და გაყიდვით ირჩენდნენ თავს. „ხან იმას ავაკრებდნენ, ხან იმას“ (იხ. თვგდ. იესე ოსეს შვ., 50; ცენტრარქივის სიგ. პირები, წიგნ № 23, 25); 1768 წლ. გაბაშვ. მამული „წყლის პირის მაღლა ვერეკსაგან შემდგარი დიღმამდის და გდელი სი და თხილოვანი გირაოდ ჰქონდა იესეს შვილს. (იხ. თვგდ. იესე ოსეს. შვ. 66).

XVIII ს. ნატურალური მეურნეობის წყობის დარღვევამ, საგაქრო კაპიტალის ზეგავლენამ გაბაშვილთა წვრილ ფეოდალურ

* შედგენილია სხვადასხვა ისტორიულ დოკუმენტების მიხედვით. მეორედ გამოცემისას შევასწორეთ საქ. ლიტ. მუხებში დატულ (ახლად შექმნილ) გაბაშვილთა საგვარეულო შტოს მიხედვით (იხ. ს ლ მ: 1015857). ა ვ ტ რ ი.

ვვარსაც თავისი სუსხი უჩვენა. ამ ხანებისთვის გაბაშვილები ოჯახშიც ჩამოითვლებიან „უყმო და უმამულო“-ნიც (ც. არქ. სიგ. ფ. № 847). დამახასიათებელია, რომ ერთი შტო გაბაშვილთა გვარისა მეტად დაკნინებულა და სასულიერო უწყებებში მოჰყოლია, ისიც სხვა ფეოდალების სამსახურში. ასე, ბესიკის პაპა დმანისის დეკანოზი ნიკოლოზი და ბესიკის მამა ზაქარია მოძღვარი ცნობილი სასულიერო პირები იყვნენ,—ორივენი ორბელიანთა კარის მოძღვრები.

მაგრამ სასახლესთან დაახლოვებულ გაბაშვილთა შორის ყველაზე გახშიანებული კარიერით ცნობილი იყო სწორედ ბესიკის მამა ზაქარია გაბაშვილი, განთქმული საეკლესიო მოღვაწე, მწიგნობარი და პოეტი. ზაქარიას პიროვნების გარშემო რამოდენიმედ ვრცლად უნდა შევჩერდეთ, გინდაც მისთვის, რომ სწორედ ზაქარიას ბიოგრაფიასთან არის საგრძნობლად შეკავშირებული ბესიკის ცხოვრების გზები.

ზაქარია გაბაშვილი. „თაბკებისა და კატის ომი“

ზაქარია გაბაშვილი დაბადებულა 1705 წლის ახლოს.

როგორც დმანისის დეკანოზის შვილი, 1730-იან წლებში თვითონაც დმანისის ჯერ მღვდლად და მერე დეკანოზ-მღვდლად—გამწესებულა¹. ზაქარია ორბელიანების მოძღვარი ყოფილა. ორბელიანთა სამსახურში იგი მწერალ-მწიგნობარის როლსაც ასრულებდა².

ზაქარიას შესაფერი თეოლოგიური და ფილოსოფიური განათლება მიუღია. ქართულ საზოგადოებაში ის იყო ცნობილი, როგორც კაცი „დაღალული კატელორიითა, დიალექტიკითა, ტოპიკებითა და სილოგიზმებითა“³, „ძველთა ფილოსოფიისა სწავლასა ში-

¹ საქართველოს სიძველენი—II. 389 (1736 წ. ქვეშ); 1736 წ. სექტ. 8-ს ზაქარია მღვდლად იხსენება (იქვე 385), ხოლო იმავე წლის ნოემბრის 15-ს „დეკანოზ-მღვდლათ“ (იქვე 104), 1736 წ. სექტემბერ-ნოემბერ შუა ზაქარიას მამა ნიკოლოზი გარდაცვლილა და მისი ადგილი ზაქარიას დაუკურია.

² კლატონ იოსელიანი, „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“, ხ. კეიხიანიძის გამოც. 1895, გვ. 46.

³ იქვე 385, 386; საერთოდ ზაქარია ითვლებოდა საუცხოვო „მდივან-მწიგნობრად“ იხ. საქ. ცენტრ. არქივის სიგელების ფონდი № 2861, 2232; S 726, 727.

როგორც 1764 წ. „განჩინებიდან“ ირაკლეა, ზაქარია „წოდებოდა მღვდლობასა შინა“ და ერისკაცობაში სხვა სახელი ჰქონებოდა.

ნა გამოცდილი და ღეთის-მეტყველებისა ცა მიწვენილი.¹ ქათალი-კოსი ანტონ I თავის კაპიტალურ ნაშრომის „მზამეტყველების“ ეპილოგში სხვა თანამედროვე მეცნიერთა შორის („უბრძენენი... გამოცდილინი ფილოსოფოსობითა სწავლებათა შინა“) იხსენიებს. ზაქარიასაც, როგორც წარჩინებულ ფიგურას². როგორც ირკვევა, ზაქარიას თავისი საფილოსოფოსო სკოლაც ჰქონია, სადაც „ხედვითა შინა ფილოსოფოსობათა“, არა ერთი ქართველი მოღვაწე გაწერთ-ნილა. ასე, ანტონ I ქათალიკოზი, მ ზ ე ქ ა ბ უ ჯ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი — ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე XVIII საუკ. „კაცი რიტორი, მცოდნე ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა“, განუსწავლებია სხვებთან ერთად ზ. გაბაშვილს³, ის ა კ მ ც ი რ ე ს თ ა ნ ერთად მისი მოწაფე ყოფილა აგრეთვე ვინმე ანაქორეტი, ჰიმნოგრაფი იოანე კახი, რომელიც სიყრმიდგან ახლდა ზაქარია მოძღვარსა და მასთან მოესმინა ფილოსოფია და ღეთისმეტყველება⁴ და სხვ.

ზაქარია აგრეთვე იყო „მღვდელობით სრული“, მშვენიერი რიტორი და უცხო მოქადაგე⁵ მისიონერი. „კალმასობის“ ავტორის სიტყვით „ამან იღვაწა ქიზიყსა შინა ქადაგებითა, რომელთა შორის შვეიდა მცირედ ლეკიანობა და მალე მოაქციენა იგინი“⁶.

ზაქარიას კარიერა ორბელიანთა მოძღვრებით არ დასრულებულა. როგორც ერთი ცნობა გვიმოწმებს, იგი შეუძრნევეია ზაქარიას მოწაფეს ქათალიკოზს ანტონს და დაუწინაურებია („გააკეთა გაბაშვილი“-ო, გადმოგვცემს ზ. გაბაშვილის ერთი პოლემისტი).

1744 — 45 წ. წ. ეს ნიქიერი კაცი თეიმურაზ II-ის მიერ მიწვეული იქმნა „მეტეთა მოძღვრად“⁶ (თეიმურაზ II და ირაკლი

პატრი ულიო ბონავენტურა ტარენტოელი თავის მოხსენებაში (1757 წ.) რომის კარდინალისადმი გადმოგვცემს ანტონ ქათალიკოზის შესახებ: „პატრიარქის ნამდვილად გაკათოლიკების გამოსარკვევად მეფემ და მისმა მოძღვარმა რაბეთიმ შოიმიხეხეს და მიაგზავნეს ერთი მონაზონი, რომელიც მივიდა პატრიარქთან ასახსნელად“-ო (თმრშვ., ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 374). ეჭვი არაა, ამ გადამახინჯებულ ქართულ სახელში „რაბეთი“ ზაქარია მოძღვრის საერისკაცო სახელი იგულისხმება.

¹ იხ. „კალმასობა“, II ნაწ. (დაუბეჭდავი) H 2134.

² „მზამეტყველება“, გვ. 604.

³ პ. ლ. იოსელიანი, ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა გვ. 241—242 (სქოლიო).

⁴ იქვე, გვ. 268.

⁵ H, 2134.

⁶ ზაქარია „მოძღვრად“ იხსენიება 1746 წელს, როგორც გვამცნობს მისივე ხელით დაწერილი ერთი სიგელის ბოლოსიტყვაობა: „ალიწვრა აღნაქსი ესე... არარად სარაცხისა მღვდლისა მიერ, რომელსა ვიეთნიმე მამაკაცი მოძღვარ ზაქარიად სახელსა უწოდებენ“ (იხ. საქ. ცენტრარქივის სიგელების ფონდი, № 1861).

VI-ისა), გამჭირახმა ზაქარიამ მეფეების ყურადღება და განუსაზღვრელი ნდობა დაიმსახურა, ხოლო „მეფეების, პატრიარხის და მღვდელმთავართა სულიერმა მამამ“ ხელთ იგდო საეკლესიო მმართველობის“ საქმეც. მისი ავტორიტეტისათვის დამახასიათებელია გინდაც ის ცნობა, რომელიც თბილისის კათოლიკეთა მაშინდელ მისიონმა მიაწოდა რომს, — ზაქარიას ხელშია მთელი სინოდი (უმალღესი საეკლესიო მმართველობა) და ყველას მისი რიდი აქვსო¹. ზაქარიას ერთი მოწინააღმდეგეც გადმოგვცემს, რომ ზაქარიამ „ყველა ქანგში დაიჭირა“, რომ ასე მტკიცედ „არც პატრიარხებს სჭერიათ საბერძნეთი“²-ო. ალბად ეს ჰიპერბოლა არც თუ დიდ გადაჭარბებას შეიცავდა მაშინდელ ქართულ სინამდვილისათვის. დიდ გავლენასთან ერთად, ზაქარიას რომ დამსახურებული ჰქონდა რეპუტაცია გავლენიან პიროვნებისა, ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ 60-ზე მეტმა ქართველმა თავადმა ცხადად ვერ მიიღო უნია მხოლოდ ზაქარიას შიშითო, ასე აცნობებენ ვატიკანს³.

საყურადღებოა, რომ ზაქარიას თვით ერეკლე მეფეც ერიდებოდა. როცა თბილისიდან მთავრობის ბრძანებით განდევნილ კაპუცინებს ერეკლესთვის უთხოვნიათ ნება დაბრუნებისა, ერეკლეს თუმცა სდომებია მათი სათხოვრის ასრულება, მაგრამ ზაქარიას რიდით ვერ გაუბედია და უთხოვია კაპუცინებისათვის, რუსეთის და საფრანგეთის მთავრობისაგან სარეკომენდაციო წერილი ეშოვნათ, რათა ამით მას შესძლებოდა ზაქარია მღვდლის პირი დაეხშო. ერიდებოდა, უამისოდ „შეიძლება ამ მღვდელმა რამე უწესოება მოახდინოსო“. ასე გვიამბობენ თვით კაპუცინები⁴. ხოლო როდესაც განდევნილ პატრებმა ახალციხიდან მოქრთამეს დედოფალი, ტფილისში საყდრის მისაცემად, გაიგო თუ არა ეს ზაქარიამ, მივიდა მეფე თეიმურაზთან და განუცხადა: „ამ საქმეს თუ ხელს მიჰ-

¹ მ. თამარაშვილი, „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ გვ. 380.

² იხ. „ზაქარია გაბაშვილის მოძღვარზედ გიოზა უფერული“ დავით მღვდელისა. S 1512 გვ. 969—973 (დაწერილია 1763 წელს).

³ თამარაშვილი, გვ. 380. ანტონ I-ლის უნიტობას ქართულ საზოგადოებაში ბევრი მოუხმადებია კათოლიკობის მისაღებად, მაგრამ ცხადად გადასვლა კათოლიკობაზე ვერ გაუბედიათ, რადგან ბევრს ერიდებოდა თურმე გაბაშვილ ზაქარიასი (იქვე).

⁴ იქვე.

ყოფ, ჩვენ კი შემოგვეცლებითო¹. ამნაირად, ზაქარია მოძღვარი დიდგავლენიან წრეების მეთაურად გვევლინება, რომელსაც მეფეები უწევდნენ ანგარიშს. ცხადია, ასეთ მძლავრ პიროვნებას სამღვდელთა ხელში ეყოლებოდა მოწურული:

„სამღვდლო ასე ეგონა,
ვით ნომბრისა ბუზი რამ“.

— მართლაც ასე სჩივის მისგან შეურაცხყოფილი ერთი მღვდელთაგანი². ანტონ ქათალიკოზს თავის მხრივ ზაქარია უწოდებდა „მამას“, ვით მისი „ძე და „მოწაფე“³. ცხადია, განდიდებული „მეფეთა მოძღვარი“ მარტო საეკლესიო მოღვაწედ არ დაარჩებოდა. ის სახელმწიფო მოსაქმეც უნდა ყოფილიყო.

მართლაც, ჩვენ ეხედავთ ზაქარიას სასახლის საქმიანობაში გართულს. როგორც ფავორიტი, იგი ხშირი შუამდგომელია მეფესთან სხვადასხვა პირთათვის დახმარების აღმოსაჩენად⁴, მონაწილეობს სხვადასხვა სახელმწიფო საქმეებში და ბოლოს, მან დიდი როლი ითამაშა თეიმურაზ მეორის ოჯახურ ცხოვრებაში. ცნობილია, რომ დედოფალ თამარის სიკვდილის შემდეგ, თეიმურაზმა მაშინვე შეირთო ცოლი, ზაქარიას „მრავალის შრომით და ლუწით“⁵. აქედან ჩანს, ზაქარია მეფის ინტიმურ საქმეების რწმუნებულიც ყოფილა.

ცხადია, „მეფეთა მოძღვარი“ ეკონომიურადაც გაძლიერებული იქნებოდა⁶. ერთი პამფლეტისტი საგანგებოდ აღნიშნავს ზაქარიას ეკონომიურ კეთილდღეობას და ზედმეტ ანგარებასაც უკეჩინებს. იგი უწოდებს ზაქარიას „ხარბს“, „სულით, გულით და გონებით ანგარებას გარეულს“, „ვერცხლის მხევეკელს“, რომელიც „განსუქნა, განსხვა, განზრქა“ და „ვერ დაეტია ტანში“. ვგონებთ, პამფლე-

¹ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა. გვ. 35.

² იხ. გიობა ზაქარიაზედ S 1212.

³ ივერია, 1879 წ. № 7—9.

⁴ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა. გვ. 39, 46, 47.

⁵ იქვე, გვ. 14.

⁶ ზ. მთაწმინდელის სიტყვით, ზაქარიას ეკონომიური გაღონიერების მიზეზი ისიც ყოფილა, რომ მას გამოუმჯლავებია ცნობილი შეთქმულება პაატა ბატონიშვილისა ერეკლეს წინააღმდეგ (1765), რის სამადლობლად მეფეს მაჟულეებით დაუჯილდოვებია. (იხ. ბესიკი, 1886 წ. გვ. 5). მაგრამ მთაწმინდელის ცნობა სწორი არ არის, შეთქმულების გამომყვალენებელი იყო არა ზაქარია, არამედ ვინმე მღვდელი—ქრისტესია (იხ. ალ. თრბელიანი, რჩეული ნაწერები. 1879 წ. გვ. 103). ამ ხანისთვის ზაქარია უკვე ჩამოშორებული იყო სასახლეს.

ტიტის სიტყვები არც ისე უნდა იყოს გადაჭარბებული. ზაქარია მეტად დაინტერესებული იყო თავისი პრივილეგიებით და ეს მალე დაამტკიცა იმ დიდ საეკლესიო მოძრაობაში, რომელიც მანვე ას-ტეხა. ეს იყო ანტონ I ქათალიკოზის დამხობის პროცესი, სადაც საბოლოოდ გამომქლავნდა ზაქარიას გავლენიანობა.

ანტონ I-მა ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ეკლესიის ორგანიზმის გათიშვას, მან გამოუტყდა ბრძოლა ეპისკოპოსების მიერ საეკლესიო მამულების თვითნებურ მმართველობას და შეუდგა თავის ხელისუფლების ცენტრალიზაციას. ალაგმა რა თანდათანობით უფლება ეპარქიალურ მმართველებისა, მონასტრების გამგეებისა, რომელნიც უკონტროლოდ განაგებდნენ საეკლესიო ქონებას და შემოსავალს, ანტონმა მალე ხელთ იგდო საეკლესიო ქონებათა მართვა-გამგეობა და შეზღუდა იგი დამოუკიდებელ ხმარებისაგან. მან აგრეთვე გაბედული იერიში მიიტანა მემამულე თავადებზე, რომელნიც არ ერიდებოდნენ საეკლესიო მამულების სეკულიარიზაციას.

თავის საეკლესიო რეფორმებს ანტონი უმორჩილებდა სახელმწიფო ინტერესებს, ცენტრალურ აპარატს, რომელსაც დაუტყბრომლად ებრძოდნენ ფეოდალები.

ქათალიკოზის ნაბიჯებმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია როგორც ეკლესიურ, ისე საერო ფეოდალურ წრეებში. ორი ენერგიული დაჯგუფება შეერთდა ოპოზიციურ პარტიად ანტონის წინააღმდეგ, ხოლო მათი ბელადობა თვით ზაქარიამ იკისრა. ამ ამბავს ერთი შემთხვევაც ზედ დაერთო. ცნობილია, რომ ანტონმა, როგორც ევროპის კულტურის ორიენტაციის მოღვაწემ, სცვა რეფორმების შემოღებასთან ერთად გაილაშქრა ძველი აღზრდის სისტემის წინააღმდეგ. მან სცადა შემოეღო ევროპული საღვთისმეტყველო სკოლა, რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა ბიზანტიური სკოლის მიმდევართა შორის. ანტონი დაუახლოვდა პაპის მისიონერებს და მათი ზეგავლენით მიიღო ეგრეთწოდებული „ფლორენციის უნია“ — პაპის უპირატესობა, ანუ „რომის პაპის უცოდველობა“ და (Filioque)¹. ოპოზიციამ სწორედ ეს ფაქტი გამოიყენა ოფიციალურად. მხნე ზაქარიამ 1754 წ. გზომამქლავნა ანტონის საიდუმლო უნიატობა და განგაში ატეხა. აღშფოთებულმა თეიმურაზ მეფემ მოიწვია საეკლესიო კრება ზაქარიას ენერგიული მონაწილეობით, კრებამ გამოტეხა ანტონი „გაფრანგებაში“ და ორტოდოქსალურ ეკლესიის ღალატისთვის შესაფე-

¹ რომის ეკლესიის აღიარებით სულიწმინდის ძისაგანაც გამომავლობა.

რად დასაჯა. ზაქარიამ არ დაინდო თავისი „კეთილმოქმედი“. მისი დიდი მონაწილეობით ქათალიკოზს „ახადეს მადლი მღვდელმსახურებისა“, ერთი ცნობით, განძარცვეს საბერო ტანისამოსი, მოხადეს საპატრიარქო ბარტყულა, შეკრიპეს თმა და წვერი. მისი თანამზრახველი ზოგი დასაჯეს გაძევებით, ზოგი ქონების კონფისკაციით. თვით ანტონი გადასცეს სამოქალაქო მთავრობას საპყრობილეში ჩასასმელად. იგი 18 თვე პატიმრად იყო სოფელ კავთისხევში (S 3181). შემდეგ ანტონმა საჯაროდ მოინანია „ლათინთა წვალება“ და მეორე კრების (1756 წ. 4 აპრ.) დადგენილებით გაძევებულ იქმნა რუსეთში.

ერთი სიტყვით, ზაქარიამ მოახდინა სრული გადატრიალება სასულიერო მთავრობისა, ანუ როგორც მისი ოპოზიციონერი ამბობს:

„იმ ხუცესმან, მავნებელმან,
ვნებული ჰყო ქართლ-კახეთი“¹

ერთი საბუთი გვიამბობს, რომ ზ. გაბაშვილმა მღვდლმადარება გამოიწვია ქართული საზოგადოების ფართო წრეებში, „შეა უსჯულობა იგი სიძულელიისა, მოყვასთა და ძმათა თვისთა“. ზაქარიამ ანტონის „გაფრანგების“ საფრთხის საკითხი მასაშიც გადაიტანა. ზაქარიას მიერ გამოყვანილმა დემონსტრანტებმა თვითგასამართლება მოუხდინეს ანტონის თანამგრძობლებს². მათ შორის ქუჩაში მოკლეს რამდენიმე ქალი, ხოლო ცილდაწამებული თვით მეფის თეიმურაზის მამიდა „ძაღლთა და მხეცთა მისაგდებლად“ ქუჩა-ქუჩა ათრისს³.

ერთი ენერგიული დაკვრით ზაქარიამ გაანადგურა ანტონის პარტია და ცდა მისი რეფორმებისა. თუ რა ცხარე ბრძოლა უწარმოებია ზაქარიას და მის მიმდევართ ანტონის წინააღმდეგ მისი

¹ S 1512. გვ. 969—963; „ივერია“ 1879, 7—8.

² მათ შორის ზაქარიამ დაამხო რამდენიმე გავლენიანი ეპისკოპოსი, საქვეყნოდ ჭაკიცხა ერეკლეს და ანა ბატონიშვილი, რომელიც სიმპატიას იჩენდა ანტონის ჯგუფისადმი, დასაჯა ანტონის მიმდევარი იოანე ორბელიანი—ცნობილი ფილოსოფოსი და სამეფოს მდივანბეგი: „სრულ ხელი ააღებინა სახლსა და არე მარეზე“, დააპატიმრა და შემდეგ გააძევა საქართველოდან.

³ „ივერია“, 1879 წ., № 7—8.

განდევნის შემდეგაც, ამას ჰმოწმობენ თვით რუსეთში მყოფი ანტონის სიტყვები: „მგონებელთა უკვე ქართულთა ჩემდა იონა ყოფად ჰგონეს და ცხრობა საქართველოსა ზედა აღძრულთა მათ ღელუათა და პერათა რისხვისა ღეთისათა და გამოიღეს წილი ზღვასა შინა შთაგდებად ჩემდა, გარნა შთაგდებასავე მყის არა დაპსცბრეს და არა დაყუდნეს ქარნი და ღელუანი განსაცდელთანი“-ო.

ანტონის დაცემის შემდეგ ზაქარიას ოფიციალური მდგომარეობა უფრო განმტკიცდა. მტრების ჩამოშორების შემდეგ დიქტატორი შეუდგა ეკლესიის „გამოჯანსაღებას“. მან შემოიყარა კონსერვატიული ელემენტები სამღვდელოებისა სამოქმედოდ და ახალი ნომინალური ქათალიკოსიც თვითონ გამოარჩია:

„ქართლსა და კახეთს მოძებნა,
იპოვნა ერთი უცები,
ქათალიკოსად დაგვისვა,—
გაჰკვირდენ ბერი, ხუცები“.

როგორც გადმოგვცემს განდევნილი ოპოზიციონერი.

ამიერიდან უზრუნველყოფილი იყო ზაქარია მოძღვრის ავტორიტეტი. კარიერის განმტკიცებასთანვე, მან გახსნა საფილოსოფოსო სკოლა შეტეხში და სცადა „სიახლე“ შეეტანა საეკლესიო ლიტურგიულ გალობაში:

„იმომშლად იწყო გალობა,
ქართულს ენაზე თქმულები.
ხმაც შეშალა და გალობაც,
ჩაურთო შიგ სპარსულები“...

ერთი სიტყვით, როგორც ზაქარიას პამფლეტიტი ამბობს: „საქმენი ჰქმნა „ცხოვრებაში“, ე. ი. ისტორიაში დასაწერი. ანტონის დამხობის აქტი მართო საეკლესიო ამბავი როდი ყოფილა. იგი იმავე დროს ძლიერი პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტიც იყო. რადგან თავისთავად ეკლესია ფეოდალური სისტემის სახელმწიფოში დიდმნიშვნელოვანი ორგანიზაცია იყო და თვით ქათალიკოზი იერარქიულად მეფის თანატოლი პიროვნება იყო, აქედან ცხადი ხდება ზაქარია გაბაშვილის ავტორიტეტი. მაგრამ ისტორია მალე გამეორდა. მოახლოვებული იყო კრეატურის დამხობაც. იშლებოდა ახალი ეპოპეა. 1762 წ. პეტერბურგში გარდაიცვალა თეიმურაზ

მეორე და ქართლ-კახეთის მეფედ გამოცხადდა ერეკლე მეორე. იგი არ თანაუგრძნობდა მამას ანტონის დამხობის საკითხში. როგორც შორსგამქვერტელი და გამპრიახი ადამიანი, იგი ცდილობდა სახელმწიფო მმართველობის ევროპეიზაციას რუსეთის გზით. ცხადია, მისი და ანტონის სიმპატიები მეტად ახლო იყო. და ერეკლემ სამღვდელოების დაუკითხავად დაუყოვნებლივ მისწერა ანტონს, რათა იგი რუსეთიდან დაბრუნებულყო და მასთან ერთად სახელმწიფო ტვირთი გაენაწილებინა: „შენი ამ ქვეყნიდამ დაკარგვა ჩვენ უნდა დაგვემძიმოს, ვისაც ქეჟა აქვს. მე უშენოდ ვერ ვიქნები“—სწერდა ანტონს ჯერ კიდევ მისი ახალ განდევნის დროს. გახარებული ანტონი დაბრუნდა 1763 წ., ხოლო 1764 წ. 5 მარტს ისევ ალაღვინეს საქართველოს ეკლესიის მეთაურად.

დადგა რევანშის დრო. უფლებააღდგენილი პატრიარქი სასტიკად უნდა გამკლავებოდა იდეურ მტრებს და უპირველესად ზაქარიას, რომლის შესახებაც ჯერ კიდევ რუსეთიდან სწერდა თანამგვრძნობელთ: „იმედი მაქვს, რომ დღენი თუ ვაგრძელებ, თითონ ის ჩამოეკიდება მისივე ხელით გამზადებულ სახრჩობელაზე“¹. ამ განზრახვაში ანტონს ხელს უწყობდა თვით ერეკლე, რომელსაც ზაქარია „არა უყვარდა“². ანტონის ჩამოსვლისთანავე მეფესთან შეთანხმებით, ზაქარიაზე „განუკითხველად და ულაპარაკოდ განაჩენი დაწერეს და სახლკარი წაართვეს“ და მღვდელმოქმედება აღუკრძალეს. ასევე გაუსწორდნენ ზაქარიას თანამზრახველთაც, რომელთა რიცხვი საკმაოდ დიდი იყო.

გამწარებულმა ზაქარიამ ახლა აღარც მეფე დაინდო და იგიც „მწვალებლად“ და სჯულის დამთურგვენლად“ გამოაცხადა. მეფე მოერიდა განხეთქილებას. მაგრამ მოძღვარი გადავიდა იმერეთში და სასტიკი აგიტაცია დაიწყო მეფისა და ქათალიკოსის წინააღმდეგ, როგორც „მწვალებლებისა“. რამდენიმე ხნის შემდეგ ერეკლემ და ანტონმა ზაქარია დააბრუნეს და შესარიგებლად მოციქულებიც მიუგზავნეს. მაგრამ ზაქარიამ სასტიკი უარი შეუთვალა. მაშინ სიონის ტაძარში შემოსილმა ქათალიკოსმა წირვის დროს დაიჩოქა და მთრთოლვარე ხმით წარმოსთქვა: თუ მე ვიყო მწვალებელი, აზრით და გონებით მომხრე ლათინთა სარწმუნოებისა, ვიყო წყეული, კრული, შეჩვენებული სულით, ხორციით და საფლა-

¹ თუმცა იმავე დროს ზაქარიასგან დაშინებული ვფიცებოდა „პირველ სიყვარულს სულიერ მამობას და ძეობას განუკვეთელს და მეგობრობას განუყოფელს“. იხ. 1512.

² იხ. S 3181. (პლატონ იოსელიანის ცნობა)

ვითო, და უკეთუ ცილისწამებით მაბრალებდეს მე ზაქარია ხუცესი, — იგი დაიწყებლოს ამ შეჩვენებითო. ამ სიტყვების შემდეგ, როგორც ერთი გადმოცემა ამბობს, ანტონმა სახალხოდ შესთხოვა ზაქარიას, რათა მას გაეფანტა უმართლო ეკვი და ნება მიეცა შესარიგებელ ამბორისა; მაგრამ ზაქარიამ არ უპასუხა და მისგან¹ პირიცი მიიბრუნა¹. ხოლო „განჩინება ზაქარიაზე“ გადმოგვცენს, რომ ამის შემდეგ მან, „ეშმაკეულმან წარმოსთხია კვლად სიმყრალეი თვისი“ და პირიქით შეაჩვენა ანტონი და მისი მომხრეებო.

მაშინ მღვდელმთავართა კრებამ დაადგინა, რაკი „უკეთურმა ხ-ცესმა“ არ შეიწყნარა ქათალიკოზი და მწვალებელი უწოდებით მეფეს, ამიტომ იგი, როგორც ცილისმწამებელი და „ქრისტეს სავენახეს გამრყენელი“, „ეკლესიის აღშფოთებისა და განხეთქილებისათვის საქართველომსა ეკლესიისა ზედა აღღგომისა-ცვის და მწვალებლად წოდებისათვის მისისა და მრავალთა მათ უკეთურებათა მისთა“, განკვეთილ იყოს მღვდლობისაგან, შეჩვენებულ, შეკრული და დაწყევლილიო.

ბოლოს შეიპყრეს და კრებაზე მიიყვანეს, სადაც ზაქარია „ზვაობით და დაუმდაბლებლად“ უპასუხებდა თავისს მტრებს. მან კრებაზედ კიდევ განაცხადა საჯაროდ ბრალდება მეფისა და პატრიარხისადმი.

ზაქარია არ ცხრებოდა. მაშინ „მაგინებელი მეფისა“, „გონება იგი ასურასტნელი, ღმერთოცნებული თავისაგან თვისისა“, საბოლოოდ გაიმეტეს და განკვეთეს, შეკრიპეს, წაგვარეს ცოლ-შვილი, წაართვეს ქონება, მამულები. ასევე გაუსწორდა ხელისუფლება მისს მომხრეებსაც, რომელთაც თმა და წვერი დაკრიპეს და მონასტრებში ჩაკეტეს. ერთი სიტყვით, გამეორდა ის თეატრალური სანახაობა, რაც რამდენიმე წლის წინათ თვით ზაქარიამ მოუწყო „თავის სულიერ ძეს“. ამრიგად ქართველი კონსერვატორების პარტია დამარცხდა და მოხდა სასტიკი გასწორება.

დამარცხებული ფავორიტი მაინც არ დალატობს თავისს პოზიციებს. მან მოახერხა მონასტრის ვიწრო სენაკიდან თავის დაღწევა და ჩუმად გაიპარა იმერეთს „სივერაგითა“, თითქოს მეფემ მისცა ნებართვა წასვლისა. „წარვიდა სხვად სამეფოდ ამისთვის, რათა ეკლესია საქართველოსა კეთილმსახურით მეფითურთ მწვალებლად გამოაცხადოს“ (S 31721). მაშინ ქართლ-კახეთის მთავრობამ გაძევებული ზაქარია კანონს გარეშე გამოაცხადა.

¹ А. Муравьев, Грузия и Армения, III, стр. 18—19.

იმერეთიდან ზაქარია მ რუსეთში წასვლა გადასწყვიტა და იქ ძლიერი მჟარველის შოვნა სინოდის საბით. თავის განდევნას ზაქარია ასე აგვიწერს ლექსად:

„წიგნი დასდევს ქუფრი ბინდი,
მითხრეს: აღიარე ინდი.
ფრანციცულად გალილინდი,
თორემ გაგძრცვით, ვით სიმინდი!
პაპის სჯულზედ მე შეეწყინდი,
იყო სულის წარმაწყმინდი.
მითხრეს: რადგან დაგვიყინდი,
ოვსეთის მთას გარდაფრინდი!

„მოიპარსა რა ნიკაპი,
მით უარ ვყავ ქოსა პაპი,
აღმაფრინეს, ვით რომ ლაპი,
აღმათრივეს მწვირე, ტლაპი.
რაც მებადა, უყვეს ულაპი,
გამომადეს შიშველ ლლაპი“.

1767 წ. ზაქარია ჩავიდა ყიზლარს, საიდანაც წინასწარ მოქმედება დაიწყო ანტონის წინააღმდეგ რუსეთის დიდგავლენიან სასულიერო წრეებში. ერეკლემ და ანტონმა გადასწყვიტეს მისთვის გზა თავშივე მოექრათ. მათ რუსეთში აცნობეს, რომ ზაქარია „ღირსად და სამართლად განიკვეთა, მღვდელობისაგან შეიჩვენა და ანათემა იქმნა“. და როგორც „უკეთურს“ და „ბოროტ განმსჯელს“, ნუ მიუშვებთ სამღვდელო მოქმედებაში, ნუ შეიწყნარებთ, როგორც ქრისტიანეს“, რადგან „ყოვლისაგან ქრისტიანეთა მადლისაგან შიშველი არისო“¹.

¹ მეფესა და კათალიკოზის რისხვა ზაქარიას მიმართ იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ თვით XIX საუკ. 40-იან წლებში რუსის მწერალ-არქეოლოგ მურავიოვს შეუნიშნავს: „გაბაშვილების გვარი დღესაც არასაიმედოდ ითვლებაო“. (Грузия и Армения. III, стр. 19—26).

ამ მხრივ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ განდევნილ ზაქარიას შთამომავლობა მხოლოდ 1826 წელს დაბრუნდნენ თბილისში, როგორც ერთი წიგნის შემდეგი მინაწერი გვამცნებს:

„ეს იოანე მოციქულის განოცხადების თარგმანი მოვიყიდე მე ანტონიმ არხიდაკონმან ურის კონსტანტინე გაბაშვილისაგან 1826-სა წელსა, ივნისის 4-სა. ამ რიცხვშიდ გადაესაბლნენ ისინი იმერეთიდან ტფილისშიდ“. გვ. 209.

ზაქარიამ ნაინც ჩააღწია მოსკოვსა და პეტერბურგს (1768 წ.), ინიციალი სინოდის წინაშე და კიდევ ახალი საბუთი წააყენა ანტონის პაპისტურ „ბოროტმადიდებლობის“ შესახებ (ანტონის ერთი ეგზეგეტიკურ შრომის შესახებ) და ცრემლით მოითხოვდა თავის უფლებებში აღდგენას. მან სამი წელი დაჰყო რუსეთში და მიუხედავად ავადმყოფობისა და სიღარიბისა, ენერგიულად განაგრძობდა რეზილიტაციას. ამ დროს კი რუსეთს ახლო პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდა ერეკლესთან. ამიტომ ყურადღება არ მიაქციეს ზაქარიას დოგმატურ დისკუსიას. სინოდმა იგი არ შეიწყნარა და 1770 წ. უბრძანა დანაშაული მოენანიებინა ანტონის წინაშე.

მაშინ იმედგაცრუებული თანატოკოსი მოსკოვში მცირე ხნით შეეხიზნა ვახტანგს VI-ის ოჯახს, რომელსაც დინასტიური მტრობა ჰქონდა ერეკლესთან, ხოლო იქიდან 1771 წ. ჩავიდა იმერეთში სოლომონ პირველთან, რომელიც აგრეთვე უთანხმოებაში იყო ქართლ-კახეთის მფლობელთან.

რუსეთიდან დაბრუნებულ ზაქარიას შესახებ დაწვრილებით აღარა ვიცით რა, იმის გარდა, რომ ქართლ-კახეთის საერო და სასულიერო მთავრობის ეს დაუძინებელი მტერი ცხოვრობდა ქუთაისსა და გელათში, სადაც კიდევ დასაფლავდა¹.

¹ 1772 წ. ზაქარია უკვე ქუთაისში სწავს. ამ წელს, 15 თიბათვის თარიღით ხოჯავანთ მღვდელს იოვანეს თავისს დღიურში შეუტანია: „ბატონიშვილი ალექსანდრე (სოლომონ პირველის ვაჟი. გ. ლ.) და ზაქარია მოძღვარი მნახე“, H 2782.

1780 წ. 26 მაისს ზაქარია ჯერ კიდევ ცოცხალია. ამ წელს მას დაუწერია ვანის ეკლესიის წიგნი და სიგელი (იხ. ცენტრარქივის სიგ. ფ. № 2232.

პლატონ იოსელიანის ცნობით, ზაქარია გარდაიცვალა 1780 წლ. ახლო და მარხია თბილისში, ვერის „ლურჯ-მონასტერში“ (იხ. Описание Тифлиса, გვ. 39).

იოსელიანის ცნობის თანახმად გამოდის, რომ ზაქარია დაბრუნებულა თბილისში. ე. ი. შეპრიგებია თავისს მტრებს. მაგრამ ეს ცნობა მცდარია. სცდება ე. თაყაიშვილიც, როცა ამბობს, სინოდისგან ნაპატიები ზაქარია ანტონმა აღადგინა თავისს ხარისხში. (იხ. Известия Моск. ямп. арх. общ., III, 145. 1913 წ.). ზაქარიას შვილის ოსეს წერილებიდან მტკიცდება, რომ ზაქარია ალაო დაბრუნებულა თბილისს, არამედ გარდაცვლილა იმერეთს და მარხია გელათში. „სრულად სოფელი დაუტოვე და განათის მონასტერსა მივმართე და დავესადგურე, მუნ დამარხვა შენება მამა ზახარიასთან“-ო—სწერს იგი რუსეთიდან ანნა დედოფალს. „კალმასობის“ ავტორიც დასძენს, რომ „ზაქარია მოვიდა იმერეთს და მუნ განისვენა“-ო. H 2134.

1888 წელს გახეთი „ივერია“ იუწყებოდა:

„განსვენებულს პლატონ იოსელიანს დარჩა დიდძალი საისტორიო მასალა. ამათ შორის ყველაზე უფრო შესანიშნავია რამდენიმე ძველი სიგელ-გუჯარი, სა-

ჩვენ გავიცანით ზაქარია გაბაშვილი, მძლავრი პიროვნება, პატივმოყვარე, პოლიტიკანი და ცეცხლიანი დემაგოგი, მაგრამ არ გვითქვამს, რომ იგი იყო „მშვენიერი მწერალი და მთხვეული მაღალსაფრასსა ზედა, უცხო პიტიკოსი“¹.

მართლაც ზაქარია გაბაშვილი, როგორც XVIII საუკუნის სატირიკოსი, ყურადღების ღირსია. მან დასწერა ორიგინალური სატირა „კატისა და თავგთა ბრძოლა“², რის სიუჟეტად გამოყენებულია ანტონის დამხობის ფაქტი.

„ესე ოდენ მშვენიერად უთქვამს ეს ლექსი, რომელ ყოველთა საქართველოს პირველთა მესტიხეთა დიდად მოსწონთ

მეფო განჩინება, საგლეხისო გარდაწყვეტილება და სხვანი. ეს მასალები შეეხება საქართველოში კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელების ისტორიას, ანტონ კათოლიკოსის მოქმედებას, ზაქარია მღვდლისაგან შედგენილ დასს, რომელიც ანტონ კათოლიკოსის წინააღმდეგ იბრძოდა და რომლის წყალობითაც ანტონ კათოლიკოსი ჯერ დააპატიმრეს და მერე რუსეთში განაძევეს. სხვათა შორის ნაამბობია, თუ რა განსაცდელი დააყენა ანტონის მიერ ნათარგმნს „ორმოცი მოწყალეს“ მაშინდელმა სასულიერო ცენზურამ, რომელსაც წიგნი აღუკრძალავს.

იმვე მასალებში მოხსენებულია ანტონის საქართველოში დაბრუნების ისტორია, ზაქარია მღვდლის განკვეთა და მღვდლობიდან გადაყენება. იქვე მოყვანილია ზაქარია მღვდლის საჩივარი ანტონ კათოლიკოსზე; ეს საჩივარი გაბაშვილს რუსეთის სინოდში გაუგზავნია ქართულად დაწერილი. ყველა ეს ძვირფასი საისტორიო მასალა ტფილისიდან ბ-ნს მ. საბინინს წაუღია პეტერბურგს. ეს ძვირფასი მასალა პ. იოსელიან სიკვდილმემდეგ ხელში ერთს მეწერილმანენ ჩავარდნია, მერე საბინინს შეუძენია“ (№ 198).

¹ № 2134; ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მახალანი, 1. გვ. 35.

² S №№ 303, 395, 1438, 1553, 3189, 3704, 3723. ზოგნი ამ სატირას ზაქარია მოწაუფეს—ისაკმცირეს მიაწერენ, მაგ. თეიმურაზ ბატონიშვილი („სტიხნი კატისა და თავგთა ბრძოლა თქმული ბერისა ვისგანმე ისაკ-მცირისა, რომელიც მეფის თეიმურაზის II-ს უამს ყოფილა“. A 1091, გვ. 100), დავით რექტორი (S 1512), აგრეთვე ხელნაწერები: A, №№ 891, 1164; საქ. ენტრარქივის ხელნაწ. 201, S 3723 და სხვ. ჩვენის აზრით, ისაკ მცირის ავტორობის საკითხი ლიტერატურული მისტიფიკაციის ამბავს უნდა წარმოადგენდეს. ჩვენის დაკვირვებით, ისაკმცირეც ზაქარიას ახლობელი, გვარად გაბაშვილი უნდა ყოფილიყო.

ზაქარიას პოეტური მემკვიდრეობიდან მოღწეულია ზოგი ლექსებიც: ა) „თხოვანი ღეთისა მიმართ, ანუ განზრახვანი“ — ექვს ნაწილად; ბ) „სვინდისის ლოცვა“; გ) თქმული თორმეტს ეტლზედ, — რომელი არიან ზოდიაქონი ანუ ბურჯნი“, ოთხ ტაეოვანი; დ) „სულთ სატრფონი, სამოვნონი, სახენონი“.

და უკვირთ“-ო, ასე აფასებს ამ პოემას ძველი მწერლობის დამფასებელი თეიმურაზ ბატონიშვილი.

ეს პოპულარული პოემა საყურადღებოა ჩვენს მწერლობაში, აგრეთვე როგორც ლიტერატურული ჯალაშქრება ევროპულ ტენდენციების წინააღმდეგ:

„ციცავ, კუდი რა გიქნია,
საჭრანგეთის სწორე ფასი“.
„კატავ ფრანგულო, ომის მსწავლულო,
თავთავან წყლულო...“

დასცინის ბიზანტიური სკოლის ქართველი კონსერვატორი ფლორენციელ უნიატს. ეს პოემა ჯერ შესაფერად შეუსწავლელია, ვიდრე კი მის სასარგებლოდ ვიტყვი, რომ აქ ავტორი ცნობილი საეკლესიო რიტორი ღალატობს თავის სოციალურ ჟარგონს. პოემაში მას მკვდარი სქოლასტიკური მეტყველების ნაცვლად შემოაქვს ცოცხალი ენა, ანუ როგორც ერთგან აქვს ნახმარი, იგი სწერს „მდაბიურთა ენათა ზედა“. სწორედ ამაშია გაბაშვილის მხატვრული მწერლობის ღირსება.

ამ შემთხვევაში ზაქარია გაბაშვილი მარტო დოგმატური მტერი არა ყოფილა ანტონ ქათალიკოზისა.

ამის შემდეგ თვალსაჩინო ხდება ჩვენთვის ბესიკის ოჯახის ლიტერატურული ტრადიციები. ბესიკთან ერთად სამწერლო სარბიელზე ზაქარიას ოჯახიდან კიდევ ცნობილი იყო:

იოსებ, ანუ ოსე გაბაშვილი—ავტორი პოპულარული „ანბანთ ქებისა ბატონიშვილის ელისაბედის სამქებრად“¹.

თანამედროვეთა შეფასებით იგი დაწერილია სიტყვის დიდი ჟონგლიორობით ანუ „საკვირველის პიიტიკაობით“. ხსენებულნი ოდა თითქმის სავალდებულო ელემენტი გახდა XVIII—XIX საუკ. პირვ. ნახ. პოეტური ანთოლოგიებისთვის (A 1091). საინტერესოა აგრეთვე ოსეს მიმოწერა იმერეთის დედოფალ ანასთან².

¹ H. № 394 და სხვ. ბესიკის უფროს ძმას იოანეს (შემდეგ მიტროპოლიტი) 1779 წ., როცა იგი იერთონახი ყოფილა, დაუწერია: „სვინდისისა მიმართ განბკობა“ (A 609).

² ოსეს მიმოწერა იმერეთის დედოფალ ანასთან დაკულია სამეცნიერო აკადემიის სააზიო მუზეუმში, საიდანაც ნაწილობრივ გადმოგწერე 1928 წელს (სრულად გადმოღებული აქვს პროფ. ს. კაკაბაძეს, რომელსაც ამ მიმოწერის ასლების თხოვნისათვის დიდად ვმადლობ.)

1939 წელს ოსეს რამდენიმე წერილი თავის ასულსადმი და დედოფალ ანასადმი, შექმნილ იქნა ჩვენ მიერ საქ. სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმისათვის.

ნიკოლოზ გაბაშვილი—„შესხმათა შემთხვევები“, ცნობილი „მეცნიერის“ სახელით (H 2134). ზაქარიას ძმისწული.

* * *

ბესიკის დროს გაბაშვილთა გვარიდან ლიტერატურულ ასპარეზზე ცნობილ იყვნენ აგრეთვე:

მისი ბიძაშვილი, მათა გაბაშვილი,—ავტორი შაირებისა და ზმა-გამოცანებისა (S, 1582, გვ. 32 — 40; H 1193) და ტომოთე გაბაშვილი, ცნობილი მოგზაურობის ავტორი, ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი, რომელმაც ანტონ ქათალიკოზს ბერად აღკვეცა შთააგონა.

* *

ბესიკიონ გავაშვილი 1751 წელს დაიბადა¹.

ბესიკი მეფის ფავორიტის კალთაში იზრდებოდა. პოეტის მამა ქართული ეკლესიის დიდგვარულიან პირად და სასახლის ახლობელ ადამიანად ითვლებოდა.

სხვა კონკრეტული ცნობები ბესიკის ბავშვობის შესახებ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ერთი უტყუარი უნდა იყოს, რომ ბესიკის აღზრდას თვით მისი მამა ზაქარია ხელმძღვანელობდა.

XVIII საუკუნის პირველნახევარში მძიმე პოლიტიკური ვითარების გამო სწავლა-აღზრდის საქმე საქართველოში მეტად დაბალ დონეზე იდგა. ჯერ კიდევ ბატონიშვილი ვახუშტი ნაღვლიანად შენიშნავდა: „არს ეპი რაოდენიმე, არლარა ისახელების ცოდნა, თვინიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამხედროსაგან კიდე და ჰგონებენ დიდ მკოდინარობად“ (გეოგრაფიული აღწერა, 36). მაგრამ ბესიკის ბავშვობის წლები სწორედ მით არის შესანიშნავი, რომ ამ დროისთვის სწავლა-აღზრდის საქმეში დიდი გარდატეხა ხდებდა და თბილისში ეწყობა ევროპული სკოლა ანტონ I ქათალიკოსისა, სადაც ღვთისმეტყველებასთან ერთად ასწავლიდნენ: გრამატიკას, ისტორიას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას, მეტაფიზიკას, ლოგიკას, დიალექტიკას, არისტოტელის კატილორიებს, ვოლფის ფიზიკას და ბაუმეისტრის ფილოსოფიას. რასაკვირველია, აქ აღზრდის ტრადიციის სისტემიდან შედიოდა: კანანახი და დამწერლობა, პიტიკა და რიტორება, მწიგნობრობა და მთარგმნელობა და შეძლებისამებრ „უცხოური ენა და წიგნი“.

ვფიქრობთ, ბესიკი უნდა ასცდენოდა ანტონის სკოლას². საერთოდ კი აღზრდისათვის ხელსაყრელი პირობები უნდა ჰქონოდა.

¹ ბესიკის დაბადების წლის საბოლოო დადგენა შესაძლო გახდა მას შემდეგ, როცა თვით ბესიკის ავტობიოგრაფიული მინაწერი აღმოჩნდა. ბესიკის ავტობიოგრაფის აღმოჩენა ჩვენ გვეკუთვნის (1921 წელს). ჩვენი მითითებით, 1922 წ. იგი გამოაქვეყნა სერგი გორგაძემ (იხ. გაზეთ „ბახტრიონი“ № 1). ეს იყო ბესიკის ავტობიოგრაფის პირველი აღმოჩენა.

² პოეტის ბიოგრაფის ზ. მთაწმინდელის (ზაქარია ჰიქონაძის) სიტყვით, ბესიკი აღიზარდა თავის მამასთან. მის შემდეგ თბილისის საქათალიკოზო სკოლაში სწავლობდა. სკოლაში კარგახანს დარჩენილა. აქ შეუსწავლია ქართული წერა-კითხვა, სპარსული ენა მწერლობა და სხვა საგნებიც (ბესიკი, გვ. 1). ვფიქრობთ, ბესიკი ანტონის სკოლაში არ უნდა მოხვედრილიყო. ანტონის სკოლა გაიხსნა 1755 წელს. ჯერ ერთი, იგი მოზრდილთათვის იყო განკუთვნილი, მეორეც,

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ზაქარიას საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა ჰქონდა გამართული, სადაც მრავალი ქართველი სწავლობდა. წარმატებულად ხედვითა შინა ფილოსოფოსობათა. ცხადია, ზაქარია გაბაშვილი თავის შვილების აღზრდასაც ჯეროვან ყურადღებას შიამკევდა. ჩვენის მხრით უნდა დაედასტუროთ, რომ ძართლაც, ზაქარიას შვილები მაღალი განათლებით ყოფილან აღქურვილნი. ბესიკთან ერთად, მეორე ძმა ოსე ცნობილია, როგორც დაუტყბრომელი კალიგრაფი, მხატვარი და პიტიკოსი.

მაშინდელი სასკოლო დისციპლინის მიხედვით, ყრმა ბესიკს გონებრივი წრთვნა უმთავრესად რელიგიური გზით უნდა წარმართულიყო. ბესიკის პოეტური ტექსტებიდანაც ჩანს, რომ ზან შესანიშნავად იცოდა ბიბლია, საღვთისმეტყველო მწერლობა და სკოლასტიკის ენა. ბოლო პერიოდში ბესიკი თვით სწერდა ძველსაეკლესიო ჰიმნოგრაფების ოსტატობით.

გავიხსენოთ, რომ ზაქარიას ოჯახი, უპირველესად, „მ დ ი ვ ა ნ - მ წ ი გ ნ ო ბ რ ი ს“ ოჯახი იყო. შვილებიც, ბესიკი და ოსე შემდეგში მეფეთა კარზე ასრულებდნენ ამ თანამდებობას. მღივან-მწიგნობრები კი სპეციალურ სამწერლო აღზრდას იღებდნენ. ეს გარემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ, როცა ბესიკის აღზრდაზე გვიხდება ლაპარაკი.

ბესიკს შესანიშნავად სცოდნია ძველი ქართული მწერლობა. ამას თვით ბესიკის შემოკმედება გვიდასტურებს. ამიტომ დამაჯერებელი უნდა იყოს „კალმასობის“ ავტორის ცნობა, რომ ბესიკს, ქართული სიტყვის მდიდარ რიტორს, თითქმის ზეპირად სცოდნია სულხან-საბა-ორბელიანის მაშინდელი ერთადერთი ქართული ლექსიკონი: „მოუთხრობენ ამისთვის, რომელ სცოდნოდეს ზეპირად მთლად ლექსიკონი ქართული“-ო¹. ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებიდან, ბესიკი არა ერთხელ იხსენიებს ვეფხისტყაოსნის, როსტომიანის, ამირან-დარეჯანიანის და ვისრამიანის გმირებს.

რაც შეეხება ბესიკის მიერ სპარსული ენის ცოდნას, უნდა ითქვას, რომ სპარსული ენა თითქმის სავალდებულოდ ითვლებოდა

სკოლა დაიხურა ანტონის განდევნისას (1756 წ.) მისს რუსეთიდან ჩამოსვლამდე (1765 წ.), როცა ბესიკი 5 წლ. იყო და მესამე—ბესიკი ამ სკოლაში არ იქნებოდა, რადგან მისი მამა ზაქარია გაბაშვილი ამ სკოლის პრინციპიალური მტერი უნდა ყოფილიყო..

¹ ცნობილია, რომ ბესიკის ლექსებში ფილოლოგიური ერთეულების ტვირთი დიდია და მისს პოეზიაში, ისევე როგორც დაეით გურამიშვილის ლექსებში, საბას ლექსიკონის სიტყვობრივი გავლენა შესამჩნევია.

მაშინდელს კარის უმაღლეს საზოგადოებაში და ამ ენის შესწავლა ბესიკს თავის ოჯახშივე შეეძლო. აკი ზაქარიას კიდევაც უსაყვედურებდნენ სპარსოვილობას, როცა ბრალს სდებდნენ, რომ იგი „სპარსულ“ ჰანგებს სწყალობდა თვით ქართულ ლიტურგიულს გალობაში (იხ. ზემოთ). რაც არ უნდა გადაქარბებული იყოს ზაქარიას პოლემისტის სიტყვები, იგი გვანიშნებს ბესიკის მამის ოჯახში დაცულს სპარსული სტილის ტენდენციებს. ამ შემთხვევაში გასახსენებელია აგრეთვე ბესიკის ელჩობაც სპარსეთში (1779 წ.), რაც იმის დამადასტურებელია, რომ ბესიკს რამდენიმედ მაინც უნდა სცოდნოდა სპარსული ენა.

ბესიკის ესთეტიური კულტურისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ძველი ფილოსოფოსების და ძველ-ბერძნული მითოლოგიის ცოდნაც. ბესიკის ლექსებში არა ერთხელ გვხვდება: არისტოტელი, პლატონი, პროკლე, დიოდენ, ისევე როგორც უმბროსი (ჰომეროსი) და მისი გმირები: ახილვეი, ლექტორი, პრიამი, ტროილი, ორესტი და სხვა.

მაგრამ რაც მთავარია, ბესიკი თავისი საუკუნის განათლების მაღალს დონეზე მდგარა. იგი გვევლინება XVIII საუკუნის ქართულ ინტელექტუალურ წრეების წარმომადგენლად, რაზედაც დაწვრილებით ვილაპარაკებთ შემდეგ, როდესაც მისი ცხოვრების მეორე ნახევარში გადავალთ. ექვი არაა, ნიქი და ჭკუნის სიმკვირცხლაც ხელს შეუწყობდა ბესიკს ფილოსოფიური წვრთნილების მისაღებად. ყოველ შემთხვევაში, თანამედროვენი მეტად მაღალის აზრისანი არიან ბესიკის კულტურაზედ. პოეტის მეგობართაგანი სულხან ორბელიანი ერთს ეპისტოლეში მას მიჰმართავს, როგორც ერთ-ერთს. — „ს ი ბ რ ძ ნ ი თ ს რ უ ლ ს, ბ უ ნ ე ბ ი თ - მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ი თ გ ო ნ ე ბ ა კ ე თ ი ლ ო ვ ა ნ ს“¹. ანონიმი მგოსანი ბესიკს უწოდებს „გონება სრულს, ცნობით შენასრულს“². ხოლო იოანე ბატონიშვილი გვიდასტურებს, რომ ბესიკი „მეცნიერებათა შინა გამოცდილი“ იყო³.

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ თუ ზაქარია მეფეთა მოძღვარი იყო, მისს ძმას და ვი თ ვაბაშვილს სასახლის სუფრაჯის სახელი ექირა⁴, ხოლო მისს ბიძას პაპუნას ბაზიერთ-უბუცესის თანამდებობა და ბუნებრივია, რომ სასახლესთან დაახლოვებულ ზაქარიას

¹ ი ვ ე რ ი ა, 1879, № 5, გვ. 205.

² S 1088.

³ H 2134.

⁴ ცენტრარქივის სიგელების პირების წიგნი № 24, სიგელი №87.

შვილებიც კარისკაცის კარიერისთვის ემზადებოდნენ. ბესიკის შემდეგი დროის ბიოგრაფიული ფაქტებიც გვიმოწმებენ, რომ პოეტი პრაქტიკულ ასპარეზზედაც იღვწოდა, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე.

* *

საკითხავია, ვინ უნდა ყოფილიყო ბესიკის პოეტური სიტყვის პირველი გამღვიძებელი და ხელმძღვანელი? ამ შემაჯავებელი, ცხადია, ისევ მის ოჯახს უნდა მივაკითხოთ, რომელიც საკმაოდ ლიტერატურული რეპუტაციით სარგებლობდა. ვიცით, რომ ზაქარიასთან ერთად ბესიკის უფროსი ძმა ოსეც პიტიკოსი იყო, ისევე, როგორც ამ ოჯახის ახლო წევრთაგანი ისაკ მცირე (ჩემის ცნობით გაბაშვილი, ძმა ანუ ძმისწული ზაქარიასი) „მშვენიერი მესტიხე და ღრამატიკოსი“. უეჭველია, ამ სამებას უნდა შეეწყო ხელი ბესიკის პირველ პოეტურ ცდებისთვის.

აღსანიშნავია, რომ ისეთი ოჯახები, როგორც ზაქარიას ოჯახი იყო, ბავშვთა აღზრდაში დიდ ყურადღებას აქცევდნენ რიტორების და ღრამატიკის კლასს. ეჭვი არაა, ბესიკიც ვერ ასცდებოდა ამ გზას და პოეტური ტექნიკა მას სკოლაშივე უნდა აეთვისებინა, ხოლო მისი პირველი პოეტური ნიმუშები უნდა წარჩინებულ პირთა „შესხმა“ და „ქებანი“ ყოფილიყო. ბესიკის ყრმობის ამხანაგი და ვითაღექსი-მესხი შვილი (დავით რექტორი) გადმოგვცემს: „ჟამსა სიყრმისასა, როდესაც რიტორებას ვჰსწავლობდი, მაშინ ვგ შესხმა მეფეს ირაკლის მოვახსენე, ღღესა სახელწოდებისა მისისაო“ (S 105). „როდესაც ღრამატიკას ვჰკითხულობდი და პატარა ვიყავ, მაშინ ქათალიკოსმა მიბრძანა: მეფის ირაკლის ქება იამბიკოთი ჰსთქვიო და მაშინ ვჰსთქვი“... (იქვე). ხოტბების ანუ ოდების გარდა, პოეზიის მოყვარულ ბავშვებს შეკვეთილი ექსპრომტებიც ევალებოდათ სხვადასხვა შემთხვევებზედ, როგორც იგივე დავით ალექსი-მესხი-შვილი გვიამბობს, ერთი მისი ექსპრომტული ლექსის გენეზისის შესახებ: ...„ნაიბის ქალი ბეგუმ მევედრა, როდესაც ყმაწვილი ვიყავ, მე ალექსის ძეს დავითს, რადგან მისი მონათლული ვიყავ, უარი ვეღარ უთხარ,— ჩემის სახლის პირდაპირ მტკვრის პირს, ქვრივ დედაკაცს ხბო ჩამოუფარდა, კლდეზედ დაცა და მოკვდა. სასაცილო იყო დედაბრისაგან ხბოსათვის თავში ცემა და ტირილი,— ის შაირად სთქვიო და ვჰსთქვი“ (იქვე, გვ. 206).

ამრიგად, ყრმებისთვის სავალდებულო ყოფილა ვარჯიშობა და ლექსის შეკვეთის მიღება. და თუ ასეთ უიმედო პიიტიკოსს, როგორც იყო დავითი, ლექსისთვის მიჰმართავდნენ, ცხადია, არა ერთი და ორი ასეთი „შემთხვევის“ ლექსი უნდა დაეწერა ბესიკსაც. მაგრამ ამ პირველ ცდებს ჯერჯერობით ჩვენამდის ვერ მოუღწევიათ¹.

და ბოლოს, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ სწორედ ყრმა ბესიკის თვალწინ, ზაქარიას სახლში იწერებოდა სატირული ეპიგრამები და პოემები ანტონ ქათალიკოსზედ და მის პარტიაზედ ისევე, როგორც პასუხები უკანასკნელთა „გიობაზედ“. ალბათ, ამ გარემოებას ბესიკის პოეტური განვითარებისათვის უმნიშვნელოდ არ უნდა ჩაეველო.

ზ. მთაწმინდელი გვიამბობს, რომ ბესიკს თავის ყრმულს ლექსებში „ხშირად ბერები და მოლოზნებიც შეუშვია“, ე. ი. ულანძლიაო და ამის საილუსტრაციოდ კიდევ მოჰყავს ვითომდა შეწუხებულ ბერების ერთი საპასუხო ლექსიც, თითქოს ყრმა ბესიკივე გამოთქმული:

„გაბაანთგან აღმობრწყინდა,
ახლად ჟამად ანტექრისტე,
შე დალოცვილო უფალო,
ეს რა გამოგვიქოფიტე?
ჯოჯოხეთი აღუშენე,
ხელთა მიე მისი კლიტე,
დაგვიხსენი ამისაგან
უფალო, იესო ქრისტე!“...

მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ზაქარია გაბაშვილის ეპოპეას, ცხადი უნდა გახდეს, რომ სატირა „ანტექრისტეზედ“, თქმული უნდა იყოს არა ბესიკზედ, არამედ ზაქარიაზედ, ცნობილ ბრძოლის დღეებში. ასეთია ჩვენი აზრი, თუმცა პოეტის ყველა მკვლევარი ამ ეპიგრამას სავალდებულოდ ჰხდის ახალგაზრდა ბესიკისათვის.

განკერძობებით უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ბესიკის მძლავრი მუსიკალური ტალანტი, რომლითაც ის უხვად ყოფილა დაჯილდო-

¹ ბესიკისა და სულხან ორბელიანის მიმოწერა („ივერია“, 1879, № 5. გვ. 205—206; გახეთქ „ივერია“, 1902 წ. № 116), სადაც წარმოდგენილია „პირველი დაწყება ანუ შეყვანილება“ სწორედ ასეთ სასკოლო ვარჯიშობას უნდა წარმოადგენდეს.

ებული იმპროვიზატორობის ნიქთან ერთად. მისი მომღერლობა ზომ საქართველოს გარეთაც იყო ცნობილი. ამიტომ, დამაჯერებელი უნდა იყოს ზ. ჭიჭინაძის ცნობა, რომ „ბესიკი ჯერეთ ახალგაზრდა ყოფილა, რომ სიმღერების წერა დაუწყებიაო“ (ბესიკი, გვ. 1). ბესიკის მუსიკალური ნიქისთვის ხელი უნდა შეეწყო ისევ მის ოჯახს, რადგან ზაქარია მუსიკალური პიროვნება ყოფილა და ქართულ საეკლესიო გალობაში მას რაღაც ცვლილების შეტანაც კი უცდია.

გონებრივ აღზრდასთან ერთად ბესიკს აგრეთვე კარგი ფიზიკური, სარაინდო სკოლაც უნდა გამოეყო. ისევე, როგორც მისი დროის არისტოკრატიული ახალგაზრდობა, იგიც „ცხენისა, იარაღისა, თოფისა, ხმლისა, ტანისამოსის მოყვარული“ უნდა ყოფილიყო. ზ. მთაწმინდელის და ალ. ხახანაშვილის მიერ ჩაწერილ გადმოცემებით, პოეტი საუცხოვო მოჯირითე ყოფილა („ჰყვარებია ნაბდის დახურვა, ცხენზედ ჯდომა, ჯირითი“)¹.

* * *

ბესიკის ყრმობის და ბავშვობის წლები საქართველოს კატასტროფულ ამბებს ემთხვევა, როცა გარეშე მტრების აგრესიული მოქმედებით ქართველი ხალხი უკიდურეს მდგომარეობამდე იყო მისული.

„საბრალო, შეწუხებული, აობრებული, უხელფებო, გათავებული ხალხი,—ნათქვამია ერთ დოკუმენტში მაშინდელს ქართლ-ქახეთზე სიტყვები და ეს ზედმიწევნით გამოჰხატავს ქართველი ხალხის მაშინდელ მძიმე პოლიტიკურ ვითარებას:

—„ავი დრო იყო,—გვიამბობს თანამედროვე,—ყოველდღე აქლებას მოველოდით, საქართველოს სრულიად დაქერასა. ყოველდღე დიდს ჯარებს გამოველოდით და საქართველოს წალეკასა, დატყვევებასა და დიდი გამარჯვება იქნებოდა, თუ რუსეთს დაეიქარებოდით“ (თავგ. იესე ოსეს შვილისა, 7). „ვამ, რა ბევრ უცხო შესაქცევებს ნახავთ, სწერდა ერეკლე მეორე რუსეთში მყოფ ქათალიკოს ანტონ I-ს,—და მე ამ განსაცდელიანს ქვეყანაში რაებს ვხედავ და რაებს გავიგონებ ხოლმე. რა წაბრძანებულხარ, მასუკან ხუთჯერ თუ ექვსჯერ ლეკზე გაგმარჯვებია და ბევრნიც იხოცებიან, მაგრამ კიდევ ჩვენზედ ხელს არ იღებენ“.² დატყვევებას

¹ ხ. მთაწმინდელი, „ბესიკი, ალ. ჭავჭავაძე და გრ. ორბელიანი“, გვ. 11; А. Хаханов. История Грузинской словесности, III, 220.

² „მოამბე“, 1894, № 4.

და მახვილს გადარჩენილი მოსახლეობა გარბოდა სამკვიდროებში-დან: „დაიცალა საბარათაშვილო, სომხითი, ორბელიანთ მამული-და ზოგი გავიდა კახეთს, ზოგნი ავიდენ ზემო ქართლში და საერის-თავოებში. აღარსად დარჩა შენობა იმ მხარეს. მცირედნი კაცნი ქვე-შის ციხეში იდგა... იყო ცემა ლეკთაგან მარადის და ოხრება.- მთელს სომხითში ბოლნისის მეტი და სამწევრისის მეტი შენობა არ იყო. ორბელიანთა მამულიც ასე დაიცალა, რომ დმანისის და ფიტარეთის მეტი შენობა აღარ სად იყო“, ამბობს მატინანე (ქ. ცხ. 238, 144). გარეშე მტრისაგან ქვეყანა „გათავებული იყო“. ქართ-ლისა და კახეთის ქვეყნები ასე აყრილიყო, რომ უსიმაგროდ და უციხოდ აღარსა-ვინ იდგა“ (იქვე, 125). განსაკუთრებით თავზარ-დამცემი იყვნენ ლეკები, რომელნიც თვით თბილისში, მეფის სასახ-ლიდან რამდენიმე ნაბაჯზე იტაცებდენ ხალხსა და საქონელს (გვ. 230). „მოვიდიან ბევრჯერ და ქალაქის გარემოთა ბაღებთა წის-ქვილებთან მოითარეშიან. უკეთუ ერთსა მხარეს გავიდის ქალაქი-დან მებრძოლი და დააყრვეინის და გააქცივის, მეორესა მხარესა დაჰკრიან და წავიდიან“ (გვ. 227); „ამისთანა მტრობა ყიზილ-ბაშთა არ უქნია, რაც ამათ ქნეს“ (195).

ლეკის შიშით ქართველ მოქალაქეს არ შეეძლო მშვიდობიანად გადასვლა ერთი სოფლიდან მეორეში: „შავს ტყეში დიდი ლე-კიანობა იყო. რაც ხე გაინძროდა, ლეკი მეგონის და თოფი მზად მქონდა. თუ გაჩენილიყო რამე, თოფი რას შემეწოდა, მამკლევ-დენ“. — ჩივის მაშინდელი მგზავრი (თავგ. იესე ოსეს შვ., 53). ასეთ პირობებში, ცხადია, არც საზოგადოებრივი კულტურული მუშაობა იქნებოდა შესაძლებელი. მტრის შიშით მრავალი სასწავლებელი იკეტებოდა. მაშინდელი სამონასტრო სკოლები გაზაფხულზე იხუ-რებოდა და იხსნებოდა, როდესაც ხეს ფურცელი გასციოდა და მტერი ტყეში ველარ დაიმალებოდა („...გაზაფხულ ტყეთა ფურც-ლისა გამოსვლითგან ვიდრე დაცვენამდე არბევდენ... გარნა ვი-თარცა იწყებდის ტყე შემოსვსა ფურცელთაგან, ვითარცა მოსწავ-ლენი მოიქცეოდინ სახლად თვისსა შიშისათვის ლეკთაგან“. რო-ნინი იონა ხელაშვილისა).

მშვიდობა არც მყუდრო სენაკებში იყო. მტრის მახვილი არც იქ შეხიზნულს მწერლებსა და მწიგნობრებს ასვენებდა: „ვეცადე დი-დად სიმართლესა და ჭელს, მაგრამ ლეკისაგან გვეშინოდა. თუ რა უცბად მეწეროს, ნუ დამწყევლით, გვედრებით“-ო ამბობს გადა-მწერელი (ძველი საქართველო, II, 113). ხოლო მეორე კალიგრაფი მტრისაგან დაქრილი, ასევე ბოდიშობს მკითხველის წინაშე: „ავა-

ზაკთაგან მოწყულულ ვიყავ და ბეჰნი ჩემნი წყლულ და უსჯულო აგარიანთაგან შეცულ და რაც ნაშევე ნახოთ, ნუ მწყევთ, ღვთის გულისათვის, არამედ შენდობით მომიხსენებთ“-ო (იქვე, გვ. 114).

ორბელიანთა წრა

ჩვენ აგრეთვე უნდა გავითვალისწინოთ მეორე მნიშვნელოვანი წრე, რომელსაც ბესიკის გონებრივსა და ესთეტიურ ფორმაციისათვის შესაფერი როლი უნდა ეთამაშნა. მხედველობაში გვაქვს ორბელიანთა დიდი კულტურული ოჯახი, რომელთანაც ბესიკს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა უსათუოდ იმ მიზნებითაც, რომ მამა მისი ორბელიანთა პირად სამსახურში იმყოფებოდა, როგორც მათი მოძღვარი.

პოეტისათვის დიდი კულტურულ-ესთეტიურ მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო ურთიერთობა იმ ოჯახთან, რომელიც სულხან-საბას სახელით იყო განათებული და ბესიკის დროსაც ისეთ მაღალ კვალიფიკაციის ადამიანებს ითვლიდა, როგორც იყვნენ: ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი ს. შვილი მზეჭაბუკი, — ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, ფილოსოფოსი, ბასრი სატირიკოსი, ანგდოტისტი და ეპიგრაფისტი; იოანე ორბელიანი — ცნობილი ფილოსოფოსი, „რომელიც საუილოსოფოთა წესითა აღჭურვილ იყო... და ქართლშიაც უბრძნე და უმცოდნე არავინ იბოებოდა“ (ქცხ. 139), „სიბრძნესა შინა აღზრდილი... ზედმიწევნით ფილოსოფოსი, ვარსკვლავთა-მრიცხველი ფიზიკოსი და არითმეტიკოსი; უწყოდა ბუნების ისტორია და იყო უცხო რიტორი... ესე იყო ფრიად გონება-მახვილ ესრეთ, რომელ მსცოვანებისა გამო თვალთაგან მოკლებულ იქმნა და ვერა რაჟსა ხედვიდა, მაშინც ყოველთა წერილთა ძალ ედვა განმარტებად“ (S 2134)¹.

ბესიკის შეფეციული მეგობარი და ერთსა დღეა, შეწინავე ლაშქრის სპასპეტი, ცნობილი მხედარი და ლიტერატორი (სპარ-

¹ იოანე ორბელიანი-ჟე ელისბარისა, (საქ. სიძ., II 384) დ. 1693 წ. გარდ. 1780-იან წლებში. მდივანბეგი, მსაჯულთუბუცესი. 1731 წ. შეეერთდა რომის ეკლესიას, (თამარშ., 349—368), რითაც დაიმსახურა სასტიკი რისხვა ქართველ სამღვდელთაგან. 1754 წ. ზაქარია გაბაშვილის თაოსნობით განდევნილი, ერეკლემ ოამდენიმე წლის შემდეგ ისევ დააბრუნა. შემდეგში, უკვე სახელმწიფო ჩამორთმეული „ნამსაჯულევად“ იხსენიება. იოანე ორბელიანს შეცდომით ზოგჯერ კვამთა ორბელიანთან აიგივებენ ხოლმე.

სულიდან „ყარამანიანის“ მთარგმნელი), რომლისადმი მიძღვნილია მთელი რკალი ბესიკის მიმართებებისა:

1. „დავით სარდლისადმი“
2. „მნათობთადმი“
3. „რაც მიიწერა სოფელმან“
4. „ცრემლთა მდინარე“
5. „ბედისადმი“
6. „სამძიმარი“
7. „ასპინძის ომზედ“

ორბელიანთა ოჯახიდან ბესიკის ყრმობის მეგობარი ყოფილა აგრეთვე დავით სარდლის უმცროსი ძმა სულხან ორბელიანი, რომელსაც პოეტი უწოდებს „ნათელ-მკრთოლვარე გოდოლს მეგობრობისას, იადონებრ ხმა მწვლილ მშტვენავს და ტკბილ ხმოვანებით ყურთა მიმტაცს, რიტორს უებროს“¹. და ბოლოს, უნდა გავიხსენოთ პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, — დმანისის მეპატრონე, რომლის კარის მოძღვრად ითვლებოდა ზაქარია გაბაშვილი².

ამ „გამორჩენილ“ პოეტის შესახებ რამდენიმედ უნდა შევჩერდეთ.

ბესიკი რომ განსაკუთრებით აფასებდა ვახტანგის პოეტურ ოსტატობას, იქიდანაც ჩანს, რომ უქანასკნელ პერიოდის ლექსთა კრებულში ბესიკს თავისი ხელით ჩაუწერია ვახტანგის ორი პოპულარული ანბანთქება: „ათენს ბნელ გულს“ და „ალაღებს ბაგეს“, რომელთაც ჩვენი მკვლევარები შეცდომით თვითონ ბესიკს აკუთვნებენ.

ვახტანგ ორბელიანი „მშვენიერი ლექსთ-მთხველი“, ანტონ I-ის სიტყვით, თვით სულხან-საბახედ შალვა მდგარა შესანიშნავი ოსტატობით:

„ვახტანგ შაირთა დალათუ ამოვნად

ჰმურებოდა, მაგრა საბას უკეთეს ჰსთქმიდა:

უცხოლ შეაწყუნის ჭრასნსი, განსაკვირუოდ დაღექსინს

¹ „ივერია“ № 5—6, 1879 წ.; გაზ. „ივერია“, № 116, 1902 წ. ბესიკის ვრთი ეპისტოლე სულხანისადმი შემდეგი პოსტსკრიპტუმით თავდება:

„მე ბესიკი—შენი მონა,

ვარ შენ შურის მდოგვის წინა;

განრა მეგობრობის მტრფობი,—

ბესარიონ გაბაონი.

² 1730-ან წლებში დმანისი, სადაც მღვდელ-დევკანოზობდა ზაქარია გაბაშვილი, ვახტანგ ორბელიანს ეკუთვნოდა.

ლასატობებლად მსმენელთა, გონებისა...
ჩემდაცა იქმნა მოძღუარ ჰსწავლათა რათმე
ვახტანგ სიბრძნისა ქუე-მდებარები კაცი,
რიტორ შუენიერ, მკვერ-მეთქვი საკვირველი,
ფილოსოფოსი, პიიტრიკოსი უტხო..

ვახტანგის ასეთივე მაღალ შეფასებას იძლევა (წყსტყ., ტაეპი 809—810) იოანე ბატონიშვილიც; „ესე იყო საფილოსოფოსთა სამართოთა წერილთა შინა ზედმიწევნილი, უტხო მესტიზე და მშვენიერი, მზგავსად ძველთა, და კარგი ანბანთ-ქებისა შემაწყობელი“ (მკირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“ გვ. 47). ვახტანგის შემოქმედება დაცულია საქართ. მუზეუმის S ხელნაწერებში, №№ 342, 1203, I512, I516, 2770. უკანასკნელ ხელნაწერში მოთავსებულია ვახტანგის მიერ რუსეთში (1738 წ.) მოგზაურობის ეპიზოდი, პეტერლოფის აღწერა: „ამბავი ხელმწიფისა სრა სასახლეთა და ბაღა ბაღთანი“ (იხ. აგრეთვე ლენინგრადის საჯარო წიგნთსაცავის ხელნაწ., № 23).

ლექსის ვირტუოზობასთან ერთად, ვახტანგს დამსახურებული ჰქონია რეპუტაცია ისტორიკოსის, ფილოსოფოსის და მთარგმნელისა. ანონიმი ავტორის ერთი ბიბლიოგრაფიული მინაწერი ზედმეტად გვიდასტურებს ვახტანგის მოღვაწეობის დიდ სახელს:

„საქებრად მსურხარ შენ ბრძენო,
ვინ ამბავს გვეტყვი ტკბილადო,
ვახტანგ, თავადო ქართველთა,
არა ხარ გასაკილადო;
მწადის შეგაჰყო, თუ მქონდეს
სიბრძნე საწონი ქრთილადო,
ჩინებულ მცირედ ჰჩნეულნი,
აწ დაგვრჩა შესა წილადო.“

სამწუხაროდ, ვახტანგის პოეტურ და ფილოსოფიურ მემკვიდრეობიდან მცირე ნაწილია დარჩენილი. ვახტანგ ორბელიანის ნაწერები მისი სიკვდილის ახლო ხანებშივე განადევნულა (იხ. იესე ოსეს შვ.)

დასასრულ დავძენთ, რომ ვახტანგ ორბელიანი ანტონის მასწავლებელთაგანი ყოფილა, როგორც თვით ანტონი გვიდასტურებს: „ჩემდაცა იქმნა მოძღვარ, სწავლათა რათმე“-ო.

ვახტანგ ორბელიანის (1700—1752) შემოქმედებასთან ერთად ნაკლებდ გამოჩენულია მისი ცხოვრებაც.

პროფ. კ. კეკელიძეს ვახტანგი სულხან-საბა ორბელიანის ძმად მიაჩნია (ლიტ. ისტ., 67) მაშინ, როდესაც ვახტანგ სულხან-საბას ძმისწულია (ვახუშტის შვილი, რომელიც 1709 წ. ყანანდარში მიიკვლა). სერგოგოზაძის იგი XIX საუკ. პირველ წლების ვახტანგ ორბელიანი ეგონა, თეკლე ბატონიშვილის მეუღლე, მამა ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანებისა (ჩვენნი მცენიერება, № 1, 1924), ხოლო პლატონ იოსელიანი მას აიგივებს სულხან-საბას მამისთან, ვახტანგთან (წყობსიტყვ., შენ. 167). მისივე სიტყვით, ვახტანგ როგორც კათოლიკე, 1715 წ. თან წაჰყოლია საბას რომში, საიდანაც თურმე უკან აღარ დაბრუნებულა. თუმცა ჯერ კიდევ 1728 წელს, ვახტანგ „არა მიტყუულიყო ლათინთა კერძ“, როგორც მისივე ნათლული იესე ოსეს შვილი გად-

მოგვცემს (გვ. 6). ვახტანგის ევროპაში ყოფნის დამადასტურებელი საბუთი არ-
ნოგვეპოვება. მისივე ნაწარმოებიდან ვიცით მხოლოდ, რომ 1738 წ. ის იმყოფე-
ბოდა რუსეთში „მრავალ განსაცდელ შემთხვეული“ (§ 2770).

* *

ვახტანგ ორბელიანმა, ალბათ, სულხან-საბას ორიენტაციის გავლენით. 1731 წ-
ში-ლო კათოლიციზმი თავის ძმისწულ იოანე ორბელიანთან ერთად (თამარაშვილი,
353), რის გამო „განუწყვეტელი დევნულება“ გამოუცდია ორტოდოქსალურ წრეები-
საკან (იქვე, 351). როგორც კეშმარიტ პატრიოტს სასტიკად ავიწროებდნენ ოსმალნი-
და სპარსნი, რომელთაც თურმე მთელი ქონება წაართვის, დიდი ხარკი დაადევს
და იქამდის „უკანასკნელ“ მდგომარეობაში ჩაადევს, რომ მხად იყო დაეტოვებინა-
სამშობლო (352).

1741 წლიდან ვახტანგს, დიხმარების მოიმედეს, ენერგიული მიმოწერა აქვს
როჰის პაპთან და კარდინალებთან, რისთვისაც საგანგებო ელჩსაც კი ჰგზავნის
როში (იქვე). 1741—42 წ. მან მტრისაგან დევნილმა, დროებით სამეგრელოს
შეაფარა თავი. გარეშე მტრებთან ერთად ვახტანგს ავიწროებდა მისივე სახლი-
კაცი სარდალი ქაიხოსრო ორბელიანი, რომლის ხელშიც იყო ორბე-
ლიანთა „სახლისბატონობა“ (საქ. სიძველენი, II, 535). ქაიხოსროს ინტრიგების
წკ-ლობით, ვრცელე მეფემ, რომელიც ვახტანგის ასულ ქეთევანზე იყო დანიშ-
ნული, (1744 წ.) მოულოდნელად დაუტოვა სარძლი და განდევნა. ქეთევანი შო-
ნოხნად აღიკვეცა და იმავე წელს ჯავრით მოკვდა. თვით ვახტანგ გარდაიცვალა
1752 წ. ნოემბრის დამლევს (თამარაშვილი, 351).

ასეთია ბესიკის მამის პრინციპალის თავგადასავალი.

ბესიკი ანახანუშ დედოფლის კარში. ლევან ბატონიშვილი

უბედობა, „სოფლის ცემა“ ბესიკ: ავშვობის დღეებიდანვე
გამოსცადა. შემთხვევით არ ამბობს ერთგან:

ვიყავ ბედისა დამამბრალები,

მეც მომხედა სოფლის მკვლელი ბრქალები...

მხოლოდ თორმეტ-ცამეტი წლისა იყო ბესიკი, როცა დაამხეს
და ააფორიაქეს მისი მშობლების ოჯახი. ბავშვის მგრძნობელი-
გულისთვის მძიმე დალი უნდა დაესვა ამ გარემოებას და მისი
ყრმობა მწარედ უნდა მოეშხამა.

...„რაც რაიმე მქონდა ან დედულ-მამული, ან პირადად შენა-
ძენი, აგრეთვე საეკლესიო კურქელი, სულ წამართვეს, ცო-
ლი, შვილები და მთელი ჯალაბი სიღარიბეში ჩაად-
დეს, ასე რომ კარდაკარ დადიოდნენ და მოწყალე-
ბას თხოულობდნენ—გვიამბობს ზაქარია— თექვსმეტი თვე
ვიჯექი საპყრობილესში, ბოლოს კათალიკოსმა უბრძანა ყარაულსა:

საპურობილეს მოშორდით, სადაც უნდა, იქ წავიდეს.ო. მათ შორის ჩემი შვილების და ძმების 9 ბავშვი იყო. კათალიკოსი ქადაგობდა: ვინც მათ მოწყალებას მისცემს— ეკლესიაში არ შეუშვებო. გავიდა ერთი წელიწადი და ჩვენ უარესი დაგვემართა: მოაყვანინა ჩემი უფროსი შვილი [ოსე] და ისე სასტიკად ცხემა, რომ ერთი კვირა ავად-მყოფი იწვა. გამოგზავნა იასაულები, რომლებმაც რაც დარჩენილიყო: წმინდა ხატები, წიგნები და წმ. ნაწილები, ისიც წაიღეს.

„ჩიღვე გამომიგზავნეს კაცები, შევერთდეთ, თორემ რუსეთში გაგყრით ყველასაო. მე არ დაეთანხმდი. ივნისში, როცა მეტად ცხელოდა, უფროსი შვილები ცალცალკე საპურობილეში ჩასვეს. მე, ჩემი ცოლი და ოთხი მცირეწლოვანი ბავშვი დაგვესვენეს ურემზე და მთებში გაგვეგზავნეს, საშინელ ადგილებში გაგვატარეს. მზრუნავი არა-ვინ მოგვეცეს, ფიქრობდენ—ამით დავიმორჩილებთო. მერე იქიდან ცოლი და ბავშვები წამართვეს, მე კი ექვს მთიელ კაცს მიმცეს, რომლებმაც ორმოცი დღე საპურობილეში მამყოფეს, რვა შვილი წამართვეს, ორი დიაკვანი და დანარჩენი სა-ერო პირები. ბევრი ვთხოვე, ერთი შვილი მაინც მომეცით, კაცს ამდენ ცხვარსაც არ წაართმევენ-მეთქი მით უმეტეს, რომ ისინი თქვენი ნაჩუქარი კი არაა, ღვთისაგან მო, ცემულია მეთქი, მარა არ ისმინეს“.

„მოვიდა მეფე ერეკლესა და ანტონ კათალიკოსის ბრძანებანი: გახადეთ, გაჩხრიკეთ, რასაც ნახავთ—წართვით, რომ არავითარი ნაწერი არ გაატანოთო, მეორეჯერ საზღვარზე გაჩხრიკეთო. იმავე წამს ტანისამოსი გაგვხადეს, გაგვჩხრიკეს, მაგრამ ჩვენ არა-ფერი აღმოგვაჩნდა. მოგვეცეს ერთი გზის მაჩვენებელი ოსეთამდე, იქიდან მოვედი ყიზლარში, აქაც არ დამაყენეს“²...

ასეთი მკაცრი ღონისძიებანი მთავრობის მხრივ ზაქარიას შვილებისადმი იმ გარემოებითაც იყო გამოწვეული, რომ ზაქარიას ბრძოლებში მისი ოჯახიც მონაწილეობდა. „გიობიდან“ ჩანს, რომ ზაქარიას მეუღლეს ამ საქმეში ჩაბმული უნდა ყოფილიყო ისევე, როგორც მისი უფროსი ვაჟი იოანე დიაკონი, რისთვისაც იგი საპურობილეშიც ჩაუსვამთ, ხოლო რაც შეეხება ცნობილ ოსე გაბა-

¹ იხ. ლენინგრადის საჯარო წიგნთ-საცავის ხელნაწერი, № 23.

² ზაქარიას მოხსენებიდან (1767 წ.) ასტრახანის ეპისკოპოსის სახელზე, იხ. იას. ლორთქიფანიძე, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (18 საუკ.), „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“. სსრკ მეცნ. აკადემიის აქ. ფილიალის გმც., 1940, ნაკვეთი II, 23—24.

შვილს, იგი მოწინააღმდეგე პარტიას აქტიურ მებრძოლად ჩაუთვლია. მამასთან ერთად ოსემ არ შეიწყენარა რუსეთიდან გამოგზავნილი ანტონის ცნობილი „მიწყალეს თარგმანი“ და ხელი არ მოაწერა. როცა რუსეთიდან დაბრუნებულს და უფლებაში აღდგენილ ქათალიკოსს ზაქარიასთან ერთად ხელშეკრული ოსეც წარუდგინეს, ქათალიკოსმა მამასთან ერთად იგიც შეაჩვენა, როგორც „მამისა თვისისა შემწე“. ჩენს შვილს და ისააკს არც კი ათქმევინეს რამე, — მოგვითხრობს ზაქარია, მიგვეცეს საერო კაცებს, რომელთაც შეუბრალებლად გვეცემეს, შეგვაქრეს თმა და წვერი, დაგვადეს ბორკილები და ჩაგვყარეს საპყრობილეში. მრავალჯერ კაცები გამოგვიგზავნეს, რომ დავთანხმებულყავით, მაგრამ ჩვენ უარზე ვიდექით...¹

ამის გამო, თუმცა გადახვეწილ ზაქარია გაბაშვილს თან მრავალი მიმდევარი გადაჰყვა იმერეთში და შემდეგ რუსეთსაც, მაგრამ ცოლშვილი კი აღარ დაანებეს, როგორც ერთ ლექსში ჩივის თვით ზაქარია:

„მე მტირალს ქართლი გამომაარეს,
მეუღლის წართმევას არ მიშაკმარეს,
შვილნიცა რვანი ერთ ჟამ წამგვარეს...“²

ზაქარიას განცხადებიდანვე ირკვევა, რომ მეფისა და ქათალიკოსის დევნულობის სისასტიკე ყრმა ბესიკსაც შეჭებია. ოჯახის აფორიაქება, გაღარიბება, სიმშლილი, გაათრებულ იასაულებისაგან მიყენებული შეურაცხყოფა, აქა-იქ საშინელ მთებში იძულებითი თრევა და განსაცდელი, მშობლების და ძმების წამება, მშობელი მამის მკერდიდან მოწყვეტის ტკივილი, — ბესიკის ყრმობის ხვედრი ყოფილა.

* * *

თუმცა არავითარი ოფიციალური ცნობა არ მოგვეპოება ბესიკის შემდგომი მდგომარეობის შესახებ და ბესიკის ცხოვრების ეს ხანაც სიბნელით არის მოცული, მაგრამ ზოგი საბუთის მიხედვით შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ შეჩვენებულ ნამოდღვრალის ოჯახიდან კერძოდ ბესიკს მფარველი გამოსჩენია. ცხადია, ასეთი გაბედულება მხოლოდ სასახლეს დიდგავლენიანსა და დამოუკიდებელ

¹ იას. ლორთქიფანიძე, გვ. 22—23.

² S 303.

პიროვნებას შეეძლო. ჩვენი დაკვირვება ამხელს, რომ ეს პიროვნება ყოფილა თეიმურაზ მეორის ქვრივი დედოფალი ანახანუმ, რომელიც თავისი დედოფლობით პირადად ზაქარიასაგანაც იყო დავალებული. პატივმოყვარე, მკაცრი და ამაყი ანახანუმ თვით ერეკლესაც არ ერიდებოდა. მოხუცი თეიმურაზის რუსეთში უდროო გამგზავრებას და იქ მის სიკვდილს ერეკლეს აბრალებდა და მასთან თავის სამღურავსა და საყვედურს არა ჰმალოვდა. თვით ერეკლეს „არა უყვარდა ანახანუმ, ვითარცა დედინაცვალი“ და მხოლოდ მამის ხსოვნის პატივისცემით ითმენდა. თუმცა მათ შორის უთანხმოება იმდენად ყოფილა გამწვავებული, რომ რუსეთის კარზედაც კი შეუნიშნიათ: „Ираклий с мачехою своею имеет несогласие“. თვით ქმრის სიკვდილის შემდეგაც, დედოფალს დამოუკიდებლად ექირა თავი და „ცხოვრობდა სიკვდილამდე პალატისა მეფისასა, ნებითა მეფისა ირაკლისათა“.

დედოფალი რომ ზაქარიას ოჯახს შემწედ უნდა გამოსჩენოდა, გასაგებია. ამ საქციელით დედოფალს სამადლობელი უნდა მიეზლო ზაქარიასთვის და მით თავისი უკმაყოფილებაც უნდა გამოეთქვა ერეკლე—ანტონისადმი, როგორც ანტონის გამდევნელ თეიმურაზის თანამეცხედრეს და ორტოდოქსიის ერთგულს. დედოფლის მიერ ზაქარიას ოჯახისათვის მფარველობის გაწევას მეფე ჩვეული თავდაპირით უნდა შეჰხვედროდა და ძალაუფლებრივ უნდა მოეთმინა.

ირკვევა, რომ ბესიკის ბედის კეთილად წარმართვას მეორე გარემოებაც ზედ დართვია: სახელდობრ ის, რომ დაახლოებით ამაზე ცოტა ადრე, ანახანუმ დედოფალმა გამოართვა ერეკლეს ძე მისი „ლეონ აღსაზრდელად სახლსა თვისსა“.¹ სწორედ ეს მომენტი უნდა ყოფილიყო გადამწყვეტი ყრმა ბესიკის შემდგომი ცხოვრებისათვის.

ერთი იმ საბუთთაგანი, რომლის მეოხებითაც ჩვენ ვლაპარაკობთ ანახანუმ დედოფლის ბესიკზე მფარველობისა და ბესიკის თანაშეზრდილობის შესახებ ლევან ბატონიშვილთან, არის პოეტის ერთი ნაწარმოები, სახელდობრ, სამგლოვიარო ოდა „სამძიმარი“ თქმული ლევანის უდროო გარდაცვალების გამო.

„სამძიმარის“ რელიებიდან ირკვევა, რომ ბესიკი იმყოფებოდა ლევან ბატონიშვილთან, რომელსაც ერეკლეს სასახლეში ზრდიდა ანახანუმ დედო-

¹ ქართლის ცხოვრება, ხ. კიკ. გვ. II, 223.

ფალი, და ისიც, რომ ბესიკი ბატონიშვილის ამალის წევრი ყოფილა და მასთან შეზრდილი.

ამ გარემოებას „საჰიმარის“ შემდეგი ადგილები გვიდასტურებენ:

* *

[მინართვა ლეონისაღმი]

. . . .

...სად გზა შენდა საწთომო,
სადა მიდამო,
სად გეახლნეთ საგნომო,
ლეონ სახსომო,
ყმათ გულები სახომო.

. . . .

სადაით, ლეო,
სად ვბოვნეთ სიახლეო?

. . . .

გეძიებს სული
შენდა ზრდილი, აღკრული.

. . . .

სადა ვის ვჭეულებ,
პატრონად მოვიძულებ,
სული ინაკლებს მტრულებ;
ლეონ, მით ვჰსწყლულებ,
მოვიხსენო რათქმულებ,
შენდამი ვკრულებ,
შენადვე ვინატრულებ,
ველი თვალდახშულებ,
სიკვდილისათვის ვჭრულებ.

. . . .

ვა დროსა ჩვენსა,
მსგავსადვე მოსაწყენსა,
ჩემსა ირემსა
ჩემათ დღედ მონაცემთა.
ჰოი, ცისლომო,
ლეო, ცისავე, ხომო,

. . . .

სადა არს სრასახსომო.

. . .
ვაი, ღუმან ხმანი
სამოვნონისა კმანი:
მუსიკთა თქმანი,
მუტრიბთა დასწყდეს თმანი.
მეტოლნი ყმანი,
. . .
მგოსან ნოტების თნვანი,
კმანი, სმანი,
ლხინნი, სრულ დასანთქმანი...

. . .
სრა ცალიერი,
უპოვარი, შშიერი,
სახლი ძლიერი
. . .

ს ა დ ა ლ ა ს ე რ ი
ს ტ უ მ ა რ თ ი გ ა ნ მ ა ბ ე ვ რ ი.
ვა, მგონე ერი,
ლ ე ო. სათ ბედნიერი.

. . .
ს ა დ პ ა ტ რ ო ნ ი ს დ ა ყ მ ო ბ ა,
ს ა დ ე რ თ ს უ ლ ო ბ ა,
ს ა დ მ ო ყ ვ ა რ უ ლ თ თ ხ ზ უ ლ ო ბ ა,
ს ა დ კ ა ზ მ უ ლ ო ბ ა,
ს ა დ ლ ა დ ა რ ბ ა ზ უ ლ ო ბ ა?
ვაი სრულობა,
ვაი, დაკარგულობა,
ვა, ყმაწუილობა.
დახსნილ-დანაზრულობა!
შორს წარხდა თემად,
უცხოთა თანა გემად;
ლ ე ო ნ მ ო ც ე მ ა დ
ვისმცა ძალუძს საჩემად?
გარნა სად მრწემ
ვიყომცა მსახურ მგემად?
მწირობა მსხემად,
მისდა არა მაქვეს კდემად;
მას ვსდევ ირემად—
მას ნუკრად მადლის მფენად.

ვა, ჩემდა თვალნი,
მათგან მიერ დღე მკრთალნი,
ასხურებენ ცრემლთა
განხვრეტს გულისა გრდემლთა.

„სამძიმარი“-ში ბესიკი იგონებს ლევან ბატონიშვილ თან „ერთ-სულობას“, „მეგობრობას“, თავის „მრწემობას“, „მსახურგებობას“. „პატრონის-და ყმობას“. მისდა „ზრდილი აღკრული“, ბატონიშვილს უწოდებს „ჩემს ირემს“, „ყმათა გულების ხომს“ (ხომლი). მას აგონდება სასახლე, „ძლიერი სახლი“, „სრა სახსომი“, „მისი კაზმულობა“, „დარბაზულობა“, სადაც მგოსნის უზრუნველ ცხოვრებას ახალისებდნენ „მუსიკათა თქმანი“, „მუტრიბთა თქმანი“, „მგოსან-ნოტების თნვანი“, „ქამანი, სმანი, ლხინი“, „სერი სტუმართა განმაბევრი“, „მეტოლნი ყმანი“, ბატონიშვილის ნადირობა, ასპარეზი, ბურთი, ჯირითი, რომელშიც მონაწილეობა უნდა მიეღო თვით ბესიკსაც, როგორც მხლებელს და მეგობარს. გარდახეწილ მგოსანს სწვაეს მოგონება სასახლისა, სადაც ვითარდებოდა მისი და ბატონიშვილის მეგობრობა და თუმცა იმ ეამად მას სხვა, ახალი პატრონი ჰყავს, მაგრამ ის ყველას „მოიძულებს“ ბატონიშვილის სიყვარულით და კვლავ „ინატრულებს“ მათთან „სიახლეს“. იგი ოცნებაშიც მას „სდევს ირემად“ და სხვ. ასეთი ყოფილა პოეტის სიყვარული თავის პატრონისადმი და მათი პატრონ-ყმობა.

ამრიგად, „სამძიმარი“ უსათუოდ შეიცავს ბესიკს ავტობიოგრაფიულ ელემენტებს. ამ სამგლოვიარო ოდიდან ჩანს, რომ პოეტის ცხოვრების პირველი პერიოდი დაკავშირებული ყოფილა ლევან ბატონიშვილთან და მისი მეოხებით ერეკლეს სასახლესთან, სადაც ცხოვრობდა ანახანუმ დედოფალი.

ასეთივე დამადასტურებელ საბუთად ანახანუმის კარის და ზაქარია გაბაშვილის ოჯახის სიახლოვისა, ზაქარიას განდევნის შემდეგ, — ჩვენ უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე ბესიკის უფროსი ძმის ოსე ბატონიშვილის ცნობილი ხოტბა ანახანუმის ასულის ელისაბედის სამკებროდ დაწერილი და კიდევ ის ფაქტი, რომ 1765 წელს გათხოვილ ელისაბედს მზითვეში გააყოლეს ედიშერ გაბაშვილი, — შეიძლება ბესიკის ახლობელი ნათესავი, — როგორც ერთგული და ახლობელი კარის აზნაური¹. ის ცნობაც საეულისხმოა, რომ 1772 წ.

¹ ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი.

რეუსტში დიპლომატიური მისიით წარგზავნილ ლევან ბატონი-
შვილს კამერდინერად ახლავს ბესიკის უმცროსი ძმა ზაქარია გაბა-
შვილი¹. და ბოლოს ანახანუმ-ლევანის კარის მსახურად და სამეურ-
ნეო საქმეთა რწმუნებულად მოსჩანს ბესიკის ბიძა ზაზა გაბაშვილი².
ყოველივე ეს ჰმოწმობს, რომ ანახანუმი და მისი ნაშვილენი ლევან-
ბატონიშვილი ნამდვილ მფარველად გამოსჩენიან განდევნილ ზა-
ქარიას ოჯახის წევრებს.

დასასრულ, პოეტის მკიდრო მეგობრულ კავშირს ბატონი-
ვილთან ის აკროსტიხული იამბიკოც გვიდასტურებს, რომელიც
ბატონიშვილის და ბესიკის მეგობრობის აღსანიშნავად დაუწერია-
დავით მესხიშვილს და რომელშიც კიდურწერილობით გამოყვანი-
ლია ლეონის და ბესიკის სახელები: „ბესარიონ გაბაონს მივჰსწერე-
ესე იამბიკო აკროსტიხულად და ამას შინა არს: „ბესარიონ, ლე-
ონ, დავით“.

ბრძენი ლიმენტა ნუ ჰსდროებ მოვისად წარვედ,
ესურე, ეტრფე საზეთო სავანთა,
სულთა ოქიმა, იაფსინდე მრავლად ჰყავ,
აკუარენ ნამნი პსიხისა მაუკვდავნი,
რითნ ნეტარძი იტრფეს თუ გულთა წყურვილით. (S 105)

ამგვარად ბესიკის ყრობის დღეების მფარველად ჩვენ ანა-
ხანუმ დედოფალს ვგულისხმობთ. ბარათაშვილის ასული, ციციშვი-
ლის ქვრივი, დედოფლად მოწოდებული „მშვენიერებისა“ გამო,
„ესე ყოველთა ბანოვანთა შორის უმეტეს აღმოცისკრებულ იყო
და სხივსა მისსა მზისა შარაფანდელი ბნელ-ექმნა, შვიდნივე მნა-
თოღნი ცისანი მონებად დავრდომილ-იყვნეს და სიბრძნისა მიერ-
გონება აღზენავ-აღდებსროლ“-ო, ჩვეული პათეტიკით და მქვერობით
ლაპარაკობს კარის მეხოტბე ისტორიკოსი დედოფალ ანახანუმზე
რომლის გონიერება და სილამაზე შართლაც განთქმული ყოფილა.
მას დიდი გავლენა ჰქონია მეუღლეზე და თავისი მდგომარეობით
კიდევ უხვად სარგებლობდა. ამაოდ არ ამბობს თვითონვე ერთგან:
რომ მას „საწუთრომა ურიცხვი ბედკეთილობა, სიმდიდრე და დი-
დებანი ზე გარდაამატა“. პატივმოყვარე დედოფალი მდიდრულად
ცხოვრობდა და არას ჰზოგავდა თავისი კარის ბრწყინვალეებისთვის.

რა მოსაქმე უნდა ყოფილიყო ჰაბუკი პოეტი მეფის სასახლე-
ში, ანახანუმ დედოფლის სამსახურში?

¹ Грѣхоты, I, 370.

² იხ. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისთვის. წიგნი I (ხელ-
ფასი, ქირა, ფასები) გამც. ნ. ბეოქენიშვილისა. გვ. 50, 53, 60, 65.

შესაძლო იყო გვეფიქრა, რომ ლევან ბატონიშვილის მსლე-
ბელი ბესიკი—პოეტი და მწიგნობარი ერეკლეს სიახლოვეს მყოფი
დააწინაურეს და კარის მდივან-მწიგნობრობა მისცეს, მაგრამ ჩვენ-
ამდღე არ მოლწვეულა ერეკლეს არც ერთი სიგელი ან ბრძანების
წიგნი ბესიკის მდივნობით შესრულებული. შესაძლოა ეს იმ გარე-
მოებით იყოს გამოწვეული, რომ პოეტი ამ სახელისთვის ჯერ კი-
დეც სრულპასაკოვანი არ იყო, ან შეიძლება ზაქარიას შვილს მეფე
საბოლოოდ არ ენდობოდა, რომ თავისი კარის მესაიდუმლედ გა-
ეხადა, მაგრამ კარზე მყოფ აზნაურს ხომ თავისი „სახელო“ უნდა
ჰქონოდა? ეს „სახელო“ კი ისევ ლევან ბატონიშვილის ამალის
შტატში უნდა ვეძიოთ.

მაგრამ უფრო უნდა ვიფიქროთ, რომ ბატონიშვილის მსლებ-
ლობასთან ერთად, მდივან-მწიგნობრის ოჯახიდან გამოსული ჰა-
ბუკი ბესიკი ჯერ თვით ანახანუმ დედოფალს ემსახურებოდა „მდივ-
ნობის რიგზე წერით, კითხვით“¹, ისევე, როგორც ამ თანამდებო-
ბაში მისი წინამორბედი, მასავეთ ახალგაზდობის ასაკში მყოფი
ცნობილი იესე ოსესშვილი (ბატონს დედოფალთან ვიყავ უფროსი
ერთიდა იქ ვემსახურებოდი წერით, კითხვით... „ვიყავ ბატონ დე-
დოფალთან და მდივნობის რიგზე ვემსახურებოდი... ყოველი წიგ-
ნი ჩემგან იწერებოდა მოკითხვის თუ მაგვარი დიდი სიგელი“...
„შიგნით რაც საწერი და საკითხავი იყო მე აღვასრულებდი თუ
რაც ან მეფეს ენებებოდა და ან დედოფალს, მე ვიყავ მწერალი“
(თავგად. იესე ოსესშვილისა, 16, 21).

როგორც მისი ეპისტოლეები გვიმოწმებენ (H 1455), იგი
მხატვრული სიტყვის მოყვარულიც ყოფილა. ის ფაქტიც საგულის-
ხმოა, რომ თვით დედოფლის ღებიც ვერსიფიკაციას ეწყობოდნენ
და ამ დარგში მათ სახელი ჰქონდათ მოპოებული. ასე ანახანუმის
და ანასტასია, იყო „განსწავლული სწავლათა შინა და მოლექსეო-
ბასა და მხიარულებაჲ“². სხვათა შორის, მას ლექსად მიმოწერაც
ჰქონია განთქმულს ჰაბუა ორბელიანთან, ამ პოეტურ კორესპონ-
დენციების ნაწილს ჩვენამდეც მოუღწევია³.

ანახანუმის მეორე დადგ—ბარბარე ასევე მონაწილეობდა მუ-
ნასიბ-ლექსაობაში⁴, და ბოლოს მესამე დადგ—მ ა ხ ი ა, ყოფილა „გო-

¹ ბესიკის შედგენილი ხომ არ უნდა იყოს ანახანუმ დედოფლის სამძიმრის
წიგნი (1770 წ.) ელიაბედ ბატონიშვილის გარდაცვალებაზედ? (H 1455).

² H 2301.

³ S 1516, გვ. 39—40; № 1012, გვ. 1052—1054.

⁴ S 3686, გვ. 66—„მხეკაბუკ ორბელიანისაგან პასუხი ანახანუმ დედოფ-
ლის დის ბარბარესთან მიწერილი“.

ნიერი და დიდად ზრდილი¹. ამრიგად, ის წრე, რომელსაც ყრმა ბესიკი შეეხიზნა, პოეტური სიტყვის მიმდევარი ყოფილა და შესაძლოა, სასახლეში დაახლოებულ ანახანუმის დები პირადი მონაწილეობითაც ახალისებდნენ ყრმა ბესიკს პოეტურ ვარჯიშობაში.

**

მაგრამ ბესიკის ნამდვილ კეთილ გენიად გვევლინება ლევან ბატონიშვილი, რომლის გავლენა სასახლეში განუსაზღვრელი იყო. ერეკლეს ყველაზე მეტად უყვარდა შვილებში გონივრობისა და სიმამაცის გულისთვის და ყველაზე მეტად მას ენდობოდა. ლევანის ავტორიტეტი იმდენად დიდი იყო, რომ „მთელი საქართველოს ხალხი შეჰყურებდა ლევანს იმედათა“.

„ლერნ მშვენიერი“, „სახელოვანი ანაგებითა“, „ახოვანი“, „საქმე მაღალი“, „ძალუძლეველი“, ნამდვილი სახალხო გმირი იყო, „იგი ეშსგავსა მამასა თვისსა სიმხნითა“.

ხალხმა გამოსთქვა მასზე:

„ხმალი სქრის ბაგრატივნისა,
ნეფისა ირაკლისაო,
ნეტავი გამაცნობინა,
ლევანს უქებენ შვილსაო;
აჯობა თავის მამასა,
სანამ იცვლიდა კბილსაო,
ურჯულო გამამეტვრია,
როგორც ნაპირი ტყისაო,
თუ ლევან იქით მიბრუნდა,
საქმე სქირს დალისტნისაო“.

გმირობასთან ერთად, ახალგაზრდა ბატონიშვილი დიდი პოლიტიკური ნიჭითაც იყო დაჯილდოებული. მხედარი და სახელმწიფო მოღვაწე, იგი მართლაც „ირაკლის ძალი“ იყო, როგორც მაშინ უწოდებდნენ.

ლევან მორიგე ჯარის ორგანიზატორი იყო, მისი სარდალი. პირადი მხნეობით მან გასწმინდა ქართლ-კახეთი მოთარეშე ლეკებისაგან, იგი დიპლომატიური მისიით იყო წარვლენილი რუსეთს. პროტექტორატის პირობების გამოსარკვევად და ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა (1756—1782) ჩაბმული იყო სხვადასხვა სახელმწიფო საქმიანობაში.

¹ H 2301; იხ. მახიასადში ლექსად მიწერილი დიმიტრი ბაგრატიონისა.

საკმარისია წავიკითხოთ ანტონ I ქათალიკოსის ერთი უცნობი პირადი წერილი, რომ თვალწინ წარმოგვიდგეს ამ შესანიშნავი კაბუკის პიროვნება, რომელზედაც ასე დიდს იმედს ამყარებდნენ მამინდელი ქართული პოლიტიკური წრეები.

...„ლეონ წინადაგ განსაკუთრებულს შინა წარმატება აღემატებოდა თითოს შინა წელიწადს მტერთა ზედა მრავალჯერ ძლევით იდიდებოდა, ვგონებ, რომ ამისთანა უმაწვილი ამ ქვეყანაში არ ნახულიყოს ცხენოსნობასა შინა, არცა სიმხნესა და მამაცობასა, არცა გონიერებასა შინა და თავისის მამის სახელისა და ქვეყნის სამჯობინაროს გამოჩვენებასა შინა. არა თუ ყოველს წელიწადს ოდენ ითქმის, რომ ყოველს თთვეს უკეთესობას შინა აღვიდოდა, დალისტან შინა ერთმანეთს ეუბნებოდნენ: ერეკლე აღარ დაბერდებოა, ასეთი სხვა ერეკლე გამოჩნდაო, რომ ერეკლეს წინააღმდეგობა აღარავის შეუძლიანო. აქამდის ერთი იყო და ახლა ორი ერეკლე არისო. ამაზედ დიდად განკვირებულ ვარ, რომ ამ შვიდს, რვა წელიწადში რამდენჯერ ვნახევდა, ვხედავდი, რომ თავის მამის, სახლისა და თვისის ქვეყნის სამჯობინარი სიკეთე დლითი დღე ლეონს ემატებოდა“...¹

თვით ერეკლეს მოსისხლე მტერმა, ახალციხის ფაშამ აღიარა ბატონიშვილის სიკვდილის ჟამს, რომ „მოხუცების ჟამსა მეფეს ირაკლისსა ერთი ფარდა აქენდა საქართველოს, რომელიცა ოთხ კერძოვე იგურდივ იფარებოდა და აწ დიდი შემწე მოეშალა ირაკლი მეფესაო“².

მხედარ ბატონიშვილს, რომელიც მუდმივ ლაშქრობაში და სამხედრო ვარჯიშობაში იყო გართული, ბრწყინვალე ამაღა ჰყავდა. „ლეონმა ორი ათასი მეტი ამაღა შეიკრიბა, სულერთიან თავისთა-

¹ H 2510.

„მოჰსცა ღმერთმან მეფესა ირაკლის-მე ერთი, სახელად ლეონ, რომელიცა ემგავსა მამასა თვისსა სიმხნითა და მრავალჯნის შემუსრნა მან ლეონი და მოსაო ამან ლეონ, ხშირად რბევა ქართლისა ლეკთაგან“ (ქ. ცხ. 271). ლეონ ბატონი) შვილის მხურვალე მონაწილეობით „განაწესა მეფემან ირაკლი მორიგე (ჯარი-ქართლ-კახეთით, რომლითაც დიდათ ისარგებლა და იყო მარადის სამი ათასამდის განმზადებული ჯარი, თავადნი და ახანურნი და გლეხნი და მათთან თვით მეფე და ძენიცა მისნი, ყოველივე თვითოსა თვესა გარდაიხდიდნენ და სადაცა იყო ლეკთაგან საფიქრო ადგილი, მუნ მდგომარეობდნენ, რომლისა განო დიდად შეშინდნენ ლეკნი... და ჟამსა ფრად დაამუშავდეს ქართლ-კახეთი და იწყეს მო-ოხრებულთა დაბნებთა შორის საქართველოსათა შინობა და მრავალნი სოფელნი აშენდნენ“... (იქვე).

² ქ. ცხ. 274.

ვით ყმაწვილკაცობა, გამოჩენილი ვაჟკაცები, სადაც ყოველს ომში პირველი მეომრები ისინი იყვნენ და გამარჯვებულიც¹. ამ ამალის წევრი ყოფილა ბესიკიც, — მონაწილე ბატონიშვილის ლაშქრობისა და დროსტარებისა, როგორც მისი ოდა „სამძიმრის“ რელიეფი გვიმოწმებენ.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა აგრეთვე ერთი საბუთი, რომელიც ეხება ლევან ბატონიშვილის მიერ ფულის გაცემას ბესიკისათვის. 1777 წელს, ბატონიშვილის სახლის გამგებელი მანუჩარ მდივანი თუმანიშვილი ბატონიშვილის ფულიდან ხუთ მანალთუნს აძლევს ბესიკს:

„ღვით იანვრის დამდეგს ქკს უდგე ბატონიშვილის ლეონის ბრძანებით გიორგი მოძღვრისაგან მომებარა თორმეტი მინალთუნი და ეს ამისი ხარჯი არის:

ჰ (ხუთი მინალთუნი) ჰ. ბესარაონ გაბაშვილს მივეცი. და ზხ. ხარჯის ნუსხას აძევს რეზოლუცია თვით ბატონიშვილისა:

ჰ. მანუჩარ მდივანო, ეს შენთან დაგვიხარჯავს ამ ნუსხით სულ იქნება ჯამი თოთხმეტი მინალთუნი. იანვარს: ი: ქკს: უდგე:

ბეჭედი „ლეონ“

სახარჯო ნუსხაში ბესარიონთან ერთად მოხსენებულ არიან ბატონიშვილის კარის მსახურნი ანუ მხლებლები:

1. ივანე მოლარეთ-ხუცესი
2. შანშე დავითიშვილი
3. სოლომონ მღვდელი.

ფეიქრობთ, მათ შორის ბესიკის მოხსენება კიდევ ერთ ზედმეტ საბუთს გვაძლევს იმისას, რომ პოეტიც ლევან ბატონიშვილის ამალის წევრად მივიჩნიოთ.

და ბოლოს, ამავე ხარჯის ნუსხაში სწერია;

„ჩ (ერთი მინალთუნი) ჰ. სოლომონ მღვდელს; გაბაშვილის ხელით“.

თუ ამ „გაბაშვილში“ ისევ ბესარიონი იხსენიება, მაშინ ჩვენ საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ პოეტი ბატონიშვილის შინაკაცი ყოფილა.

¹ S 1655/ბ.

² მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის წიგნი I (ხელ-შუაი, ქირა, ფასები), 1938 წ. გამოც. ნ. ბერძენიშვილისა, გვ. 57—58.

ამრიგად, ქაბუჯი პოეტის ცხოვრება ბატონიშვილის მეოხებით უმთავრესად სასახლესთან უნდა ყოფილიყო შეკავშირებული. სწორედ ლევანის კარზედ უნდა ჩამოყალიბებულიყო ბესიკი პოეტად; აქ უნდა გაფურჩქნულიყო მისი ლირიკული ვირტუოზობის ნიჭი. აქ, სასახლეში, ბატონიშვილის წრეში, ბატონიშვილებთან და სასახლის ბანოვანთა და შიმუნვართა შორის, ამ გაუთავებელ ზეიმების და მეჯლისების სუფრაზე უნდა გამოეჩინა ქაბუჯი პოეტს ნიჭი მუნასიბი ლექსებისა, როგორც „ნადიმზე ზმათა მფენავს“, შესანიშნავ ექსპრომტერს, იმპროვიზატორს და ჯადოქარ დამკვრელს.

და ისიც საგულისხმოა, რომ ბესიკს ერთგვარი პოეტური ატმოსფერო ჰქონია, რადგან ანახანუმის დებთან ერთად თვით ლევან ბატონიშვილიც არა ყოფილა მოკლებული პოეტურ ინტერესებს¹. მას მიეწერება რამდენიმე სამიჯნურო და ეპისტოლარული ლექსი, რომელნიც გვიჩვენებენ ბატონიშვილის პოეტურ ნიჭსა და ვერსიფიკაციის ცოდნას². მაგრამ თვით ბატონიშვილი, „ლეონ მზიანი“ იყო ობიექტი მგოსნური ხოტბებისა. ცხადია, ბესიკსაც არა ერთი ხოტბით უნდა ედიდებინა თავისი მეცენატი, არა ერთი ეპისტოლარული ლექსი უნდა ჰქონოდა მიძღვნილი თავის პატრონისა და მეგობრისადმი, მაგრამ ეს ნაწილი ბესიკის პოეზიისა ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია, ან არ მოღწეულა, იმ სამგლოვიარო ოდის („სამძიმარი“) გარდა, რომელშიც პოეტი მწარედ დასტირის ბატონიშვილის უდროო სიკვდილს.

ამგვარად, თუ გავითვალისწინებთ ჯერ ორბელიანთა წრეს, რომელსაც უსათუოდ ჰქონდა თავისი კულტურული გავლენა ბესიკის ოჯახზედ და მაშასადამე ბესიკის ყრმობაზე, ხოლო შემდეგ ლევან ბატონიშვილს და საერთოდ ბესიკის მკიდრო სიახლოვეს ერეკლეს კართან, უნდა ვიფიქროთ, რომ ბესიკის ახლობელი გარემო ყოველისმხრივ ხელისშემწყობი უნდა ყოფილიყო მისი პოეტური განვითარებისა და შემოქმედებითი ნაყოფიერებისა.

¹ S 3723, გვ. 248—249, S 15:4 გვ. 46—48; S 1540 გვ. 43. სხვათა შორის, ლევანს ლექსითი მიმორწრა ჰქონია ბესიკის მეგობარ.—და ვ ი თ მ ე ს ხ ი შ ვ ი ლ თ ა ნ, როგორც გვიმორწმებს უკანასკნელი თავისი ერთი ლექსი-ეპისტოლეს შესახებ: „ლეონ ბატონიშვილს მოეწერა ჩემთვის და პასუხად მივპწერეთ“ (S № 105, გვ. 153).

² ლეონზე შესხმა დაუწერია აგრეთვე ამბროსი წილკნელს (შემდეგში ნეკრესელი, იხ. ცენტრარქივის ხელნაწ. № 201), და ვ ი თ ა ლ ე ქ ს ი-მ ე ს ხ ი შ ვ ი ლ ს (S 105 გვ. 224) „ლეონიათვის თქმულნი ათნი სიტყვანი იამბიკოდ 1781 წ. 10 აგვისტოს“.

„ცოცხალი ბესიკი“

გადმოცემის მიხედვით და თანანედროვეთა დამოწმებით, ბესიკი გრაციოზული გარეგნობისა ყოფილა: „ტანადი“, „პირად თეთრი“, „სახით მშვენი“, „თმახშირი“, „კავებიანი“, „ზილფიანი“, — ფიზიკური სილამაზათ დაჯილდოვებული. ცოცხალი, მოქმედი, მხიარულმცხოვრები, „ტკბილად მრუბარი“ დიდკაცურ და მოქალაქეთა ლხინების დამამშვენიებელი და „აშიკთა მორთულობის“ ოსტატი.

ზეპირი გადმოცემით, ბესიკი ლურჯ ტანისამოსს ატარებდა. მეორე გადმოცემით, მწვანე ფერი ჰქონია აჩემებული. მისი კოსტიუმის ერთი სამკაულთაგანი მწვანე ქალაღია ყოფილა (ქალაღია — აბრეშუმის დიდი ბალდადი ყელზე მოსახვევი შარფი, რომლის ერთი წვერი გულზე ჰქონდათ დაშვებული ყაბალახივით)¹.

ბესიკის პოეტური დუელიანტი მშეკაბუკ ორბელიანი ერთს ბოროტ სატირაში ბესიკზე ბრალს სდებს პოეტს გადამეტებულ კეკლუცობაში, გარეგნობის ბრწყინვალეობით გატაცებაში. აი, ეს შემჩნეული დეტალები ქაბუას სატირიდან, როგორც ბესიკის გარეგნობის გამახასიათებელი:

„რას ტანადობს როსკიპულა დ“

„ეშხიანობს, ეთერაობს, ეკაზმების ელვარებით“.

„ზეუაობს, ზექალაობს, ზილფიანობს ზენანებით“,

„იკეთებს ისვის იასა, იღებაეს ილაფიანსა“²

¹ შესაძლოა, ეს გადმოცემა ალ. ქავჭავაძის ლექსიდანაც მომდინარეობდეს, რომელიც ბესიკის 1835 წ. გმც. გარეყანზე ეპიგრაფად მოჰყავს ზ. კიკინაძეს:

მაისის ვარდმან ფურჩქენილმან,

ბესიკმან მწვანით მკობილმან.

ალ. ქავჭავაძე.

მაგრამ კიკინაძე შემცდარია, როცა აქ „ბესიკ“-ში ჩვენი პოეტის სახელს ჰგულისხმობს. ჯერ ერთი, ქავჭავაძის ლექსის ნუსხებში „ბესიკის“ ნაცვლად „ბეზეკი სწერია, რაც საბას განმარტებით ჰნიშნავს „ელვარეს“ და გინდაც იგი „ბესიკად“ დამაბინჯებულებიყოს უფიცილად გადამწერთა მიერ, მანც კონტექსტის მიხედვით ამ ლექსში არას გზით ბესიკ გაბაშვილი არ იგულისხმება, არამედ გარკვეული მცნება მოცემული საბა ორბელიანის განმარტებით.

ამ ლექსთან ერთად, ამავე წიგნის გარეყანზე კიკინაძეს ეპიგრაფად მოჰყავს აგრეთვე ბარამ ბართაშვილის და დიმიტრი თუმანიშვილის ლექსები, სადაც ისევე „ბეზეკის“ „ბესიკად“ გადამახინჯებასთან გვაქვს საქმე. ხსენებული ავტორებიც ისევე, როგორც ალ. ქავჭავაძე, ამ ლექსებში სრულიადაც ბესიკს არა ჰგულისხმობენ.

² ვარიანტი: „იკეთებს ირისიასა, იღებაეს ილაფიანსა“ H 2130.

„ფერად ფერობს, ფაქიზაობს“...

„პატარქალობს პირად პოხით“...

„ვარდუაობს ვარდისაზარ“..

„ქალუაობს, ქალთა მზეობს, ქულქვეშ იგებს ქულავს ქალმით“..

„კრულსა, კერპულად კიცხულსა, კოცნიან კავებიანსა“.

„ქაკლობს ქავლით“...

„ჴი, რა მარდათ იღებავს ულვაშებსა წითლად, ინით“¹...

რაც უნდა გადაქარბებული იყოს გაბოროტებული სატირი-
კოსის პორტრეტული აწერალობა, ამ სტრიქონებიდან მაინც იხე-
დება ბესიკის სახე, — ელეგანტური, სიკაბუჯის შარავანდელით მო-
სილი ქართველი დენდი, გატაცებული თავისი ტუალეტით, ზომა-
ზე მეტი კეკლუცობით, ანაკრეონტი, „ქალთა მზე“.

* *

ცნობილია, რომ ერეკლეს კარი ვანთქმული იყო აზიური სიმ-
დიდრის ბრწყინვალეობით. უპირველესად თვით მეფე იჩენდა დიდ
მიდრეკილებას მდიდრულ ჩაცმულობა-მორთულობისადმი. რუსეთის
რეზიდენტი იაზიკოვი სწერს ერეკლეზე: „Платье носит всегда бо-
гатое... пышность весьма любит“²... ხოლო გერმანელი რეინეგ-
სი დასძენს: „მეფე ყოვლის მხრიდამ სცდილობს შეიძინოს რამე
მდიდრულად ცხოვრებისთვისო. რაც სჭირდება, ზოგს თავის ქვე-
შევრდომებს ართმევს და ზოგს იმ ვაჭრებს, რომელნიც რუსეთი-
დამ, სპარსეთიდან და ოსმალეთიდან საქართველოში სავაჭროდ
მიდიანო“³.

ბუნებრივია, რომ დიდკაცობაც მეფეს ჰბაძავდა „რაც ბრწყინ-
ვალე ტანისამოსი მეფეს ეცევა, ისინიც იმას ნდომულობენო“. გად-
მოგვცემს იგივე და ჩვენ ვიცით, რომ მართლაც, თბილისის დიდ-
გვარეულ წრეებში განვითარებული იყო დიდი მხატვრული გემოვნებით
შეთანხმებული ჩაცმულობის კულტი. ტყუილად კი არ იძა-
ხის თავმომწონედ ერეკლეს ერთი კარის-კაცი: „ჩაცმა და და-
ხურვა მიყვარს და არც მაკლია“-ო, ჩამოსთვლის რა თავის
გარდერობის ვრცელსა და მდიდარ ქონებას⁴.

თუ სადამდე მიდიოდა მზრუნველობა გარეგან სიკეკლუცისა-
თვის, ამას ზედმეტად ადასტურებს თვით ბესიკის მეცენატის ბა-

¹ S 1612/ზ.

² Грамоты, I, 184.

³ ივერია, № 5—6, 1879.

⁴ იესე ოსეს შვ., 4, 11, 41.

ტონიშვილი ლევანის ერთი კერძო წერილი, რომელიც ქუდის შეკრვას ეხება. იგი მთელ ტრაქტატს შეიცავს ქუდის არტისტულად შექერვისათვის¹ და ბოლოს, ბესიკის წრის გარეგან ბრწყინვალეების გატაცებისთვის დამახასიათებელია მაგალითი პოეტის ახლობელი მეგობრის დავით ალექსი-მესხიშვილისა, რომელსაც სიკაბუჯეში ესევე უკიჟინებენ „კეკლუცად ჩაცმა“-ს და „საარშიყო სამოსელის“ სიყვარულს². ამისთვის უწოდებდნენ „სუკია“-ს, რაც მისი ერთი ჩამომავალის განმარტებით ჰნიშნავს კოხტად ჩაცმულს, მომხიბლავს. დავითი, როგორც ნამდვილი პეტიმეტრი, ნაცვლად პაკიქ-საცვლებისა ტოლადებად აბრეშუმის ბალდადს ხმარობდა.

ასე „ტანისამოსის მოყვარული“ იყო მაშინდელი „ოქროს ახალგაზრდობა“, რომლის რჩეული ნაწილი ბატონიშვილ ლევანს ახლდა ამაღლაში და რომლის წევრი თითონ ბესიკი იყო. ბატონიშვილის ამაღლა თავს იწონებდა „როგორც საუცხოვო ცხენებითა, ისე იარაღითა და სრულიად ის ამაღლა ვერცხლის ყაწიმებში პრიანლებდა თურმე, ბედაური ცხენებით, წითელი ტანისამოსით, ვერცხლის კრიალა ყაწიმებით“³.

ეს ახალგაზრდობა განთქმული იყო ბრძოლებში თავისი გამბედაობით, ვაჟაკობით, შემმართებლობით, მაგრამ მშვიდობიან დღეებში მანვე იცოდა წაბმით ლხინები, „ბედაურთ ცხენთა შეკაზმვა, გამომჩვენობა, ტანისამოსთა კეკლუცით შემოსვა, ტურფად ჩვენობა“ და „ყოველი განცხრომა, განსვენება, სიხარული“. ეს „გონება ქარიანი“, „არზაქარი“ „ოქროს ღილებყაწიმებიანი“ ახალგაზრდობა, ეს „განცხრომად სახიობით მოცინარე კაბუჯნი“, იყვნენ ბესიკის ახლობელი მეგობრები და ბესიკი—მათი პოეტი ცყო. სწორედ მათს წრეში მიმდინარეობდა ბესიკის უქმი, ჰედონისტური ცხოვრება, როგორც ქალაქელ პოეტისა და სასახლის მგოსნისა. ამიტომ უწოდებს ბესიკს კაბუჯა ორბელიანი „ცხოვრება ცარიელს“, „ლოთებიანს“, „წიღოვან წარმართს“, „მრუშ-მეძავს“, „საქციელსაძაგელს“,—ჰგულისხმობს რა ბესიკის ეპიკურულ და ბოჰემურ ცხოვრებას.

სასახლეში მოალერსებული ბესიკისათვის, როგორც ამბობს გადმოცემა, ღია ყოფილა თბილისის არისტოკრატიული უბნის კარებიც. სწორედ ამ უბანზედ იტყოდა გააზნაურებული მდაბიო: „ღიად, ძნელი უბანი არის, გარშემო დიდნი კაცნი ახვევიან და

¹ ცენტრარქივის სიგელების ფონდი, 226, № 4429; ფ. № 229, № 2135.

² H 3237.

³ ალ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, S 1655/ბ.

ზეიდამ დაჰყურებენ“. ამ უბანში განთქმული იყო სახლების მდიდრული გაწყობილება, „მოფენილობა, ფიანდაზი, კარგათ დახედომა მართებული ლხინი, მგალობელი, მეჯლიში“, ბესიკიც გაუყრელი წევრი ყოფილა ამ უბნის არისტოკრატიულ ლხინების, როგორც მომღერალი და მგოსანი. ამ ნადიმებზე ითხზებოდა მისი სატრფიალო ლექსები, სიმღერები, ექსპრომტები, კალამბურები.

მაგრამ პოეტი თბილისის დემოკრატიულ ინტერესებითაც ყოფილა დაბანდებული. მუსიკალურ იმპროვიზაციების გამო ბესიკს დიდი სიყვარული ჰქონია დამსახურებული ქალაქის წვრილბურჟუაზიულ წრეებში.

მთაწმინდელის მიერ ჩაწერილი გადმოცემით,—თარისა, ჩონგურის დაკვრით, სიმღერისა და ტკბილი ხმის წყალობით, ბესიკი „განთქმული ყოფილა მთელს საქართველოში, მეტისმეტი საყვარელი ყოფილა დაბალი ხალხისა, ბაზაზების, ვაჟრების და საერთოდ ყველასი. გამიგია, რომ ბესიკის ხმა და ჩონგურის დაკვრა სულთმობრძავსაც კი მოასულიერებდაო. ბესიკი მარტო უმალლეს პირებში არ ყოფილა სახელგანთქმული. ამისივე ერთობ დიდი პატივი ჰქონია მაშინდელს მოქეიფე ხალხს. მოქეიფე ხალხი სულში ისომდა ბესიკსაო. მისი სახელი თითოეულმა მოქალაქემ იცოდა. ყოველი კაცის სახლში ლხინი ისე არ გათავდებოდა, რომ ბესიკის სახელი არ ეხსენებინათ და მისი სადღეგრძელო არ დაეღიათ“... ბაზაზები, სოვდაგრები, ხელოსნები „ყოველ წვეულებაში უსიკვდილოდ ჰპატიებდენ. მაგ. ამქრის დღესასწაულებში, სამღვთოებში, შეგირდების დალოცვაში, ქორწილში და სხვა სამხიარულო შემთხვევებში“¹.

ამ გადმოცემის სიმართლე, სხვათა შორის, დადასტურებულია იმავე კაბუა ორბელიანის მიერაც. პირადი შურისძიებით აღძრული სატირიკოსი შეუბრალებლად ჰბასრავს პოეტს:

ჴი, ყოვლად საძაგელი,

სომხებს დაჰყავთ მულმივ ქირით“².

ე. ი. თბილისის ვაჟრებს, რომელთაც განსაკუთრებით სომხობა წარმოადგენდა, თითქოს ქირით, ჰონორარით დაჰყავდათ ლხინებში პოეტი—მომღერალი. კაბუას ნათქვამს რომ სატირული შხამი ჩამოვაცალოთ ქირის შესახებ, დაგვრჩება დადასტურებული ცნობა ბესიკის ხშირი* სტუმრობისა თბილისის მოქალაქეთა ოჯახებში.

¹ ბესიკი, აღ. ქავკავაძე, გრ. ორბელიანი, გვ. 11.

² § 1612/ხ.

ამის შემდეგ დაუჯერებელი არ უნდა იყოს ზ. ჭიჭინაძის მიერ ჩაწერილი ცნობა, რომ „თბილისში, ერთს მედუქნე გადამწერს ხელობად ჰქონია ბესიკის ლექსების გადაწერა“. მაშასადამე, იმდენად დიდი მოთხოვნილება ყოფილა მდაბიო ხალხში, რომ მას თავისი საგანგებო გადამწერელიც კი ჰყოლია ბესიკის ლექსებისა. ამ შემთხვევაში დიდ ინტერესს იწვევს იმავე ჭიჭინაძის ერთი ცნობა: „ბესიკის ზოგი ლექსები საათნოვას გადაუთარგმნია“-ო (გვ. 20).

ჯერ კიდევ სრულიად ჭაბუკ ბესიკს განთქმული მგოსნის სახელი ჰქონია დამკვიდრებული. ბესიკის მაშინდელ რეპუტაციის გასათვალისწინებლად, საკმარისია გავიხსენოთ ის ფაქტი, რომ მას სიცოცხლეშივე უწოდებდნენ „მელექსეთბაშს“ და ხმატკბილობით რუსთველს აღარებდნენ:

„რუსთველისაებრ ხმატკბილობით
არ აკლებდა არც ერთ გვარებს“-ო,

ამბობს აღტაცებული მისი პანეგირიკი.

„რიტო [რ]ნი ხმანი,
ჩვენთვის საკმანი,
კეთილკაზმანი.—
დასწერა იმან
ბარათ (sic) მშრომელმა.
ვიწყოთ ქებანი
მისნი მკობანი,
ჯერ გვიჩნს ხლებანი,
მოველით, ყოველნო, შემამკობელმა! (sic)

ეს ლექსი ბესიკზე, როგორც ტექსტიდან ირკვევა, დაწერილია ბესიკის სიცოცხლეშივე („ჯერ გვიჩნს ხლებანი“).

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა აგრეთვე დავით აღმაშენებლის ალექსი-მესხიშვილის აღტაცებული სიტყვები, რომლითაც მიუმართნია ბესიკისადმი: „და საოტარიდოსა ვანსა მიშქინურთა ენათა მოქმედებისა ველთა ლიკლეკებრ ხლტომანი დააწყებინე და არიულისა სამოვნოსა მოწყალეებითა შეჰსძრენ და სიტკბოსა ხორხსა მომტკბარნი ალყანი ამუსიკელენ“-ო (S 105).

ბესიკის არაჩვეულებრივი პოპულარობის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის ფაქტიც, რომ იგი იყო არა მარტო „შემთხვეული პიიტიკოსი“, „რიტორი მქვერ-მოუბარი“, არამედ „მუსიკობით ქებული“-ც. მგოსანი—იმპროვიზატორი, ტკბილი ხმით მომღერალი, ჯადოქარი დამკვრელი, ასეთი შარავანდედით იყო შემოსილი ხალხის თვალში. გადმოცემით, რომელიც თავის დროს სპ. ჩიტორელიძეს ჩაუწერია, ბესიკის სიმღერით აღტაცებულმა ყაენმა ბრილიანტებით მოქედილი საგვარეულო თარი აჩუქაო („ივერია“ 1889, № 88). ბესიკის მთავარი დამსახურება სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი უპირველესად „სამღერალი ლექსების“ ავტორი იყო. „მან მრავალნი საამო შაირნი დასწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქართულისა ენითა“, როგორც:

„დაუცხრომმა მთხველმა“ „გააკეთა სხუათა და სხუათა ხმებთა ზედა სიმღერისა ლექსები“¹, „არ აკლებდა არც ერთ გვარებს“, ე. ი. სხვადასხვა ლექსის ზომას და როგორც უსახელო მგოსანი იტყვის:

„ტურფანი ხმანი“
მრავალთ საკმანი,
აშულთ სახმარნი,
იმანცა გვამცნო გაბაონელმა“².

ამ ფაქტში იყო თანამედროვეთა აზრით ბესიკის პოეტური დამსახურება.

ასეთი იყო ბესიკის კარიერა ერეკლეს კარზედ, რომელსაც მგოსანთა და პიიტეოსთა სიუხვეს უკიფინებდა ანტონ ქათალიკოსი შორიდან:

„მანდაურთა ბრძენთა მესტიხეთა და პიიტეოსთა რომელთამე. სიტყვითნი ქების სიტყვაობის მოხსენებანი და შაირსიტყვაობათა მუსიკათა შინა დატკობანი გულსა შინა ჩვენთანა ყოფისაგან წარიტაცებენ“-ო.

საკითხავია, იყო თუ არა ბესიკი ერეკლეს კარის პროფესიონალი მგოსანი-მომღერალი, როგორც იყვნენ: საათნავა, მაჩაბელა და სხვები? როდესაც ბესიკის პოეტურსა და მუსიკალურ ნიჭზე ვლაპარაკობთ, გვგონია, რომ აზნაურ-ინტელიგენტ პოეტის მონაწილეობა სასახლის ცერემონიალებში სასხვათაშორისო თუ იქნებოდა, მაგრამ ბესიკის პოეტური და მუსიკალური ტალანტი უნდა ყოფილიყო ერთი მიზეზთაგანიც, რომ განდევნილ ზაქარია მოძღვრის შვილს ითმენდნენ სასახლეში.

* *

ბესიკის დროს განსაკუთრებით ჰყვოდა „შესაქცევარი“ პოეზია. ცხადია, იგი ბესიკის დროს არ შექმნილა.—იგი წინამდევალ პოეტურ სკოლების შემკვიდრობაა, მაგრამ ამ უნარმა ბესიკის დროს თავის ზენიტს მიაღწია.

ამ სიტყვაბოკლე უნარში შედიოდა: „შემღერება-მუნასიბი“ ანუ ექსპრომტული ლექსები, „ანბანთქება“, „კიდურწერილობა“ ანუ აკროსტიხი (5—8 სახისა: სატირული „კიცხ-

¹ H 2134.

² S 1088.

ვითი“, „გიობითი“, „საცინელი შაირი“, „შაირი ხუმრობით“, „ლათაიური“, ეპისტოლარული შაირები, „ბეკდის გვარი“ („ბექდების გვარი ლექსნი“ ანუ „ბექდის წარწერა“, „ბექდები მუნასიბიანი“, „ბექდად თქმული“ ლექსები), „წარწერთი ლექსები“, (წარწერები—ციხეებზე, ტაძრებზე, ოთახის კედლებზე, სატევრებზე, ჩახსაკრავებზე, სარკეზე, საცეცხლურზე და სხვა) და ბოლოს ნამდვილი ქართული მოვლენა—„ზმა“. რამდენადაც პოეტი იყო „მქვერ-მოუბარი“, „მშვენიერი რიტორი“—იმდენად დამსახურებული უნდა ყოფილიყო ამგვარ ლექსაობაში.

თუ სასახლეში სავალდებულო იყო „მუნასიბნი“ ანუ „სიმღერის ლექსნი“ „ზმანი ანუ იამბიკონი“ და სხვა „შესაქცევარი“ ლექსები, მათში ნამდვილ აღტაცებას იწვევდა „სახუმარი“, „ოხუნჯობითნი ლექსები“, განსაკუთრებით „ხუმრობა ზმით“, რომელშიც მგოსანს მუსიკისა და სიტყვის ნიქთან ერთად სარკაზმის და სატირის ნიქიც უნდა გამოეჩინა. ტყუილად კი არ ამბობს თეიმურაზ ნეორე:

„საც გაჩნდებოდა ზნეობა,
თქმა ხუმრობისა ზმიანად,

ვის შეუძლიან ხუმრობა
სიტყვითა, თუმცა ზმენითა;
მეფეც გიბოძებს წყალობას,
საბოძერთი აიესენითა“.

ბესიკს ვირტუოზის სახელი უნდა მოეხვეჭა სასახლის არისტოკრატიულ წრეებში. დიდ მეჯლისებსა და ნადიმებზე ექსპრომტერ მგოსანს ხომ დიდი გასაჯალი ჰქონდა. მეფეებსა და ბატონიშვილების გვერდით ხშირად ვხედავთ მათ ლაშქრობაში, შორაგზასა, ლხინსა, თუ შეყრილობაში. ცხადია, სასახლის საზოგადოებაში მყოფ ბესიკსაც არა ერთხელ უნდა შეესრულებინა მეგობარ-პატრონთა პოეტური დავალებანი.

მაგ., ამნაირ დაკვეთით ყოფილა დაწერილი ბესიკის ცნობილი ლექსი „მე შენი მგონე“, რომლის შემკვეთელი შესაძლოა ლევან ბატონიშვილი ყოფილიყო.

ზაქ. კიკინაძე ასე გვაიმბობს ამ ლექსის მიზეზს:

„ერთ დღეს მეიღნისაჲენ ვილაც ალაფის ქალი მიღენილა. მას დაჰხედრია ქართველი ბატონიშვილი (ლევანი?—გ. ლ.) და ძალიან მოსწონებია. ბატონიშვილი შორი ახლოდამ ქალს თან გაჰყოლია

და მისი სახლი უნახავს. მესამე დღეს ბატონიშვილს ქალიაანთ სახლის მახლობლივ ვახშამი გაუმართავს და მთელი ღამე უქვეფნიათ ზურნით, თარით და სიმღერებით. ბესიკიც იქა ყოფილა. ბესიკისთვის უთხოვნიათ იმ ქალზე სიმღერა გამოსთქვიო. ქალს მაღალორქმევეია და ლექსი „მე შენი მგონე, კირთ შემკონე, მარქვი მაღალლო“ ბესიკს მასზედ დაუწერია... ეს ლექსი მთელს ქალაქში მოფენილა“ (ბესიკი გვ. 6).

ექსპრომტული „შესაქცევარი“ პოეზია იმ დროის მოარული სენი იყო, ეპოქის ტრადიცია¹. მას თვით სახელმწიფო მოღვაწეები, კარისკაცები მისდევდნენ. პოეტურ მახვილსიტყვაობას ისინი მეჯლიშების გარედაც იშველიებდნენ ხშირად სახელმწიფო საქმიანობაში, დიპლომატურ მიმოწერაში, დავაში, ჩხუბისა თუ ზავის დროს.

თვით ისეთი განდგომილი კასტა, როგორიც იყო სამღვდელოება, ოფიციალურად საერო პოეზიის უარყოფელი, მხურვალედ მონაწილეობდა ამ პოეტურ ტურნირში. იგი თავის წრეში ითვლიდა არა ერთს „მოშაირეს“, „აშულს“, „ხუმარს“. ასე, ირაკლის მეფობაში მრავალთა შორის ცნობილ იყვნენ: განთქმული პიტი კოსი ამბროსი ნეკრესელი, არქიმანდრიტი ელეფთერ ზუკაკიშვილი, ცნობილი „აშულობით“, მთავარეპისკოპოსი კირილე ციციშვილი „მჭევრ-მეთქვი, სიტყვამარჯვე და ხუმარი“, არქიეპისკოპოსი პაფნოტი „კაცი მოხუმარი, მხიარული“, მღვდელი იოსებ თურქისტანიშვილი „მოხუმარი“, ორბელიანთა კარის მღვდელი ამირიძე („ქეშიშ დარდიმანდი“) მომღერალი, მსახიობი „კომედიანჩიკი“, რომელიც, გადმოცემით, ერთნაირი სიყვარულით ემსახურებოდა ტრაპეზს და სცენას. მაშინდელ პოეტურ ანთოლოგიებში საკმაოდ შემონახულა „სამღვდელთა“ ეპიგრამატულ შემოქმედების ფრივოლური ნიმუშებიც.

¹ ბესიკის მეგობარი დავით რექტორი დასძენს ერთი თავისი ლექსის გენეზისისთვის: „ბატონიშვილი ლევან გარდამეკიდა: ხუდიახედ მუსტახადი ჰსთქვიო და მისი ვაჟაკობა აქეო“ (S 105).

აი, დამახასიათებელი თემატიკა შესაქცევარი პოეზიისა დავით ალექსი მესხიშვილის ლექსებიდან:

1. ბატონიშვილმა გიორგიმ კადრაკი გამომართო, ცხენს დამპირდა, აღარ მომცა. ამ შაირით მოვაგონე. მაგრამ ჯერაც მოდის...
2. თოფით ქედანი მოვკაალ და ეს შაირი იმახედ ვჰსთქვიო.
3. ფრანგის ქალი ვნახე ბალში და მახედ ეს ლექსი ვჰსთქვიო.
4. ქაიხოსრო მდივანბეგს უხუმრე ხედა.
5. ხუმრობა მიჰქწერე დაბალი შაირი სხვათა.
6. სარკეხედ დავწერე ეს ლექსი.

„შესატყვევარი“ პოეზიის ტონის მიმცემი თვით სასახლე იყო. ბატონიშვილები, კარისკაცები, ბანოვანნი, სწერდნენ თვით და სხვასაც აწერიებდნენ შეკვეთით.

და ბოლოს პოეტურ პაექრობაში მონაწილეობას იღებდა თვით „მუხლ-შეკრული“, „შექმეხენილი“ მეფე-მხედარი ერეკლე მეორე, ისევე, როგორც ზოგი მისი წინამორბედი.

* *

შეიძლება ჩვენში ბევრმა არც კი იცოდეს, რომ ასპინძის გმირი პოეზიის მოყვარული იყო და ზოგჯერ მონაწილეც პოეტური პაექრობისა. თვით პოეტის შვილს და თეიმურაზ პირველის ჩამომავალს, ტრადიციით მოსდგამდა პოეტური სიტყვის სიყვარული, თუმცა ლექსისთვის მას არ უნდა სცალეზოდა, რადგან მეტად კატასტროფულ ხანაში უზღებოდა სამეფოს მართვა. და როგორც ერთი მისი კარის კაცი გადმოგვცემს, მას სასახლეში ხანგრძლივი ცხოვრების საშუალებაც კი არ ჰქონდა: „მეფე ერეკლე ერთ თვეს ერთ ადგილს არ დადგის. ის მტერი ჰყვანდა, ის ჯამი ჰქონდა, დავიდოდა და თავის საბრძანებელს ისე არიგებდა“¹. მაგრამ ამ შესანიშნავ მხედარს, რომელსაც ხმალი და ომები უყვარდა, როგორც „მწყურვალს ღვინო“, დავით აღმაშენებელივით პოეზია და მეცნიერებაც იზიდავდა. იგი მოხუცებულობის დროსაც კი ფილოსოფიის გაკვეთილებს იღებდა² და საგანმანათლებლო მუშაკებს ჩვეული პათოსით მოუწოდებდა: „შრომის ყვაველი დაგვანახვეთ და თქვენდა რწმუნებული ტალანტი აალორძინეთ“³, ხოლო სტამბის საქმეს, რომელიც მან საქართველოში განამტკიცა, „საქვეყნიერო და სჯულის სამსახურს“ უწოდებდა.

ნადირ-შაჰთან აღზრდილი, „კარგად ჰსწავლული თათრულისა და სპარსთა ენისა“, იმავე დროს მუსიკის დიდი ტრფიალი იყო, მცოდნე „საკრავთა და მულაშებთა ანუ ჳმებთა“⁴. სწორედ მის კარზე გაიფურჩქნა ბესიკისა და საათნავას პოეზია, იგი უაღერსებდა მომღერლებს, პოეტებს და თავისს კარისკაცებს ახალისებდა მოსწრებულ სიტყვასა და პოეტურ შეჯიბრში. გრიგოლ ბატონიშვილი ერთ

¹ იუჟე ოსეს შვილი, 44.

² ისტორიკობრივი აღწერა ვახტანგ ბატონიშვილისა, გვ. 24.

³ ც. არქ. ს-გ. ფ. № 28.

⁴ H 2134; ერეკლეს მასწავლებელი ყრობაში „სწავლასა და მგალობლობასა შინა“ იოანე ნინოწმინდელი (ჯანდიერი) ყოფილა (იქვე).

ასეთ შემთხვევას გვიამბობს: „ბატონი მეფე ერეკლე დღესა ერთსა მღევარზე წაბძანდა და თავის სიძე ციციშვილი სარდალი თან ახლავს. წითელი კაბა აცვია და თეთრ ტაიქსა ზის და მეფეს წინ უძღვის. ამ დროს ხორგუაშვილი თვედორე იქ ახლავს და მეფემ უბრძანა: „ხორგუაშვილო, ლექსიო!

— „გკითხავ, ვინ არს წითლოსანი
თეთრ ტაიქსა რომე ზისა?

და პასუხ უგო მაშინვე ხორგუაშვილმა:

— გკადრებ, — სარდალ-მოურავი,
სიძეაო სიმაღლისა¹.

ერეკლეს ეკუთვნის აგრეთვე ლექსად განმარტება ანტონ ქათალიკოსის ენიგმატიურ ლექსისა:

ქათალიკოზის ბრძანებული ვარდზედ
(გამოცანა).

უგრძნო ცხოველი
კეთილ ფშვათ მთოველი;
ვინა მშოელი,
ტკივილს ჰპოვებს ყოველი.

ბატონის მეფის ერეკლესაგან ახსნა (ზმით)

ვარ დიდ გვარისა,
და უდარისა.
ამად არისა,
ტკივილთ მწარისა;
აღამის ცნობა
ახსნად კმარისა².

აი კიდევ ერთი ნიმუში მეფის გაშაირებისა:

1792 წ. ერეკლემ, ძველ-ქართულ სიმღერა-გალობის ტრფი-ალმა ტკბილ მგალობელს და მუსიკოსს, ამბროსი წილკნელს შეუთვალა: „ციცკრის ალილო ქართლსა და კახეთში აღარავეს ახსოვსო, ქალაქს ჩამოდი, დაგვასწავლეო, პიტიკოსმა ამბროსიმ პასუხი ლექსად მიართვა, რაზედაც მეფემ ლექსადვე უპასუხა:

¹ თვედორე ხორგუაშვილი—XVIII ს. მოზაირე, მოხსენებულია „კალმასობაშიც“.

² S 1516, 1519.

ბატონის ნათქვამი

შენ ეგ ალილო გვასწავლე,
მე ვიცი, რაც რომ გვარგეო;
ეგ ენა, პირი და გული,
ალაღე ჩვენთვის ბაგეო,
ოფოფას მალ გამოგაცლი,
მისი გული დადაგეო,
ერთი კიდევე სხვა მოგვეწერე
და მერმე აიბარგეო¹.

ამ პოეტურ ექსპრომტების ნიმუშებიდან კი ჩანს, რომ თეი-შურაზ შეორის შეილი არც ისე დაშორებული ყოფილა პოეტურ ტრადიციებს, როგორც ჩვენში ჰგონიათ² და შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ „ამის დროს კიდევე უფრო გახშირდა სპარსთა ხმებისა საკრავნი და სიმღერანი და ეცადნენ რაოდენიმე გვამნი და გააკეთეს ქართულის ლექსებით ხმასა ზედა სპარსთასა და დაუკ-

¹ ც. არქ. ხელნაწერი (№ 4—20). იგი დაწერილია თვით ამბროსის (ნეკრესელის) ხელით. შემდეგ ამბროსი ასე გვიამბობს მეფესთან შეხვედრას სალხინო დარბაზში, ხადაც მან მეფეს საეკლესიო საგალობელი „ციცკრის ალილო“ დაასწავლა. „ქალაქს, ბატონს სალხინოში მრავალნი ახლდენ, იახლა, თაყვანისცა და ეს მოახსენა:

„ვეალად ისმინე ხელმწიფევე, აღარ ვასდგები წილკანს მყო
ვერც უშენოდ გავსძლებ სადმე, თუ გინდ კარში გამაგდეო,
ჩემი გაძლება ჩემს გლაზაკს,—ჩემს სახლს ახლო მიმაგდეო.

„შიდ იმევე ღამეს ცხრა საათს გასულს უბძანა იმისმა მზემა იახლა და
ხუთჯერ ბძანა თვათონ [ციცკრის ალილო]... მერმე იოთამ უცხო მგალობელი...
და გიორგი ხელაშვილი დეკანოზი იქ ახლდენ და იმათ უბძანა: მე ვერ მოვიცლი
და თქვენ დაისწავლეთო და იმათ ათს დღეზე დაისწავლეს... ბატონი ხშირად
ათქმევინებდა...

„მერე მიბძანა: შენის ძმის დაწერილს ლოცვაებში ანდრძის საგალობელი
ხოგი დამეწვალა და იმის ხელზე შენ უკეთ გამოსწერო. გარჯითაც გამოვსწერე და
მეტრეც მიბოძა“ და სხ. (იქვე).

პოეზიისა და სიმღერის მოყვარულ მეფეს საკუთარი შტატი ჰყოლია სასახ-
ლეში მწიგნობარ-მგალობლებისა, როგორც: „კირილე მთავარ-ეპისკოპოსი ციცი-
შვილი, იოთამ მგალობელი, დიმიტრი, გარსევანიშვილი კოკია და სოლომონ,
„მელეინეთხოციშვილი პაატა, ესენი საკუთრად შეფიხისა ირაკლისა იყვენ
ენ მგალობელ-მწიგნობარნი“ (იხ. მცირე უწყება ქართველთა მწე-
რალთათვის“, 53).

² რაც შეეხება ერეკლეს შვილებს, ისინი აქტიური მონაწილენი იყვნენ მა-
შინდელ პოეტურ ანთოლოგიებისა და ზოგ მათგანს დღემდე პოეტის სახელიც კი
აქვს დამკვიდრებული.

რეგდიან ჩანგურსა და სხვათა საკრავთა ზედა და დამღეროედიან¹ (იოანე ბატონიშვილი). და თუ მეფეს უყვარდა მარჯვე პოეტური სიტყვა, ნიქიერი ლექსი, ტბილი სიმღერა, ცხადია, ერეკლეს დაინტერესებას პოეზიით უსათუოდ შესაფერი როლი უნდა ეთამაშნა ბესიკთან დამოკიდებულებაში.

„კალმასობის“ ავტორის ცნობით ვიცით, რომ კარის მგოსან საათნავას დამსახურება იმ ფაქტითაც იყო გამოწვეული, რომ მას პირველს „გაუყუთებია სპარსულ ხმებზე ქართული ლექსები“, მანამდე „ეს არ იყო შემოღებული“, გვიამბობს საათნავა კალმასობაში: „და როდესაც მეფემან ირაკლი ინება მეჯლისში და მიგვიყვანეს მოსაკრავენი, მაშინ მე სპარსულის ხმით ქართულად ვიმღერე, ბატონს დიდათ იამა და ხალათიც მიბოძა“-ო.

ბესიკიც ხომ გამაგრძელებელია საათნავას ნოვატორობისა. ბესიკიც ხომ „დაშვრა“ და „გააკეთა სხვათა და სხვათა ხმებისა ზედან სიმღერებისა ლექსები“. და თუ ლექსის მოყვარულმა ერეკლემ საათნავა ხსენებული პოეტური დამსახურებისათვის დაასაჩუქრა, ცხადია, მას ბესიკისთვისაც უნდა მოეალერებინა. ბესიკის მგოსნობა ხომ ასე საკირო უნდა ყოვილიყო სასახლის იმ მეჯლისებისათვის, რომელთა „წესი და რიგი“ დიდიხნის შეცვლილი ხელახლად დადგინდა ერეკლეს დროს¹.

* *

მგოსანი და მომღერალი ბესიკი მახვილი სიტყვითაც ყოფილა განთქმული და ესეც ხომ ერთგვარი საჯალღებულო ელემენტი იყო მაშინდელ მგოსნისთვის. ბესიკი ზომ მიმზიდველი ცენტრი იყო იმ ეპოქის პოეზიისა, როცა მფრინავი „ლიზღური“ სიტყვის, მსუბუქი ეპიგრამების, კალამბურის და ანეგდოტების კულტი ჰყვაოდა, როგორც ზემოდაც აღვნიშნეთ.

„კატისა და თაგვის ომის“ ავტორის—ზაქარია გაბაშვილის სატირული ტრადიცია მეტად თვალსაჩინოდ მეღავენდება ბესიკის პოეზიაში. ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო, თუ ცნობილი დემაგოგის და სატირიკოსის შვილს ბესიკს დამსახურებული ჰქონია შხამიანი პამფლეტისტის და ეპიგრამატისტის რეპუტაცია.

¹ „წესქცეულება სახმარი დარბაზისათა, ვითაც დიდი ხანი იყო ქართლის ქცევა და მეფეთა რიგი გარდაცვლილ-იყო, ისევ პირველსავე სახდვარსა დააწესნა, ყოველნი რიგნი დარბაზისანი“ (ქ. ცხ., 123). „დმიტრი ორბელიანი... ვგრე განავებდა რიგთა და წესთა მეჯლისისათა. შეიქნა ლხინი, ვითაც ქართლის რიგი ყოფილიყო, ცდილობდენ გამოჩენასა“ (იქვე, 114).

პოეტის ერთი ანტაგონისტი ასე გვიხატავს ბესიკის სატირი-
კულ ხასიათს:

„გ ა ბ ა ა ნ ო ბ ს, გ ე ს ლ ი ა ნ ო ბ ს, გ ვ ა რ ძ ნ ი ლ ი ა...“

„ღ ვ ა რ ძ ლ ი ა ნ ო ბ ს...“

„პ ი რ ა დ პ ი ლ წ ო ბ ს...“

„ქ ი ნ ქ ყ ლ ი ა ნ ო ბ ს, კ ი რ ე ე უ ლ ო ბ ს...“ და ს ს ვ.

ასეთ მტრულ დახასიათებაში პასქვილიანტი ჰგულისხმობს ბესიკის შხამიან ეპიგრამატულ ლექსებს და დაცივნის პათოსს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ზ. კიკინაძის მიერ ჩაწერილი ცნობაც, რომ ახალგაზრდა ბესიკმა აღარავინ გაუშვა, რომ მაზედ ლექსები არ გამოელოო (გვ. 8).

ბესიკის ეპოქა ხომ დიდათ აფასებდა მსუბუქ პოეზიას, მახვილსიტყვაობას. „ო ხ უ ნ ჯ ო ბ ი თ ი ლ ე ქ ს ნ ი“, „შ ა ი რ ი ხ უ მ რ ო ბ ი თ ი“, „ხ უ მ რ ო ბ ა ზ მ ა დ“, „შ ე ს ა ქ ც ვ ე ა რ ი და ს ა ხ უ მ ა რ ი“, „ლ ა თ ა ი უ რ ი“, „გ ი ო ბ ი თ ი ლ ე ქ ს ი“, „კ ი ც ხ ვ ი თ ი შ ე ს ხ მ ა“, „ს ა ც ი ნ ე ლ ი შ ა ი რ ი“, რაც ეპიგრამას, პასქვილსა და სატირას უდრის, მძლავრი იარაღი იყო, რომლითაც პოეტი გამოსთქვამდა თავის საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ შეხედულებებს¹.

სამწუხაროდ, ჩვენი ძველი ეპიგრამატული და სატირიკული ლიტერატურა, როგორც მაშინდელი ცხოვრების თვალსაჩინო ძეგლი, ჩვენი მწერლობის მცოდნეობაში შეუსწავლელია და უგულვებელყოფილი, თუმცა იგი ერთი თვალსაჩინო ჟანრი იყო, რამდენადაც საზოგადოების კრიტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა.

ჩვენამდე მოღწეულ ცალკეულ ნიმუშებიდანაც ჩანს, თუ როგორ ემარჯვებოდა ბესიკს ეს ჟანრი. იგი ბესიკის პოეზიის აქტიური ელემენტი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ბესიკის სატირა არ გაჩერებულა მცირე ლიტერატურულ ფორმაზე და მან ყოველდღიური სუბიექტური წვრილმანი

¹ „მ უ ხ ა მ ბ ა ხ ი ლ ა თ ა ი უ რ ი, ესე იგი გაკიცხვითი, გინა გიობითი, უწოდებენ ვეროპელნი კ რ ი ტ ი კ ა ს“... და ვ ი თ რ ე ქ ტ ო რ ი ს გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა (S 105).

იუმორი აიყვანა ეპიურ ჟანრში და მოგვცა ზოგადი ბასიათის სატირული პოემა „რძალ დედამთილიანი“, რომელიც მზიარული ტონით და ბასრი ირონიით გადმოგვცემს მაშინდელ მკვებეურ ოჯახურ წყობილებას. ამ პოემაში ბესიკი იზენს დიდს ნოვატორობას და სატირულ ტალანტს. საყურადღებოა, რომ „რძალდედამთილიანი“ დაწერილია ბესიკის შემოქმედების პირველ პერიოდში, თბილისში ყოფნისას: „ამბავი ესე რძალ დედამთილთ ჩუბისა, ნათქვამი ლექსად ბესარიონ გაბაშვილის მიერ ქალაქსა ტფილისს“ (S 1439) და, რაც მთავარია, დავით გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსის“ უწინარეს და მისგან დამოუკიდებელიც.

* *

ეკვი არაა, ბესიკის სატირული გამოსვლები ზოგიერთებში შიშსაც იწვევდა მოწონებასთან ერთად და გაბედული ეპიგრამებით პოეტს მტრებიც უნდა შეეძინა. ამიტომ ბრწყინვალე პოეტს მომხრეებთან ერთად ანტაგონისტებიც უნდა მრავლად ჰყოლოდა, რომელთაც ბესიკი არა ერთხელ იხსენიებს ლექსებში „ენით მკვლელ გველის“, „მტერთ“ სახელით.

ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინდა გავიხსენოთ ბესიკის ცნობილი ლიტერატურული დუელი განთქმულ მზექაბუჯ ანუ ქაბუჯ ორბელიანთან.

მზექაბუჯ ორბელიანი მსხვილი პოლიტიკური ფიგურაა თავის დროისა. ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე; სამეფოს მდივანბეგი, განთქმული კარისკაცი, „ფილოსოფოსი“, „მეცნიერი“¹ („რომელმაც სთარგმნა პერიარმენია არისტოტელისა“ და ჰქონდა საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა), „სამართლის წიგნთა მწერალი“. თანამედროვენი მას „სიბრძნის ჩანგს“ უწოდებდნენ. მშვენიერი მელექსე, — ეპიგრამატისტი, სატირიკოსი, მზექაბუჯი იმავე დროს შეუდარებელი „მოხუმარე“, „ანეგდოტისტი“, სიტყვათმარჯვეობით ვითარცა ახალი დიოგენი იყო“ (თეიმურაზ ბატონიშვილი S 3723).

¹ „კალმასობაში“ ასე დახასიათებულია მზექაბუჯი: „...ძველთა ფილოსოფი-ათა ზედმიწევნილი, ღთის-მეტყველებასა შინა გამოცდილი და პაექრობასა შინა მარჯვე, აგრეთვე ზუმარ-სიტყვაობასა შინაცა მარჯვე და პასუხისა უცბოთ მომგები. მესტიხეობისა შინაცა კებული და მსაჯულისა საქმეთაცა შინა გამოცდილი, ამან აღზარდა რაოდენიმე მოწაფენი, ამანვე სთარგმნა ძველი საფილოსოფოსო წიგნი, პერიარმენიად წოდებული, სომხურისა უნისაგან. ესე იყო მეფეთაგან მიჩნეული, რომელიცა შეაკვედის ზუმარ-სიტყვაობითა, რომლისა ანეგდოტნი, მისგან მრავალი ნათქვამნი უწყინ კართველთა...“

„იყო დიდი მოხუპარი, დიდი ოხუნჯი, დიდი სიტყვის მომსწრები“.
„სიტყვა მსწრაფლად და მარდად იცოდა“. „იყო პაექრობასა შინა
მარჯვე“, „რომლისა ანეგდოტნი მისგან მრავალნი ნათქვამნი უწყ-
ყიან ქართველთა“. ამის გამო დიდ სახელმწიფოებრივ დამსახურე-
ბასთან ერთად მზექაბუკი „იყო მეფეთაგან მიჩნეული, რომელიც
შუაქცევლის ხუმარსიტვაობითა“. განსაკუთრებით „მეფე ირაკლის
დიდად უყვარდა“. თვით ბესიკი ეტყობა დიდ ანგარიშს
უწევდა ქაბუას, როდესაც კერძო ეპისტოლეში უწოდებს
„სიტყვით მზეს“, „სიტყვითი სამოთხეს“.

მაგრამ ფილოსოფოსი და რიტორი არა ნაკლებ განთქმული
ყოფილა ფიზიკური სიმანხიჯითაც— „ცულთვალადი, ავ-ტანადი“,
„ურიგოდ აგებული“, „კუზიანი, ჩაჯაგვილი“, „სქელი, ბიჭ-მუცელ-
მრულე“, „შესახედავად მზგავსი ეზოპესი“, „ტანად გოდორსა
გვანდა“.

აი ასეთ პიროვნებას შეეჯახა პოეტი ბრეტერი.

მზექაბუკის ფიზიკური ნაკლი ყოფილა დაუშრეტელი წყარო
სატირული ლექსებისა. სოლომონ ლეონიძე „ისეც ძალიან მეცნიე-
რი კაცი, იყო ქიშპი ქაბუასი და მოხუპარი და ქაბუას ხშირათ
ეხუმრებოდა“. სატირული ლექსები ქაბუაზე დაუწერია აგრეთვე
დავით რექტორს: „ბატონიშვილებმა დავით და იოანემ ილაჯი გა-
მიწყვიტეს, მზექაბუკ მდივანბეგს ამგვარი იამბიკოები მისწერეო
და მეც მიეჭწერე“-ო, გადმოგვცემს დავით (S 105, გვ. 118). ქა-
ბუაზედ ბოროტი ეპიგრამა უთქვამს აგრეთვე საათნავას.

ბესიკსა და ქაბუას თურმე „ლაპარაკი და სამდურავი მოუბ-
დათ ერთმანეთთან“, რის გამო ბესიკმა დასწერა კითხვითი ან-
ბანთქება“:

„ათინას აღზრდილს აქებდეთ, აღვად ავნორჩად ასულსა,
ბნელ ბაიათა ბრყვილობას, ბრანგე-ბაბაჰუად ბასრულსა.
გონჯი გუგანი გაშვენის, გახრილად გვერდზე გასრულსა.
სახე დაღრეჯით დამჩაჩულს, დედლურის დრუნგით დასმულსა“.
და სხვა.

მაგრამ არც ქაბუა ორბელიანი, განთქმული მელექსე და გეს-
ლიანი სარკასტი, დარჩენილა ბესიკის ვალში და საპასუხო სატირა
დაუწერია არა ნაკლებ შხამიანი და ცინიკურიც („ქაბუას პასუხი
ბესარიონისადმი, ისევ ანბანთქება“). ამ პოლემიკამ სასახლის სა-
ზოგადოებაშივე კპოვა გამოხმაურება და თვით ერეკლე მეფეც კი
დააინტერესა.

ქაბუას პამფლეტს ბესიკმა ეხლა უფრო მომკვლელი ლექსით უპასუხა, რომელშიც შეუბრალებლად ასწერა ზღვიანბეგის ფიზიკური გარეგნობა:

„დამპალო ლეშო, თვალ-ხენეშო, გულ-ლადარაო,
ემშაკო ბუდეო, ბექ-მრუდეო, კერპთ სადარაო,
არ უზიანო, კუზიანო, მაწუნწარაო,
ხილვად საშიშო, გულ-მავეშო, გარსა-გარაო,
მე შენი ქება მომენება, არ დავფარაო!

ბექ-მკერდი, კუზი და კურტუმი გაქვს უკულმართი,
გვერდი, კისერი, პირის ფერი გონჯად დანართი,
უთლელის კუნძის შესაგვანი, ვერ გასამართი;
სჯობს დაიკარგო, იმაღლოდე, მოგესხას ლართი.
ეს მიკვირს: სახლში რად გიშვებენ, მეტიჩარაო“!

და სხვა...

და ამ ლექსის დამატება:

ვინც რომ ვერ გიცნობს, ესრეთ იტყვის: ჰაი, ქაბუაო!
ვინც კარგად გიცნობს, გაიღიმებს: დიდი ცრუაო!
ლამით ეშმაკსა შეგადრიან: დღისით ბუაო,
რა კაი რამე დაბადებულხარ, მაგ წვერს ფუაო!

და სხვა...

ამ პოლენიკის გარშემო საზოგადოება ორ ბანაკად დაყოფილა. ირკვევა, ერთკლე მეფე ქაბუას მომხრე ყოფილა.

მაგრამ ბესიკსაც თავის მხრივ ძლიერი მთარველი ჰყოლია ტახტის მემკვიდრის გიორგის სახით; როდესაც ბესიკმა პირველი პამფლეტი დასწერა ქაბუაზედ, მაშინ „ეს ანბანთქება მეფე გიორგის მიართო“.

გიორგი ბატონიშვილისაგან ბესიკის მთარველობა გასაგებია. „ი გი დი და დ ე ტ რ ფ ო და მ ე ლ ე ქ ს ე თ ა ძ ვ ე ლ თ ა და ა ხ ა ლ - თ ა“¹, და პოეტური სიტყვის კარგი დამფასებელი იყო („უყვარდა

¹ ბატონიშვილი გიორგი ყრმობისას ვერსიფიკაციაში ვარჯიშობდა, რაზედაც მისს აღმზრდელს პავლეს დაუწერია;

„გიორგისა მეფის ძესა,

ექადის პავლე მელექსესა.

მოკრძალებულ გიორგის უპასუხნია:

„მელექსედ მე რად ვიწოდე?—

შენ იხებე, მე ვიწოდე“!

(იხ. Па. Иоселани, Путевыя заметки от Тифлиса до Мухеты. გვ. 16).

დიდად კითხვა ვეფხის-ტყაოსნისა, ზეპირად, ძველ დროთა ჩვეულებრივთა წესითა, წარმოსთქმინდა ოცდაათსა და მეტთა მუხლთა; ეტრფოდა ლექსთა წყობასა და გულმზიარულებით გასაგონად ტკბილად აბოლებდა შოთას ტკბილთა ნათქვამთა). მეორედ,—ის, როგორც ორტოდოქსი, სჩანს უთანაგრძნობდა ბესიკის ოჯახს, რომელიც კათოლიციზმისადმი მიდრეკილ ანტონის გამო დაემსო. გიორგი ბატონიშვილი, „ქათალიკოზსა ანტონს პირველსა, არა სწყალობდა სიყრმიდანვე, ვითარცა კაცსა პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძლებულსა, მოიხსენიებდა არაკეთილად“¹, სხვათა შორის მისთვისაც, „რადგან ვერ ჰსცნო ღირსება შოთასი“ და ბოლოს,—ბესიკი გიორგის საყვარელი ძმის ლევანის მეგობარი და ახლობელი იყო. ეკვი არაა მომავალი მეფე გიორგი ლევან ბატონიშვილთან ერთად ბესიკის მეცენატი უნდა ყოფილიყო². ამით აიხსნება, რომ ბესიკმა ასე გაბედულად გააფრინა შხამიანი სატირა მზექაბუჯ ორბელიანზედ.

რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი ბესიკის და ქაბუას გადაკიდებისა? ქვემოთ დავინახავთ, რომ ეს შეჯახება ბესიკის რომანულ ამბებითაც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, მაგრამ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ იგი მარტოოდენ კერძო დაეა როდი ყოფილა. უსათუოდ, აქ პირად შეხლამ ლიტერატურული ბრძოლის ხასიათი მი-

1 მზექაბუჯ ორბელიანის პოეტურ მემკვიდრეობიდან ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ რამდენიმე ეპისტოლარული ლექსი:

1. „მზექაბუჯ ორბელიანისაგან პასუხი ანახანუმის დის ბარბარესთან მიწერილი“ S 3686, გვ. 69.
2. „მდივანბეგ მზექაბუჯ ორბელიანისაგან ანასტასიასთან მიწერილი“ S 1516, გვ. 39.
3. „მზექაბუჯისაგან თქმული ბატონიშვილი ქეთევანის ძეობაში გიორგი რომ დაიბადა“ იქვე, გვ. 139.
4. „ნეკრესლის ქება, ნათქვამი ორბელიანის მზექაბუჯ მდივანბეგისაგან“ S 105, გვ. 79.

ქლატონ იოსელიანი მზექაბუჯს აკუთვნებს აგრეთვე ლექსს „დომენტიხე“ (იხ. წყობილისი.უყვამობა, შენიშვნა 108), მაგრამ იგი ვახტანგ VI-ეს ეკუთვნის.

2 პლ. იოსელიანი. ცხოვ. მეფე გიორგი მეცამეტისა, გვ. 8.

3 იქვე, 323.

4 გიორგის და ლევანის მეგობრობის შესახებ გადმოგვცემს ალექსანდრე ორბელიანი: „ბატონიშვილი ლევან, სულ ერთიან თავად-აზნაურობის საყვარელი იყო და უკანასკნელად მთელის მეფის სახელწოდებისა, ნამეტნავად ბატონიშვილის გიორგის უფრო ძალიან ჰყვარებია, ასე რომ მეტი სიყვარული აღარ იქნება, როგორც იმას უყვარდა თავისი ძმა ბატონიშვილი ლევან“ (H 1655).

ალო და ბესიკ-ქაბუას სიტყვა-პასუხი იმ დროინდელ ლიტერატურულ-პოლიტიკურ მასალად უნდა მივიჩნიოთ. ამ შემთხვევაში საგულისხმოა ერთი საყურადღებო ცნობა თეიმურაზ ბატონიშვილისა: „ქაბუა იყო მეცნიერი კაცი, და კიდევ წუნობდა მისგან (ბესიკისგან, გ. ლ.) თქმულთა ლექსებსა“-ო¹. ცხადია, ლიტერატურულ გემოვნებათა და პრინციპების შეჯახებასთან გვაქვს საქმე.

ბესიკის და ქაბუას სწორედ პრინციპულ შეჯახებას ნათელს ჰფენს გრიგოლ ბატონიშვილის ერთი ნააზმობიც, როცა ქაბუას ბესიკმა უფრო მწარე ლექსით უპასუხა, რასაც ქაბუას დადუმება მოჰყვა, ერეკლეს თურმე მიუმართია ქაბუასთვის:

—ქაბუავ, რატომ ბესარიონს მაგიერ ლექსს არას დაუწერო? და მაშინვე იმავ წა:ს მოახსენა [ქაბუამ]:

—შენი ქირიმე, ბლიაძეს რა ლექსი გაეწყობაო! იქ მყოფთ დიახ, ბევრი იცინეს“-ო (H 2130).

ბლიაძეობა მესტვირეობას ჰნიშნავს². მაშასადამე, ფილოსოფოსმა და სქოლასტმა ქაბუა ორბელიანმა ხალხური მესტვირეების გავლენა უკიჟინა და მით ერთგვარი დამცილება მიაყენა გალაღობულ ბესიკს მეფისა და კარის არისტოკრატიის წინაშე. ცხადია, ქაბუამ ბლიაძეობით აღნიშნა ქალაქურ, ხალხურ მელოდიებს, ქალაქური საკრავების მოტივების გავლენა, რაც საფუძვლად დაედო ბესიკის ლირიკას. თვით ბესიკის ლირიკულ პიესებსაც ხომ დიდი სიყვარულით მღეროდნენ ქალაქის საზანდრები. და არა მარტო მუსიკალური ხაზით, სიტყვიერი ხელოვნებითაც ბესიკის პირველ, თბილურ პერიოდის შემოქმედებაში („სევდის ბალი“-ს რკალის ლექსები, „რძალდემთილიანი“ და სხვ.) პართლაც უფრო შესამჩნევია „ბლიაძური“ ნაკადი, ვიდრე სქოლასტური დელარქნილობა, მაღალი ოდის სიტყვათ „შეთხზულ-შექსულ-შენართულ-მომპეგრ-მეთქომ-რიტორულება“, რაც ბესიკის შემოქმედების მეორე პერიოდს საბოლოოდ დაეუფლა. ოფიციალური სტილის ოსტატი, ძველი პოეტის და მცველი ქაბუა ორბელიანი, ცხადია, ტრადიციულ „რუსთველურ“ პოეტური ფორმის და ტექნიკის ერთგული იყო. ამ შემთხვევაში კი ბესიკი ნოვატორის როლში გამოდიოდა, რამდენადაც იგი ქალაქურ მელოდიების შემოტანით ამსხვრევდა ოფიცია-

¹ S 5374.

² ბლიაძე — მესტვირეების გვარი ქართლში. მესტვირეობა მათ მემკვიდრეობით გვარიდან მოსდგამდათ. „ბლიაძე ძველად განთქმული საზანდარი ყოფილა“. დ. წერეთლის შენიშვნა. „დროება“, № 65, 1875.

ლურ ლიტერატურულ გაყინულ ფორმებს და მით ლექსს ანთავი-სუფლებდა ძველ ჩარჩოებისაგან. მაგრამ ჰაბუა-ბესიკის შეტაკება-ში კლასობრივი მომენტიც უნდა შევამჩნიოთ.

ექვი არაა, ჰაბუას ირონიას ბესიკისადმი სხვაგვარი აქცენტიც დაჰკრავდა. ლიტერატურული მტრობის გარდა, ზვიადმა ორბელი-ანმა ბესიკის გამოსვლაში აზნაურის თავხედობაც დაინახა.

მართალია, ჩვენი ფეოდალური არისტოკრატია თავის წრეში ზოგჯერ კიდევაც იღებდა ცოდნითა და ნიჭით განთქმულ პირებს დაბალ წრეებიდან (სოლომონ ლეონიძე, იესე ოსეს შვილი), მაგ-რამ მათ ყოველთვის აგრძნობინებდა თავის იდგილს და საკუთარ „დიდსქესოვანებას“¹. ასეთ ზვიადობას იჩენს აზნაურ ბესიკისადმიც ჰაბუა ორბელიანი, როდესაც მგოსანს „ა ლ ი ა ს ა ლ ზ რ დ ი ლ ო ბ ა ს“ უკიჟინებს:

„არის ალიას ალზრდილი აღმატების ასადაგით,
ბედით ბრუდი ბესარიონ ბარაბაობს ბილწის ბაგით“..

ამ სიტყვებში ნაგულისხმევია ბესიკის მდაბიო წარმოშობა.

* *

მაგრამ ბესიკის ცხოვრება, რასაკვირველია, მხოლოდ პოეზი-ის, მუსიკის და ლხინის ხაზით არ მიიმართებოდა. ერეკლეს კარს-დიდი პრაქტიციზში ახასიათებდა და პოეზიისა და მუსიკის მოყვა-რული ერეკლეს კარისკაცები უპირველესად საქმის აღამიანები იყვნენ.

ლევან ბატონიშვილთან ერთად, ბესიკი გარსევან ჰა-ვაძის და სოლომონ ლეონიძის² თაობის კაცია, მათი წრის აღამიანი. ექვი არაა, ბესიკსაც უნდა მიეღო სახელმწი-ფო წვრთნილება, რასაც ბესიკის მომავალი სახელმწიფო კარიერა გვიდასტურებს—იბერეთის კარზე, მაგრამ სახელდობრ, რა მოხე-ლე უნდა ყოფილიყო ლევან ბატონიშვილთან, ჯერჯერობით ძნე-ლია დადგენა—საამისო ცნობები არ მოგვეპოვება; იმის გარდა-

¹ ერთს ბოროტ ეპიგრამაში ნიკო დადიანი „უგვარობას“ უკიჟინებს სო-ლომონ ლეონიძეს („გ ვ ა რ ი ა რ გ ა ქ ვ ს“-ო).

² ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე სოლომონ ლეონიძე დაბადებუ-ლა 1754 წ., როგორც ჩანს მისივე პირადი წერილიდან (S 1631).

რომ ბესიკი ბატონიშვილის ამალის წევრი ყოფილა და მისი საყვარელი მეგობარი—გოგოსანი¹.

* *

ვეფქრობთ, ბატონიშვილის ნხლებელ პოეტს უნდა გაეზიარებინა თავისი პატრონის მხედრული ცხოვრებაც, განსაკუთრებით 1773 წლიდან, როდესაც არსდება „მორიგე“ ჯარი, რომლის ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელია ლევან ბატონიშვილი. „განწესებით“ თვით მეფეც კი მოვალე იყო, არ დაჰკლებოდა თავისს მორიგეობას. რაც შეეხება ლევან ბატონიშვილს და მის რაზმს, ის თავისი ვადის გარეშეც ხშირად მორიგეობდა ქართლ-კახეთის საზღვარზე მოთარეშე ლეკთა პირისპირ. ცხადია, „მორიგეს“ ვერც კაბუჯი ბესიკი ასცილდებოდა და იგიც მონაწილე უნდა ყოფილიყო ბატონიშვილის ლაშქრობისა ლეკების წინააღმდეგ. უსათუოდ ამ ბრძოლების მოსაგონარი უნდა იყოს ბესიკის ნათქვამი გარდაცვალებულ ბატონიშვილზედ:

ვა, შენდა ომო,

უ მისო დ მოსან დ ომო! (იხ. „სამძიმარი“)

19 წლის ბესიკი ასპინძის ბრძოლის დამსწრე უნდა ყოფილიყო, რასაც, ჩვენის აზრით, გვიმოწმებს მისი ნაწარმოები „ასპინძისათვის“. ვეფქრობთ, ისეთი გადმოცემა ბატალურ სურათების დეტალებისა, ბრძოლის ტემპის და იერიშის რიტმისა, როგორც ხსენებულ პოემაში ვვაქვს, მხოლოდ სამხედრო ცამებმის ცენტრში მყოფს, ბრძოლაში მონაწილე პოეტს შეეძლო².

როგორც ირკვევა, კაბუჯი პოეტი პოპულარული ყოფილა ბატონიშვილის სამხედრო რაზმშიც, სადაც არა ერთი პირადი მეგობარი ჰყოლია მაშინდელ გმირთა შორის. შენახულა ერთი მოკითხვის ბარათი ბესიკისადმი—შესაძლოა ბრძოლის ველიდანაც.—გასილ კოტეტიშვილისა³. ბარათში ბესიკს მოკითხვას უძღვნიან მაშინდელი განთქმული გმირები გოგია ფატრელი⁴ და ქაიხოსრო

¹ ხ. ჭიჭინაძის ცნობით, ბესიკი ტფილისში ქალაქის მალაზიის პატრონთან, მდიდარ მოქალაქესთან კომპანიონი ყოფილა (ბრეწველობა... საქართველოში, გვ. 6, 1910 წ.). ჭიჭინაძის მეორე ცნობით, ბესიკი იმერეთში ყოფნისას სამდივან-მწიგნობრო ხელსაწყო საქმის წარმოებითაც ყოფილა ცნობილი (ბესიკი, 1885 წ. გვ. 8).

² საინტერესო თემა: „ბესიკი ბატალისტი“, სამწუხაროდ, „ასპინძის ომის“ და „რუხის ბრძოლის“ ავტორი ამ მხრივ ჯერ შეუსწავლელია.

³ ბესიკი, კიკ. გმც., 1885 წ., გვ. 9; H 2690.

⁴ გოგია ფატრელის ანუ გოგია ფატრელის შვილის შესახებ, იხ. აქცენტრ. არქ. სიგელების ფონდი, № № 206, 208, 3424.

მურვანიშვილი¹ ...„და შენმა გოგია ფატრელმა გამოუწერელისა ერთგულებით თავი დაგიკრა, ქაიხოსრო მურვანოვმა იმავე სიყვარულით მოგიკითხა, როგორც უწინ ერთგულობდა“. ეპევი არაა, გმირებიც საკირობდნენ ბესიკის პოეტურ სატყუას და შემთხვევით როდია მძლავრი სახმედრო თემა ბესიკის ეპოსში („ასპინძისათვის“, „რუხის ბრძოლა“), რომელსაც შთააგონებდნენ—დავით ორბელიანი, სოლომონ მეფე, ლევან ბატონიშვილი და სხვები. მაგრამ მისი შთამოგონებლები სხვებიც უნდა ყოფილიყვნენ, უბრალო მოლაშქრეები, არა წარჩინებულის გვარისა, მაგრამ წარჩინებულნი პირადი, გმირობით. მე ვფიქრობ, ერთი ასეთი გმირი მოლაშქრე მეგობართაგანი ბესიკისა, უნდა იყოს ადრესატი ლექსისა—„პირველ სიმდაბლეს აღეკარ“, რომელშიც მოცემულია მხედარი რაინდის იდეალი:

¹ გ მ ი რ ი ს ქ ა ი ხ ო ს რ ო მურვანიშვილის შესახებ საკმაო ცნობები აქვს შემონახული იოანე ბატონიშვილს (იხ. „კალმასობა“ გვ. 47—48, 1895 წ.) იოანე ხელაშვილთან დიალოგში ქაიხოსრო ასე გვიამბობს თავისს საგმირო თავგადასავალს:

ქ ა ი ხ ო ს რ ო: „მე მეფე ირაკლის ორმოცდა თუთხმეტი წელიწადი ვმსახურე... რომ ცოტა ვსთქვა მათ უმალღესობასთან თუ სხვაგან ორმოცდა ათი ოცი მეტი მიზილავს, მაგრამ სახელოვან ომებში ყოველგან ვსლბივარ მათ სიმაღლეს; ახათხანის ომში, რომ სამი ათასის ქართველით თვრამეტიათასი კაცი დაამარცხა უხარბახნოთ ბატონმან, და იმისი ურდო მთლად დაგერჩა, რომ განვმდიდრით, ოთხი ათასი კაცით, აჯიხალათის შვილი თორმეტი ათასის კაცით მოსული ბორჩალო დაამარცხა, და მრავალი ტყვე და საქონელი ვიშოვეთ. ავარიის-ხანი რვა-ათასი კაცით მჭადი-ჯვარს ადგა,—დავამარცხეთ და მცირეს ჯარით და მრავალი დავხოვეთ და დავატყვევეთ. დანღიზში, ქიხიყის ბოლოს ვძლიეთ ლეკთა და მრავალი აღვხოვეთ და იმ ღამეს ღეღოფლის წყაროზედ მდგომთა, დაგვესხა სხვა უდიდესი ჯარი თავსა მას გაქცეულს ლეკთან შეერთებული, და იგინიცა დავამარცხეთ დაეწყვიტეთ. ხერთვისი ავიღვეით და მრავალი ოსმალნი დავხოვეთ. აბდულა ხანი ბაგრატიონი თორმეტი ათასის ყიზილბაშით მოვიდა, ციხეც თათრებს ეჭირა და სოლალაქზედ დავამარცხეთ და აეწყვიტეთ. ასპინძას ოსმალის და ლეკის ჯარზედ ვავიშარჯვეთ, რომ რუსები დაგვიბრუნდნენ, არაა გვიშველეს. და სულ ის თათრის ჯარი მთლად ფარაოსავით მტკვარში დავლუპეთ და მეფემან მოკლა თავისი ხელით კობტაძელადი. ერევნის დიდ ომში იქ ვახლდი და რვა ათასი კაცი დავანარცხეთ მეფის გიორგის მიხეზით და გარჯილობით. ავარიის ხანი ოცდა ოთხი ათასი კაცით ყვარლის ციხეს შემომდგარი იყო, სამასი კაცი წავედიო დაუფალაბათ და შევედიო ციხეში და გავაქციეთ ეგოდენი ჯარი. მცხეთას მიმავალს ღამე დავგვხვდა ლეკისა ჯარი, მძლო მუნ ბატონმან, თავისის ხელითაც მოკლა ლეკი და ჩვენ სამთა დახტოვეით ლეკები, სამთავ მივართვით თავები და მაშინვე მიბოძა ჯილდოდ ჯაბადართ უხუცესობა და სხვა წყალობა. ატოცის გამარჯვება ხომ შენც იცი. ქრცხინვალში, ხვითებში და სხვაგან რაღა მოგახსენო, იორზედ, ყველგან დავსწრებივარ მის სიმაღლესთან, ყოველგან სახელი მიქმნია, აგრეთვე საკუთრად ყახახში და სხვაგან, და განჯის ომშიც და აღამამთხანის ომშიც თან ვახლდი და მთიულეთსაც განუშორებლად ვყავ“.

„ვით საწოლს შიჯან ურიდად
 არ გეკმნნეს ბრძოლად ტკენანი,
 არცა გულისა კბენანი.
 ცხენს ნუ შეაწყუდევ რაზმს გარე,
 გაქუნდეს ხლტომა და ფრენანი
 ამხანაგთ ექმან ლხენანი.
 ასი ათასთა მგონები,
 გახლდეს ცხენ-თავის შეენანი,
 მტერთ ზარის გამათენანი!“.

* *

არა ერთხელ უნდა გაენაწილებინოს ქაბუკ ბესიკს თავისი პატრონის—ბატონიშვილისა და პირადი მეგობრების ხვედრი ბრძოლის ველზე თუ საომარ მდგომარეობისათვის სამზადისში ყოფნისას და ხშირად მისთვისაც, როგორც ბატონიშვილის ამალის წევრისთვის, სამძიმო უნდა ყოფილიყო მხიარული თბილისის მიტოვება და სადღაც ჩასაფრებულ ნაზირად ყოფნა სალექო საზღვრებზე. თვით ბატონიშვილის წერილებშიც „მორიგეობისას“ არა ერთხელ სჩანს დაუდგრომელი ლტოლვა თბილისისადმი. ერთგან ის იხვეწება თბილისს ჩამოსვლა მინდაო. მეფეს დააბარებინეთ ჩემი თავიო. „ბატონს ჩემს სიძეს სარდალს დავითს მოკითხვა მოახსენე და ასე უთხარ: ქაბუკამ არ იცის-თქო. აი მეც კაცი ვარ, სისხლი მაქუს და ხორციცაო. და მომეხმარე გასაჭირსა-თქო, თუ ჩემგანაც შეველა გივმობდეს-თქო“¹. სამაგიეროდ, რა სიხარული უნდა ყოფილიყო ბატონიშვილისა და მისი ამალისათვის თბილისში დაბრუნება. აი ერთი წერილი ბატონიშვილისა თბილისში ჩასვლის სამზადისში:

„ბატონიშვილის ლეონის კეთილად სახსენებლო მდივანო მანუჩარ! მერმე გუშინ რომ ხუთშაბათი იყო, ღის მოწყალებით პატარძელს მივედით სალამოზე, და დღეს კიდევ ღთით ქალაქს შემოვალთ. რომ ინათლებს, აქედამ წამოვალ. ახლა მანდ სადილი უნდა გაგვიკეთებინო. ახალი თევზი, რაც იშოვნო, და ძველიც, კარგი სადილი გაგვიკეთებინო. ჩვენი საგარეო სახლი დააფენინე და ოცის კაცის ხარჯი დაიჭირე, მზათ იქონიე. ამ სადილის სარისტა ივანესა და ზურაბს მოეც და შენ ხომ წინ მოგვეგებები, დიალ, კარგი იქნება. სადილი კი მზად უნდა იქონიოთ. რაც მოისწრათ, ისრე დაგვიხვდით“².

¹ ც. არქივის სიგელების ფონდი, № 3353.

² იგივე ფონდი, № 3431.

ბატონიშვილის წერილს მისი სახლის გამგებლის მანუჩარ თუ-
მანიშვილის შემდეგი მინაწერი აქვს: „ღვინო თუნგი კე [25], თეთრი
წქ. და იხარჯა“.

1772 წ. 1 იანვრიდან 1774 წ. 15 აგვისტომდე ბატონიშვილი
ლევან რუსეთის კარზე იყო წარგზავნილი ერეკლეს საგანგებო
რწმუნებულად და ამ ხანებში ბესიკი მომორებული თავისი მეცენა-
ტის სიახლოვეს, შესაფერ მფარველობასაც უნდა ყოფილიყო მოკ-
ლებული. 1774 წ. ნოემბერს ბესიკს უნდა შეემკო ბატონიშვილის
„უწარჩინებულესი ქორწილი“. „შექცევა დიდი, შუშხუნები გასა-
ოცრები სპარსთა. მრთელი მტკვარი მოღებული [შუშხუნების] ბა-
ტითა, იხუებითა და სხუა მოთამაშენი თოკზედ და მართულზედ“¹.

* *

ზაქარია ქიქინაძე გვიამბობს, რომ ერეკლეს კარზე ყოფნისას,
ბესიკს დიპლომატიურ სარბიელზედ უმოღვაწნია: „სამეფო სამსახურ-
შიაც საკმარისად დახელოვნებულა და ერთხელ ერეკლე მეფის თხოვ-
ნით სპარსეთშიც წასულა, ყვინის წინაშე, შესახებ საქართველოს საქ-
მეებისა. სპარსეთში ყოფნის დროს, დიდი საჩუქრები შეუძენია. შეუს-
წავლია აგრეთვე უფრო კარგად სპარსული ენა, მწერლობა და განსა-
კუთრებით სიმღერები, ზოგნი ერთნი უწყიან (sic), რომ ბესარიონისა-
თვის ბესიკი სპარსეთში დაურქმევიათო... სპარსეთიდან დაბრუნე-
ბული ბესიკი დიდის პატივით მიუღია მეფე ირაკლის“. ამის შემ-
დეგ პოეტი მეტად გათამამებულა სასახლეშიო და სხვ. (ბესიკი, გვ.
4—5). მთაწმინდელის ცნობას ბესიკის დიპლომატიურ მინდობი-
ლობათა შესახებ ერეკლესაგან სხვებიც იმეორებენ (ხახანაშვილი
გორგაძე და სხვა).

პირადად ჩვენ ექვის თვალთ ვუყურებთ ბესიკის ელჩობას
ირაკლის მეფობაში. ვფიქრობთ, ზაქარია მოძღვრის შვილს მეფე
იმდენად არ უნდა ნდობოდა, რომ იგი ელჩად გაეგზავნა საპასუ-
ხისმგებლო დავალებით, ისიც სპარსეთში.

შესაძლოა მხოლოდ გვეფიქრა, რომ აღმოსავლეთის სასახლეთა
ცერემონიალის ტრადიციით, ბესიკი ჩარიცხეს სპარსეთს წარგზავ-
ნილ მისიაში წევრად, როგორც მდივან-მწიგნობარი ან მგოსანი
(ცნობილია, ქარიზმანს უყვარდა პოეტები და თვით წერდა ლექ-
სებს). მაშინ ბესიკის სპარსეთში გამგზავრება უნდა მიეკუთვნოს
მხოლოდ 1772 წელს, სახელდობრ, როცა ირაკლიმ ქარიზმან-ზან-
დის მოსამშვიდებლად გაგზავნა დესპანები—ანდრონიკაშვილი ქაი-

¹ S 3057.

ხოსრო (პოეტი) და თარხნიშვილი ზაზა. ცნობილია, დელეგაციის შედეგი ბრწყინვალედ დასრულდა. ირაკლის დესპანებმა „მრავლის ლაპარაკითა და ღონისძიებითა“ მოამშვიდეს ქარიმ-ხან და საქართველოზე ლაშქრით წამოსული აიძულეს თავრიზიდან უკან გაბრუნებულიყო. ამაზე ადრე ბესიკის სპარსეთში ყოფნა შეუწყნარებელია მცირე ჰასაკოვნობის გამო, ხოლო შემდეგ ხანებში, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ბესიკი წამუდამოდ დასტოვებს თბილისს და ერეკლეს სასახლესაც.

შესაძლო იყო ბესიკი რეულიყო იმ ელჩობაში, რომელიც 1772 წლის 1-იანვარს დიდი დავალებით გაიგზავნა რუსეთს პოეტის მეცნატის ლევან ბატონიშვილის და ანტონ კათალიკოსის შემადგენლობით. მაგრამ ბესიკი არ ჩანს ამ ელჩობის მონაწილედ. ვფიქრობთ, ანტონ კათალიკოსის მიზეზით.

თბილისის ბაღებში-ბესიკი და მოჰალაქანი

გადმოცემით, ჰაბუკი ბესიკის სალხინო ასპარეზი უმთავრესად თბილისის ბაღებში ყოფილა.

საქართველოს სატახტო ქალაქი უხსოვარ დროიდან მშვენიერი ბაღებით იყო განთქმული მთელს წინა აზიაში. „გარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოველის ხილით და ყვავილით სავსე“ (ვახუშტი). „За городом садов плодовых много“, გადმოგვცემს ბესიკის დროინდელ ბაღებზე რუსეთის წარმომადგენელი¹. ევროპელ მოგზაურ გჟულდენშტეტსაც მოხსენებული აქვს თბილისის გარშემო „ერცელი ვენახები და ხეხილის ბაღები“². ამ ბაღებში ჰყვარდა ბესიკის ეშხი, აქ მღეროდნენ ბესიკის მუხამბაზებს, აქ იფურჩქნებოდა ბესიკის „სეველის ბაღი“.

შენახულა გადმოცემა, რომ გალაღებული ჰაბუკი ბესიკი „მოქალაქეებს ერეკლე მეფესთან დაუბეზღებიათ: ბესიკმა თავისი სიმღერებით მთელი ტფილისი გარყვნაო, აღარავინ გაუშვა, რომ მათზე ლექსები არ გამოეღოვო. მთელი ტფილისის ვაჟები გალაზღანდარდნენო. ყოველ კვირაობით სოლოლაკისა და ორთაქალის ბაღებში განუწყვეტელი ქეიფი აქვსო. მეფეს დაუბარებია ბესიკი და დამუქრებია, თუ არ დაწყნარდები, შენც მიამშენსავით გაგაძევებ ქართ-

¹ Грамоты, I, 188.

² ეს იყო ბაღები დირსიკალისა, ორთაქალისა, კრწანისისა, სეიდაბადისა გარეთუბნისა, ვერისა.

ლიდამაო. ბესიკს პირობა მიუცია დაწყენარებაზე, მაგამ შემდეგ ისევ მიუყვია ქეიფებისათვის ხელი. მოქალაქეთა შვილებს ხელმეორედ დაახლოვებია და ამაზე მრავალნიც ისევ ატეხილან“-ო¹.

ზ. კიკინაძის სიტყვითვე, როცა მოქალაქეებმა უჩივლეს ბესიკს სატრფიალო ლექსებისთვის, „ბესიკი მცირე ხანს დაუპატიმრებიათ კიდევ“². მაგრამ ეს კიკინაძის პირადი აზრი უნდა იყოს. ცნობისათვის პოეტის დაპატიმრების შესახებ, იგი დასძენს: „რაზედაც თვით (ბესიკი. გ. ლ.) მოწმობს თავის ლექსებშიო“. ასეთი ლექსი კი ბესიკის შემოქმედებაში ჩვენ არ გვევლება. ექვი არაა, კიკინაძე გულისხმობს ლექსის „ცრემლთა ისარნი“-ს ბიბლიოგრაფიულ მინაწერებს, სადაც პოეტის ექსორიობაზეა ლაპარაკი. ზემოთ (გვ. 52) ჩვენ ვლაპარაკობდით ბესიკის მქიდრო კავშირის შესახებ ჩვენს მესამე წოდებასთან. „მოქალაქეთა შვილები“, „მდაბიო კაცნი“ ბესიკთან მეგობრობით დაახლოვებულნი ყოფილან.

ეს ფაქტი ჩვენთვის საკმაოდ დადასტურებულა. აზნაურ გაბაშვილისთვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო ეს წრე მით უფრო, როგორც მგოსნისათვის. ბესიკი, ბუნებრივია, საყვარელი უნდა ყოფილიყო თბილისის ქალაქურ ელემენტებისათვის. სამართლიანად შენიშნავდა 1869 წელს ალექსანდრე ცაგარელი: „სპარსული კილო ლექსებისა იყო და დარჩა მარტო დიდკაცებისთვის, აგრეთვე მოქალაქე ვაქრებისა და აღებ-მიცემის კაცისათვის, ნამდვილ მთელ ხალხს კი თავისი პოეზია, სიმღერის კილო და ლექსწყობა აქვს“³. ბესიკი ხომ უმთავრესად „სპარსული კილოს“ პოეტი იყო.

მეორე არედ ბესიკის ბიოგრაფიისა უსათუოდ თბილური მესამე წოდება უნდა ვიგულისხმოთ, რომელიც სწორედ ამ დროს, თუმცა ძალიან უსუსურად, გამოდიოდა ისტორიულ არენაზე. ამ დაჯგუფების განვითარება ფეოდალურ დაქსაქსულობისა და პროვინციული განკერძოების გამო საკმაოდ იყო შებოროტილი, მაინც საქალაქო ელემენტები თავის როლს თამაშობდნენ. ვაქრები, ზარაფები, „ბაზაზიანი სომხები“ ქვეყნის ცხოვრებაში უკვე საკმაოდ ძალას წარმოადგენდნენ თვით სახელმწიფო საქმიანობაში. ეს „საპატიო მოქალაქენი“, „მოქალაქენი დარბაისელნი“,

¹ ბესიკი, ზ. კიკინაძის წინასიტყვაობა 1885 წ. გვ. 7; ზ. მთაწმინდელი, ბესიკი, ალექსანდრე კავკავაძე და გრიგოლ ორბელიანი, გვ. 8.

² ბესიკი, გვ. 7.

³ „დროება“ 1870 წ. № 7 „ჩვენი უბედური ბიოგრაფია ამ საუკუნეში“-

რომელთა სტუმარი ბესიკი ზმირად ყოფილა, გადმოცემათა მიხედ-
ვით, როგორც ფინანსიური ტუზები, თავისი ნივთიერი სახსრით მე-
ტად საკირონი ხდებოდენ არა მარტო ფეოდალებისათვის, თვით-
სასახლისთვისაც ისინი აუცილებელი კრედიტორები ხდებიან¹. „უა-
მათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იკერდენ-
მეფენი, რეცა ფეოდალთ მთავარი“²,

**

ბესიკის დროს თბილისი, როგორც საქართველოს აღებ-მიცე-
მის რეგულატორი, საკმაოდ სტოვებდა სავაჭრო და ფინანსიურ
ცენტრის შთაბეჭდილებას. მაშინდელი ტფილისის ბაზარი საკმაოდ
გამომხატველი იყო ეკონომიური უნარიანობისა. მარტო დუქნების
რიცხვი მაშინდელ თბილისში 700-მდე აღიოდა, თბილისის ვაჭრო-
ბის მთავარ საგანს შეადგენდა: აბრეშუმი, ლვინო, თაფლი, წმინდა-
სანთელი, ენდრო, კანაფი, ბამბა, მატყლი, ტყავეული, ერბო და
განთქმული ხელსაქნარი (ოქრომკედი, ქსოვილები, ნივთეული)³.

ამავე დროს თბილისის იმპორტს შეადგენდა: სპარსეთიდან—
ტილოები, ძვირფასი ქვები, ყავა, შაქარი, რკინეული და წვრი-
მალი; ოსმალეთიდან—უმთავრესად სპილენძეული; რუსეთიდან: ბე-
წვეული, თხელი ჩითი, რკინეული და საოჯახო საბმარი ნივთეული.
განსაკუთრებით გამოცოცხლება ეტყობა თბილისის ბაზარს 1770-
იან წლებიდან, როცა ახალი სავაჭრო გზა გაიხსნა რუსეთისაკენ,
როცა დარიალის გზით დაიწყო ქარავენების მიმოსვლა. თუმცა ეს
გზა გეოგრაფიული მიზეზებით იყო გაძნელებული, მაგრამ დარია-
ლის გზამ უფრო განამტკიცა რუსეთთან ეკონომიური კავშირი (მა-

¹ Крестьянск. Грамоты № № 39, 44, 46, 49, 50, 78.

² პ ლ ა ტ ი ნ ი თ ს ე ლ ი ა ნ ი, „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, გვ. 140.

³ მეტად იშვიათად, მაგრამ თბილისში შემოდიოდა ევროპული საქონელი.
„ევროპისა შაქარი შემოვიდოდა სავაჭროდ ახალციხისა გზით, ევრეთვე ყავა და
თამბაქო, თალათინისა ტყავები“ (პ. იოსელიანი, „ცხოვრება გიორგი მე-13-ისა,
32). ევროპელ ვაჭრებს შემოქონდათ „სტავრა საფოანგეთის ნაქსოვი“, „ფრანგუ-
ლი ქამბა“, „ფრანგული ატლასი“, „ფრანგული ზარა“, „ფრანგული მაუდი“,
„ფრანგული საათი“ („ფრანგული“ უდრის „ევროპულს“). გვაქვს ნიშანდობლივი
ცნობა, რომ თბილისს ესტუმრნენ საქსონური ფაიფურით მოვაჭრე „ს ა ქ ს ო ნ უ-
ო ი ფ რ ა ნ გ ე ბ ი“. № 2510. თბილისის არისტოკრატიულ ოჯახების ინვენტარ-
ში ევროპული ნივთებიც საკმაოდ აღინიშნებოდა. ასე, ერეკლე II-ის მდივანს თუ-
მანიშვილს 1795 წელს თბილისის აზბრების დროს, როდესაც გადუწვავთ მისი
სასახლე, მას თურმე სასახლეზე მეტად „საქსონიის“ ანუ საქსონურ ჭურჭლის და-
ღუპვა აწუხებდა. იხ. ც. არქივის სიგელების ფონდი, № 3545.

ნამდის რუსეთთან სავაჭრო ურთიერთობა შამახა-ბაქოს გზით და იქიდან კასპიის ზღვის სანაპიროებით წარმოებდა). საყურადღებოა, რომ თბილისიც თავის მხრივ, მაგ. მოზდოკის ბაზარზე უშვებს საკუთარ წარმოების ჩითეულს „ქალაქის ჩითს“. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ამავე ხანებში თბილისელი შეძლებული ვაჭრები ნიჟნი-ნოვგოროდის ანუ „მაკარიის იარმუკაზედაც“ იღებენ მონაწილეობას. თბილისის ნახულობდნენ ევროპელი ვაჭრებიც¹. ერთი სიტყვით, თბილისი ინტერნაციონალურსა და ეკონომიური ცენტრის როლსაც თამაშობდა ამიერ-კავკასიაში. იგი იყო მშვენიერი სავაჭრო ქალაქი შესანიშნავი ბაზრებით, ქარვასლებით, კარგად მოვლილი დუქნებით, საუცხოვო საზოგადო შენობებით, რასაც არა ერთი უცხო მოგზაური აღნიშნავს.

ერეკლე II ენერგიულად ცდილობდა ვაჭრობის მომაგრებას, ინტენსიფიკაციას. იგი ყოველმხრივ მფარველობს სავაჭრო კლასს და უქმნის საგანგებო შეღავათებს. ამ შემთხვევაში დამახასიათებელია მეფის სიტყვები: „ვაქართა ზიანს გაუფრთხილდით, რომ ქვეყანას სავაჭრო არ მოაკლდესო“ (Грамоты, II, I, 37).

როგორც შინამრეწველთ და ხელოსნებს, „აღებ-მიცემის კაცებს“, „დუქნის პატრონებს“ მეფე აყენებს პრივილეგიურ მდგომარეობაში, ხშირად ათავისუფლებს, „ათარხნებს“ სახელმწიფო გადასახადებისაგან², ჯარში გაწვევისაგან „საბადლო კაცის“ გამოყვანით³ და სხ.

ასეთი ხელისშეწყობით აღორძინება დაეტყო სავაჭრო კლასს. თბილისში უკვე საკმაოდ არიან მდიდარი ვაჭრები. „В Тифлисе много есть богатых купцов“, ამბობს რუსეთის წარმომადგენელი; ასევე, როგორც სავაჭრო ამხანაგობები, რომელნიც კომერციულ ურთიერთობას ასერხებდნენ დაშორებულ სავაჭრო ცენტრებთანაც კი, თუმცა; რასაკვირველია, იშვიათ, ცალკეულ შემთხვევებში.

სავაჭრო წრეებს, რომელსაც უფრო გამოკმატავდნენ „სომეხნი და თათარნი“ (იოანე ბატონიშვილი⁴), თავისი წარმომადგენლე-

¹ ევროპელ ვაჭრებს მადნების ნახსნის შემდეგ თბილისიდან მცირედ ოქროც გაჰქონდათ. „უფრო წმინდა კარგი ოქრო რომ იყო, ვაჭრები ძვირათ ყიდულობდნენ, ზოგს ევროპის მხარეს და ზოგს აზიის მხარეს ავაჭრებდნენ“ (თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა. S 4599).

² საჭ. სიძვ., II, 451, 491.

³ საჭ. სიძვ., I, 240.

⁴ „მწყემსი“ 1895 წ. I ქ. 6. ქართულ სავაჭრო კაპიტალის ფეხის ადგომასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ იგი მთლიანად არ იყო ეროვნული. ტფილისშიც

ბი ჰყავდათ თვით სასახლეში—სასახლის ჰოსაქმე პირები, სახელმწიფო შემოსავლის საგანგებო მოხელეები, რომელთაც სასახლეში და სახელმწიფო საქმიანობაში შესაფერი გავლენა ჰქონდათ.

სწორედ ბესიკის დროს თბილისში თავს იჩენს აგრეთვე მცირე კუსტარული საქმიანობაც. 1770-იან წლებიდან თბილისში ჩნდება პატარა ქარხნები მაუდისა, ჩითისა, შუშისა, ზარბაზნისა და მორტირების ჩამოსასხმელი, აგრეთვე ახალი სტამბაც. გამოცოცხლებული კუსტარული მრეწველობა აჩენს ხელოსანთა საგრძნობ რიცხვს. თვით უცხოელები შენიშნავენ თბილისში ხელოსანთა სიმრავლეს. რუსეთის წარმომადგენელი იაზიკოვი 1770 წ. დასძენს, რომ თბილისში საკმაო რიცხვია ხელოსნებისაო („Мастеровых всяких довольно и всякое мастерство имеет особый род“. იხ. Грамоты, I, I, 188). იაზიკოვის ცნობას რუსეთის მეორე სამხედრო აგენტის მოურაეოვის ცნობაც ეთანხმება. („Разных мастеровых людей довольно число находится“. იქვე, I, I, 217). ჩვენის პირადი აღრიცხვით, იმ ხანად თბილისში 78 რიგის ანუ დარგის ხელოსანი მუშაობდა.

საეაქრო კლესთან ერთად, თბილისის ხელოსნებს, საქალაქო წარმოების ელემენტებსაც შესაფერი მნიშვნელობა ეძლეოდათ. მათი გავლენის ზრდის მაჩვენებელია ის გარემოებაც, რომ ამქრების უსტაბაშებს ამ ხანისთვის თვითონ მეფე ამტკიცებს, რომელიც

და პროვინციაშიც ვაქართა კლასს უფრო სომხობა გამოჰხატავდა, რომელიც თბილისის მოსახლეობის დიდ ნაწილს შეადგენდა. ეს მოკლენა შენიშნული აქვთ თვით უცხოელებს (შარდენი, გულდენშტეტი, დე-ლა-პორტი), რომელნიც ერთხმად აღნიშნავენ, რომ ქართულ არისტოკრატიას ტრადიციული შეხედულებით სძულდა აღებ-მიცემის საქმე, „ითაკილებდენ უმცირებითა“ (იოანე ხელაშვილი). მეტად დამაზასათებელია ქართულ ფეოდალურ წრეებისთვის შემდეგი სიტყვები: „ჩვენ დიდნი კაცნი, სომხები ხომ არა ვართ, წიგნი ვიცოდეთ და ანგარიშნი... წიგნები მხოლოდ მღვდელმა უნდა იცოდეს და სომეხთა, რომელნიც მდივნებად არიან და ვაქრებად“-ო (S 1532). ამავე დროს კი, სომხის არისტოკრატები, მაგ. მეუის მდივნები თუმანიშვილები უშუალოდ იყვნენ დაკავშირებულნი მსხვილ ვაქრებთან და ზოგ შემთხვევაში თავის კაპიტალითაც იღებდნენ ნონაწილეობას მათ საეაქრო საქმეებში. გულმოკლული ქართველი პატრიოტი სამაგალითოდ ჰაღიდა ასეთ მანებობას და თანამემამულეთ მიუთითებდა: „აჰა, ესე რა სომეხთა თვისის გამოზრდა საკუთარი პირისა ოფლითა თავისა თვისისა, უცხოსა ქვეყნებსა შინა, მრავალთა ხელოვნებათა და მრავალთა ხელოსნებთა თეორეტიკულთა და უფროსლა პრაქტიკულთა, გარნა ქართველთა არ ძალეძთ თვისითა ხელითა სიძლიდრისა შეძინება“ (ი ქვე გ).

თვალყურს ადევნებს ამქრების მოქმედებას¹. შინამრეწველნი, ხელოსნები, წვრილი მეღუქნეები, თბილისის უდაბლესი ფენები: „უბრალო ბიჭები“, „გადაგუდაები“², როგორც უწოდებს მათ სამეფო კარი (საქ. სიძე., III, 369), შედარებით უკვე ხელმოსაცემ ძალას წარმოადგენენ. ისინი მეფისათვის ზარტო „ქებათა შესხმით“, „ფიანდაზის გაშლით“ და „ჩირაღდნის მორთვით“ როდი კმაყოფილდებიან³. დაჩაგრული, ქალაქის დაბალი ფენები, მოქალაქის ოფიციალურ უფლებას მოკლებულნი, არა ერთხელ გამოსთქვამდნენ „ჯანყურად“ (საქ. სიძე., III, 370) თავის უკმაყოფილებას ანუ „ჯანყის გაკეთებას“ (იქვე, 369), „მოქალაქეთა დავას“ (იქვე, 105), როგორც მეფის რეაქციული პოლიტიკის, ისე ფეოდალების სეპარატიზმის მიმართ. მაგ. ბესიკის თბილისში ყოფნის დროს, როდესაც გამომჟღავნდა ზაალ ორბელიანის შეთქმა ირაკლის წინააღმდეგ (1774 წ.), მოქალაქენი, წვრილი ხელოსნები შეთქმულთა სასტიკ დასჯას მოითხოვდნენ: „სომეხნი მოქალაქენი იძახდნენ, კონები, მკუპრავები,—მოგვეციოთ, მოგვეციოთ! დაიწყეს ქვეყანაზედ ზახილი: „ზაალ ჩავკიროთ და იესეც იმის გვერდით ჩავკიროთო!“ (თავე. იესე ოსეს შგ., 92).

სიმპტომატურია, რომ ამაზე ადრე მომხდარი შეთქმულება პაატა ბატონიშვილისა და თავადების ლიგისა ერეკლეს ამოსაწყვეტად, ხელოსანთა წარმომადგენელმა ფეიქარმა გასცა.

¹ ვაქრებსა და ხელოსნებს საკუთარი ორგანიზაცია ანუ კავშირი ჰქონდათ, რასაც „ამქარი“ ეწოდებოდა, ხოლო ძველად „ასნაფი“ ანუ „თაბუნ“ ერქვა. სამეურნეო დაწესებულების ანუ „ქარხნის“ მოსაქმეებს, ხელოსნებს, „ქარხნის კაცებს“ ეძახდნენ, ხოლო კავშირების სათავეში „უსტაბაში“ იდგა (იგ. ჯავახიშვილი, „ქალაქები“ ... უფრ. „პრომეთე“, 1918 წ. № 1, 55, 58). ყველა ცალკე დარგის ხელოსნებს საკუთარი „უსტაბაში“ ანუ „თავი“ ჰყოლიათ. მაგ. „ქალატოხების უსტაბაში“; „სირაჯბაში“ (საქ. სიძე., II, 525); „ბაბყალბაში“ (იქვე); „ყასაბ-ბაში“ (საქ. სიძე., II, 360).

² გადა-გუდანი, ე. ი. ნაყარი, ცუდ-მადი ხურდა ხალხი.

³ სახეიშო შემთხვევებში, მაგ. მეფის ტრიუმფალური შემოსვლის დროს მოქალაქენი, აზიური ჩვეულების მიხედვით, ფიანდაზით, შესხმით, ჩირაღდნებით და საკრავებით ეგებებოდნენ. ასე, თეიმურაზ II-ეს „მოეგებნენ მოქალაქენი... შეასხმიდეს ქებასა... მოოთეს მოქალაქეთა ბაზარნი და იყო ჩირაღდანი ქალაქსა შინა“ (ქ. ცხ., 174); „ჩირაღდნით და ფიანდაზით მორთვნეს ქალაქნი და განვიდეს შესხმად ქებისად მოქალაქენი“ (იქვე, 92); „შეასხეს ქება და შესწირნეს მადლობა“... „გაუშალეს მოქალაქეთა ფეინდაზი მძიმე ლართა“ (იქვე, 91).

„მოქალაქეთა შეილებთან“ დაახლოვებული ბესიკი, როგორც ამბობს გადმოცემა, ზოგჯერ მათთან კონფლიქტშიც ყოფილა, რასაკვირველია, სასიყვარულო ლექსებისა და ექსპრომტების გამო, რომლითაც მგზნებარე მგოსანი ამკობდა ამ წოდების მზეთუნახავებს. ეს ფაქტივე უნდა ყოფილიყო მიზეზი ბესიკის არაჩვეულებრივ პოპულარობისა თბილისის უბნებში.

ამ კონფლიქტების მიზეზითაც ხომ არ არის გამოწვეული აზნაური პოეტის სტრიქონები:

„ქურდო ვაჟარო, ერთს ყიდი საზად, არ ღირდეს ღრამად,
ყანდებრ გვაგემებ, თუ გვნახე ხამად, ბოლოდ ხარ შხამად“...

ყოველ შემთხვევაში, ბესიკის დამოკიდებულება მესამე წოდებასთან კარგად სჩანს მისი პოემიდან „რძალდედამთილიანი“, რომელშიც პოეტი ირონიულად უპირისპირებს ფეოდალურ რაინდულსა და საყვარულს—მემჩანურს.

ბესიკის რომანი. მანია მარისტვის ქალი. ბესიკის
განდევნა თბილისიდან

სასახლეში გალაღებულ ქაბუჯ პოეტს მოულოდნელად მოუხდა საყვარელი თბილისის, მისი პოეზიის და სიქაბუჯის არეოპაგის — ბრწყინვალე კარის დატოვება და იმერეთში გადახვეწა.

ბესიკი „ერეკლე მეფემ საქართველოდამ დაითხოვა“, „გააგდო“. პოეტის განდევნის შესახებ ზეპირგადმოცემებთან ერთად დაღაღებენ ბიბლიოგრაფიული მინაწერები ბესიკის ცნობილი ლექსის „ცრემლთა ისარნი“-სა, რომელიც სწორედ პოეტის განდევნის ხანებში არის დაწერილი:

...„ბესარიონ გაბაშვილისაგან თქმული, როდესაც კურთხეულმან მეფემ ერეკლემ საქართველოდამ დაითხოვა. იმერეთს, ყოფაში მისწერა ქართველთა“¹.

...„ბესარიონის მიერ თქმული, ოდეს განიდევნა ქართლიდამ და წარვიდა იმერეთს, მუნ დასწერა სამწუხაროდ“².

...„ოდეს მეფის ირაკლისაგან ტფილისით განდევნილი იქმნა იმერეთად“³.

...„ბესარიონ რომ:გააგდო ბატონმა, რუსეთს წავიდა:“⁴...

...„ბესარიონისაგან ექსორიობის ჟამს მუსტაზადი“⁵.

...„ბესარიონ გაბაშვილის მიწერილი საქართველოში, თავის სწორთა და ამაანაგთა თანა, ოდეს სოფლის ვითარებისაგან უცხოობა და მწირობა შეექმნა“⁶.

თავისი რეზინიცია პოეტმა გამოიტერა შესანიშნავ ლექსში „ცრემლთა ისარნი“:

¹ S 1534 S 537, გვ. 54—55.

² S 5374.

³ S 1512.

⁴ H 3146.

⁵ S 3686.

⁶ აღსანიშნავია, რომ პატივეც. პროფ. კ. კეკელიძე ეკვის თვლით უყურებს ბესიკის განდევნის ფაქტს, როდესაც ამბობს: „ჩვენ არ ვიცით.. ვისი გულისთვის იქმნა ის გაძევებული სამშობლოდან, თუ ეს უკანასკნელი მართალია (კურსივი ჩვენია გ. ლ),—ვამბობთ ასე იმიტომ, რომ ცნობა, ვითომც ჩვენი პოეტი „მეფის ირაკლისაგან ტფილისით განდევნილი იქმნა იმერეთად“, ეკუთვნის დავით რექტორს და მის დროს, როდესაც მრავალი ლეგენდა დადიოდა ბესიკის შესახებ“ (იხ. ლიტ. ისტორია, II, 476—477).

ცრემლთა ისარნი მოსისხარნი ჩვენდა არენით,
ილმენით გულნი ქირნახულნი, შეგვიწყნარენით!
უცხონი თემით, სოფლის ცემით გავიგარენით,
უქნობნი ვარდნი, ესგვარ დარდნი, დავიბძარენით,
არ ითქმის ენით, არცა სმენით, ეს იკმარენით!

როს გვაგონდებით, შევლონდებით, ლომნო ყმა-ძმანო,
თანზრდილნო, სწორნო, განაშორნო, საყვარლად კმანო!
ვა კიდეგანთა, ესდენ თქმათა გლოვისა ხმანო,
ატადის კალოს, სავალალოს, სადა ხართ, თქმანო!
დაგებერნა ქარმან, დაუწყნარმან, ზღვად ვიფარენით!

დაბერდა ყური, სევდის ქური რა ჰპოვა სოფლით,
დაბინდნა თვალნი შეუმკრთალნი ცრემლით და ოფლით,
დადგესცა ხელნი, მარჯვედ წრფელნი შორნი საყოფლით,
ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული, სულით გამყოფლით,
ქირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით!

დღე ვნატრით მზესა, სიამესა, დილა თქვენს გარებს,
ღამე მთოვარე, ქველ მოარე, ხასიათ გვარებს,
ციცკარ-მთიები, სხვა ციები პირველ გვახარებს
და მერმე ჩრდილოს სასიკვდილოს ღრუბელს დაჰფარებს!
ამ დღე-ღამითა და ჟამითა დაემწარენით!

ვთქვათ, მხოლოდ დ. რეპტორს ჰქონდეს შემონახული ცნობა ბესიკის განდევნის შესახებ. რატომ არ უნდა მივიჩნიოთ იგი სარწმუნოდ? ამ შემთხვევაში სწორედ დავითის ცნობა უნდა იყოს სანდო, როგორც ბესიკის „უსაკუთრების ძმა და მფლობელი“ „სატრფო ძმის“ და „საყვარელის“ (S 105). ბესიკს და დავითს მუხრანელ მიმოწერაც ჰქონიათ ერთმანეთში, თავის წერილებში დავითი არა ერთხელ სთხოვს ბესიკს აცნობოს მისი ამბები; „რომელმანცა ესე საბავთო წერილი მოგართვას, მასვე მიჰსცენ ჩემდა წარმოსაგზავნი შენი ივითაობისა მშვიდობისა ეპისტოლენი“. „ვერღაველირსე შენთარე განცდა—ხილვად, შენნი მასურენ მშვიდობისა ჰამბავნი“ (S 105).

ბესიკთან ასეთი მკიდრო მეგობრობით შეკრულ დავითს, გასაგებია, ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა პოეტის ცხოვრების ყოველი ასავალ-დასავალი.

დავით რეპტორსაც რომ თავი დავანებოთ, ბესიკის განდევნის ფაქტს გვიდასტურებენ საისტორიო წყაროებიც (ბატონიშვილ დავითის ისტორია) და ბოლოს, რაც მთავარია, თვით ბესიკი აღნიშნავს თავის „მწირობა“ს და განდევნის დღეებში სწერს ლექსს „ცრემლთა ისარნი“. ამრიგად, ბესიკის განდევნა რეალური ფაქტია.

სიზმარს ვემონვით, ძილშეკონვით, ნუთუმცა გნახეთ,
 სახე უსახო, სავახვახო ეს განვიზრახეთ,
 სხვამცა პატრონი, ანუ დრონი, ვერლა დავსახეთ!
 ყარიბთა ბანი, გზის საბანი, ეკლით შევსჩმახეთ!
 მოყვასთა ცრემლნი სწვიმეთ ცხელნი, მტერთ იხარენით!.

რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი პოეტის შეუბრალებელი განდევ-
 ნისა? რამ აიძულა ერეკლე თავისი კარიდან გაეგდო სახელოვანი
 მგოსანი, რა მოტივს უნდა ჰქონოდა ბესიკის ექსორიობაში გა-
 დამწყვეტი მნიშვნელობა?

ბესიკის განდევნის მიზეზად ასახელებენ პოეტის რომანს სა-
 მეფო ოჯახის ერთერთ წევრთან, რაც ერეკლესთვის შეურაცხყო-
 ფელი უნდა ყოფილიყო ¹.

* *

ტრადიციული ცნობა ბესიკის რომანის შესახებ ასეთია:

„1772 წელს დაქვრივდა თეიმურაზ მეფის ასული ანა ბატონი-
 შვილი, რომელიც დიმიტრი ორბელიანზე იყო გათხოვილი. ახალ-
 გაზრდა ქვრივი თავისი ძმის ირაკლი მეფის სასახლეში დაბი-
 ნავდა. ბავშვობიდან ზაქარია მოძღვრის შვილებთან შეზრდილი, იგი
 სულ ადვილად დაუახლოვდა ბესარიონ გაბაშვილს და მათ შორის
 გაიბა საიდუმლო გრძნობის ქსელი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატო-
 ნიშვილამდე მიულწევია ხმას, ვითომც ბესიკს სხვა ქალი შეჰყვა-
 რებოდეს, ეს რომ ანა ბატონიშვილს შეუტყვია, ბესიკი სახლში
 აღარ მიუღია. უკანასკნელი გრძნობით აღსავსე ლექსებში თავს
 იმართლებს, მოციქულებსაც აახლებს ანა ბატონიშვილს, მაგრამ
 ამაოდ, ერთხელ დახშული სამოთხის კარი მას აღარ გაუღეს. ამ
 რომანის ამბავმა ირაკლი მეფემდინაც მიაღწია; განრისხებულმა
 მეფემ ქვრივი და მონასტერში გაგზავნა, ხოლო ბესიკს სასტი-
 კად აღუკრძალა ამიერიდან ამ საგანზე ხმის ამოღება: წინააღმდეგ
 შემთხვევაში შენც მამაშენივით გაგაძევებ ქართლიდამაო, მაგრამ
 სიგიჟემდე მისული ახალგაზრდა მგოსანი არა ცხრებოდა; ამბობენ

¹ 1904 წელს, სასოებად ძეს [ქათალიკოხი კირონი] სოფ. ტირძნისში
 მემამულე სულხანიშვილის ოჯახში, უნახავს ვრცელი ხელნაწერი კრებული მომ-
 ღვრალ-მგოსნის ალან ხურდაყული შვილის მიერ შედგენილი. კრებუ-
 ლის 158 გვერდზედ ყოყრდა ნაამბობი, „თუ რად გაუწყრა მეფე ერეკ-
 ლე ბესარიონ გაბაშვილს და რამ აიძულა იგი დაეტოვებინა
 სამშობლო მხარე და სხვაგან გადახვეწილიყო“. გზ. „ივერია“
 № 124, 1904 წ. სამწუხაროდ, ეს ხელნაწერი დღემდე არა სჩანს.

ერთხელ ბესიკმა სასახლისკენ ჩაიარა და აივანზე ორი შავით მოსილი (სამლოზნო ტანსაცმელი) ქალი დაინახა, რომელთაგან ერთი ანა ბატონიშვილი იყო. ამ შემთხვევის გამო მას გამოუთქვამს ახალი ლექსი „შავნი შაშვნი“, რომელიც მალე გავრცელებულა მთელ ქალაქში და მეფემდისაც მიუღწევია. განრისხებულ მეფეს უბრძანებია მსაჯულებისათვის: ჩემი ოჯახის შეურაცხყოფილი სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს, მეტეხის ციხიდან გადააგდეთო, მაგრამ სასახლის ერთ-ერთ წვერისაგან ბესიკს მეფის გადაწყვეტილება შეუტყვია და იმერეთში გაქცევით უშველნია თავის-თავისათვის“¹.

ამგვარად, ბესიკის მიჯნურად ჩვენს მწერლობაში დღემდის აღიარებულია ანა დედოფალი. იგი უკვე კანონიზირებულია, როგორც ბესიკის სატრფო, ერთადერთი შთამგონებელი მისი შესანიშნავი „სევდის ბალის“ ლირიკისა და ბოლოს, როგორც მიზეზი პოეტის განდევნისა და მისი ცხოვრების ტრაგიული დასასრულისა...

ეს ანა ჩვენს მკვლევარებს ჯერ ერეკლეს დააეგონათ, მაგრამ უბრალო არითმეტიკულ მოსაზრებით (ანა დაიბადა 1722 წ., ბესიკი—1750 წელს) მისი კანდიდატურა უარყოფილ იქმნა. ბოლოს პოეტის მუზად გამოვლენილ იქმნა ანა იმერთა დედოფალი (მამუკა ორბელიანის ასული). უკანასკნელი კანდიდატურა დღეს თითქმის საყოველთაოდ გაზიარებულია.

მაგრამ ჩვენ უარყოფთ ანა დედოფალს, როგორც ბესიკის სატრფოს და პოეტის მუზას.

* *

ლექსი „ანა დედოფალზედ“ შეუძლებელია დაწერილიყო 1784 წლამდე, როდესაც ანა გადედოფლდა. ამ დროისათვის კი,—ბესიკი კარგა ხნის განდევნილი იყო თბილისიდან. დედოფლობის დროს კი დავით მეფის ხელში, კარისკაცი ბესიკი ასეთ ფამილარულ ლექსს ანაზედ ვერ დასწერდა. სჩანს, იგი ბესიკს ანას ახალგაზრდობაში დაუწერია. მაგრამ 1772—1776 წლებში, როცა გათამაშდა ბესიკის რომანი, ანა თითქმის ბავშვი იყო (დაბადებულია 1765 წელს). მაშასადამე, თუ ერეკლეს მოხუცი დაა შეუფერებელი ობიექტი იყო ჭაბუკი ბესიკის რომანისთვის, ანა ორბელიანიც არა ნაკლებ მიუღებელია თავისი მცირე ჰასაკოვნობის გამო.

¹ ბესიკი, გორგაძის რედ. გვ. 10—11.

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ არავითარი სხვა ცნობა, სხვა საბუთი ბესიკის სახელის შეერთებისათვის ანასთან, არ არსებობს, გარდა ერთადერთი ლექსისა („დედოფალს ანაზედ“), რომელშიც ანას სახელი რამდენჯერმე ნახსენებია. მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ ხსენებული ლექსი ამოღებულია მე-19 საუკუნის ორ ხელნაწერიდან (—S 1088 „ბესარიონისაგან თქმული დედოფალს ანაზედ“; S 6357—„დედოფლის ანნასი“). არცერთი, ამ გვიანდელი ხელნაწერებისა, ცხადია, ავტოგრაფს არ წარმოადგენს, ამიტომ, ჩვენ არ ვიცით, ვის ეკუთვნის სათაური „დედოფალს ანაზედ“, პოეტს თუ გადამწერლებს? ამის გამო, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მკვლევართა კატეგორიულ მტკიცებას, თითქოს ამ ლექსში მოხსენებული ანა უსათუოდ ორბელიანის ქალს ჰგულისხმობდეს.

მაგრამ საკითხს ანას შესახებ ქვემოთ კიდევ დაუვბრუნდებით, სადაც უფრო ნათლად გამოჩნდება ანა ორბელიანის სრული შეუსაბამობა იმ როლთან, რომელიც მას ჩვენმა მკვლევარებმა განუკითხავად მიაკუთვნეს. რაც შეეხება ანას ნამდვილ ვინაობას, საკითხს: ღიად ვტოვებთ.

**

მაშ ვინ არის ბესიკის ტრფიალების საგანი? მივმართოთ უფრო ძველ ლიტერატურულ ცნობებს, რომელთაც ბესიკის მკვლევარები შესაფერი ყურადღობას არ აქცევენ.

ყველაზე უძველესი ცნობა პოეტის ახლო მეგობრის—დავით რექტორისა, ასე გადმოგვცემს ბესიკის რომანტიულ ისტორიას. მისივე ერთი ლექსის („მე მივხვდი მაგა შენსა ბრალეებსა“) მინაწერში:

„ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან არის თქმული მუხამბაზი. ბესარიონს ვარდად და იად თქმული უყვარდა და იმასაც ბესარიონ უყვარდა. როდესაც ბესარიონ მოტყუებდა სხვის შეყვარებით, იამ შეუტყო და თავისთან აღარ გაატარა, მაშინ ჰსთქვა:

„სევდის ბაღს შეველ“.

შემდგომად ბესარიონ თავის დანაშაულს და იას ხადუმთავან საყვედურს ახლა კიდევ ამ ხუთს მუხამბაზში ამბობს. მსმენელნო, თქვენ იგულისხმეთ, ია ვინ არის და ან მეორე—ბესარიონისაგან შეყვარებული. მე სახელები არ დავსწერე, ირა ჰსჯობდა“ (A 1164, გვ. 194),

ამავე ცნობას იმეორებს დავითი მეორე ხელნაწერში (S 1512, გვ. 155), რომელსაც ასე ათავენ: „მსმენელნო, თქვენ იგულისხმეთ: ვარდი ვინ არის, თორემ ბესარიონ რომ ვარდს ეძა-

შის, ის ვარდი თავის „თავს იას უწოდდა. და ან მეორე — ბესარიონისაგან შეყვარებული ვინ არის. მე სახელები არ დავწერე, არა ჰსჯობდა, თქვენ გამოჰსცანით“ (S 1512 გვ. 155).

ორივე ცნობაში ხაზგასმით ნათქვამია, რომ ბესარიონს უყვარდა „ვარდად და იად თქმულ ი“ და რომ „ბესარიონ რომ ვარდს ეძახდა, ის ვარდი თავის თავს იას უწოდდა“, ბესიკის სიყვარულის საგანზე ლაპარაკია კიდევ ერთგან (S 1512. გვ. 127), მაგრამ მისი ვინაობა განზრახ არის დაფარული:

„ესეც ბესარიონ გაბაონისაგან არის ნათქვამი [...] ზედ სიკვდილს შემდგომად. საწყალობელი [...] თავის თავს [...] ს ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო და ეს — შაირი კრემენჩუკს ეთქვა“.

და მხოლოდ ერთს ხელნაწერში (A 1164, გვ. 49) იმავე დავით რექტორის მიერ გაშიფრულია ბესიკის მიჯნურის ვინაობა:

ლექსის „ჰაერი ცივ-ნამიანი“-ს ქვეშ, გადამწერი ასეთ შენიშვნას უკეთებს:

„ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან მგონია ნათქვამად ყულა-რადასის ქალს მაიაზედ, სიკვდილს შემდგომად. ჰაზრი იმას ჰგავს. და საბრალობელი თავის თავს მაია — იას ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო. და ეს ერთი შაირი კრემენჩუკს ეთქვა“¹.

¹ საყურადღებოა აგრეთვე ცნობა თეიმურაზ ბატონიშვილისა ბესიკის რომანის შესახებ: „ბესარიონ თავის სიკაბუკეში ერთი მშვენიერის ქალის ტრფიალი თურმე იყო. იმ ქალმა ბესარიონს სხვის კეკლუეის მიჯნურება შესწამა და ამისთვის განრისხებული ბესარიონ გამოსდევნა და თავისი მოწყალე გული დაუძვირა.“

„მას ქალს წითელი ტანისამოსი უყვარდა და ამას ორნი ქალნი ჰყვნენ მეგობარნი: ერთი თისფერი ტანისამოსით იმოსებოდა და მეორე ნარგიხის ფერითა. ბესარიონ თავის ლექსში პირველს ვარდად უწოდებს, მეორეს — იად, მესამეს — ნარგიხად“ (S 3725). თეიმურაზის ცნობა თვით ბესიკის „სევდის ბალის“ პერიფრაზს უნდა წარმოადგენდეს ისევე, როგორც დავით ჩუბინაშვილისა (იხ. მისი „ქართული ლრამბატიკა“, 1887 წ. გვ. XXXIX).

დაახლოებით, თეიმურაზის ცნობას იმეორებს მისი მოწაფე აკად. მარცხროსე, ოლონდ მეორე გადასხვაფერებით: „Говорят, он (ე. ი. ბესიკი. გ. ლ.) был влюблен в своей молодости в одну прекрасную девицу, которая отвергла его любовь под предлогом, что ее сердце отдано уже другому.“

„Чтобы склонить ее к себе, он обращается к двум молодым ее подругам, и вот, эти три особы, из которых одна чрезвычайно любила розовый цвет, в другие две — цвет фиалки и нарцисса, так что они пробрали под эти цветы и свою одежду, — явобреты в следующей пьесе, кажда под плаванием своего любимого цвета“ (იხ. „Взгляд на историю и литературу Грузии 1836 წ.“).

მაგრამ დავით რექტორის მეტად კომპეტენტური ცნობის გარდა, ჩვენდა სასიხარულოდ, არსებობს მეორე არა ნაკლებ ძვირფასი საბუთი, ბესიკისა და მაიას მიჯნურობის დამადასტურებელი. S 1088-ის ანონიმი პოეტი—პანეგირიკი გვიამბობს რა ბესიკის დიდ სიყვარულს, „მიჯნურობით დამწვარ“ პოეტზედ და მისს „გაქრანედ“:

„საწყალსა ბესარიონსა,
კვლა ეთქვა სიტყვა მკვლელისა,
მიჯნურობითა დამწვარი,
ცეცხლთა გულმონაველელისა.
აშულსა მართებს ხმობანი,
ბულბულთ ყეფანი ყელისა;
რიგი არს მიჯნურისათვის,
გაიქრებოდეს ველისა (sic)

პირდაპირ გვისახელებს ბესიკის სიყვარულის საგანს—მაიას:

ბესარიონ მელექსეთბაში
ქებას“ გვიძღვნიდა [ჩვენ] იმ დარებს,
რუსთველისაებრ ხმა-ტყბილობით
არ აკლებდა არც ერთს გვარებს.
საყვარელთან მუდამ ყოფნა
კაცსა მეტად გაამწვარებს.
და მაიას წერის გამო
რათ იკვირებ შენ ამ გვარებს“¹.

ვინ არის ბესიკის „მკვლელი“ მიჯნური მაია?

როგორც ვიცით ბესიკის ლექსის („ჰაერი ცივ ნამიანი“) კომენტარში, დავით რექტორი, რომელსაც მშვენივრად უნდა სცოდნოდა ბესიკის რომანტიული ისტორია, გადმოგვცემს, რომ მაიაცულარადასის ქალი ყოფილა (იხ. ზემოთ, A 1664, 46).

ყულარადასი პნიშნავდა საწელოს—მონათუხუცესის ანუ ფარეშთუხუცესის თანამდებობას. XVIII ს. დასაწყისს, ყულარადასობა

¹ S 1088 გვ. 1—2; ბესიკი, ს. გორგაძის რედ., გვ. 30—31. რადგან „მაია“ ხელნაწერში მკრთალად არის დაწერილი, გორგაძე ჰკითხულობს ასე: „მაიას (?)“. ჭტყობა, ძნელი გასარჩევი სიტყვა ჰგონებია.

აკად. კ. კეკელიძე ეხმაურება რა ჩემს მოხსენებას მაია-ბესიკის რომანის შესახებ (1936 წ.), დასძენს: გ. ლეონიძის ცნობით, ეს მაია თითქოს ერეკლეს ქვრივი რძალი—მაია ერისთავის ასული ყოფილა. მაგრამ დავით რექ-

ორბელიანებიდან ქსნის ერისთავებზე გადავიდა, ხოლო ბესიკის ქაბუ-
კობის დროს, ყულარალასად იწოდებოდა გიორგი ქსნის ერისთავი
— ცნობილი მეფისადმი ურჩობით და ორგულობით. 1777 წელს მან
ჩაიღინა მორიგი მუხანათობა, „უკუდგა“ ერეკლეს, მოიწვია ლეკე-
ბი, გაამაგრა თავისი ციხე ლიახვზე და წინააღმდეგობა დაიწყო.
ერეკლემ შემუსრა ურჩი ფეოდალი, სამუდამოდ ჩამოართვა საე-
რისთავო, მაგრამ სიცოცხლე აპატიო და „ყულარალასი გიორგი
დაშთა ტფილისსა შინა უპატიოდ, ვითარცა ტუსალი“.

სწორედ ამ გიორგის ასული ყოფილა მათა, რომელიც თავის
თავს ბექდის წარწერაშიც „ია“-ს ეძახდა (იხ. ქვემოთ, გვ. 415).

ტრადიციული გადმოცემა დაჟინებით გვეუბნება, რომ ბესი-
კის მიჯნური სასახლის წევრი იყო, ბატონიშვილთაგანი, მათა კი
მხოლოდ ერისთავის ქალია, და არა ბატონიშვილი. აქ თითქოს ერ-
თგვარი დაბრკოლება გველობება წინ. მაგრამ ჩვენ გამოვარკვეთ,
რომ მათა ქსნის ერისთავის ასული, იმავე დროს სა-
სახლის ახლობელი წევრია, როგორც ერეკლეს დის-
წულის — მამუკა ორბელიანის მეუღლე.

მამუკა ძე „ქართლის ჯანიშინის“. დიდად გავლენიანის და
წარჩინებულის დიმიტრი ორბელიანისა და ერეკლე მეორის დის
ანნასი, თვით სასახლეში შობილა და აღზრდილა: „ბატონიშვილის
ანნას შვილი მამუკა, რომელიც თვით მის (ერეკლეს დედის თამა-
რის გ. ლ.) პალატაში შობილიყო და შვილს უწოდებდა“. ¹ მას
ანებიერებდნენ სასახლეში და განსაკუთრებული სიყვარულით ჰყვა-

ტორი კატეგორიულად ამბობს, რომ ბესიკის მეორე (?) სატრფო იყო ყულარა-
ლასის ქალი მათა. შემდეგ მოჰყავს რა ა. ბარამიძის ცნობა, „ჩვენ ვიცნობთ ერთ
ყულარალასს, რომლის სახელი ბესიკის საზოგადოებრივი პოლიტიკურ მოღვაწე-
ობასთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული. ესაა ელიზბარ ქსნის ერისთავის შვილი,
ქართლიდან გაქვევებული და იმერეთის სამეფო კარის უპირველესი მრჩეველი ბე-
სარიონ გაბაშვილთან ერთად“-ო. კ. კეკელიძე ასკვნის: „ეს თუ ასეა მათა
ირაკლის რძალი ვერ იქნებოდა და მისი ტრფობა ბესიკის
გაქვევების მიზეზად ვერ გახდებოდა“ (ლიტ ისტ., II, 615). ეტყობა,
პროფ. ბარამიძეს სრულიად გამორჩენია მზეფელობიდან არსებობა საკმაოდ ცნო-
ბილი პიროვნების გიორგი ყულარალასისა.

დასასრულ, გიორგი ყულარალასი ცნობილია კიდევ მით, რომ 1767 წელს
ან საკუთარი ხელით მოჰყვება თავი ერეკლესაგან სიკვდილმისჯილ პაატა ღა-
ტონიშვილს.

და ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ გიორგი ყულარალასი არის მამა ელი-
ზბარ ყულარალასისა, რომელზედაც ლაპარაკობს პროფ. ა. ბარამიძე.

¹ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა, 12—13.

რებია ერეკლეს, როგორც დისწული. ერთს წერილში იგი მამუკას „საყვარელსა და სასურველს“ უწოდებს¹.

ასეთივე ნაზი სიყვარულით ერეკლეს მხრივ, სარგებლობდა მათა, რომელიც ქმრითურთ სასახლეში ცხოვრობდა. შენახულა ერეკლეს ერთი წერილი, რომელშიც იგი გულმტკივნეულად ჰკითხულობს მათას ავადმყოფობის ამბავს: „ჩვენის შვილის, ერისთვის ქალის მათას ავანტყოფობა გავიგონეთ. ღვთის გულისათვის, მოგვიკითხე და ამის ამბავი შეგვატყობინე“-ო².

1766 წელს, მათას ეყოლა ანა (შემდეგში იმერთა დედოფალი), ხოლო 1768 წ. ვაჟი თამაზი.

1764 წელს გათხოვილი მათა 1770 წ. დაქვრივდა. ამ წლის ოქტომბერ-ნოემბერში გარდაიცვალა „ყმაწვილი კაცი“ მამუკა ორბელიანი. 1770 წლის დეკემბრის 2-ს შეწუხებული ერეკლე ასე ატყობინებს მამუკას სიკვდილს, მის ბიძას ზაალ ორბელიანს, რუსეთში: „პირველად არ გვინდოდა ამისთანა სამწუხარო ჰამბის მოწერა და შენი შეწუხება, მაგრა სხუათა წიგნებისაგან შეიტყობდი და ჩვენც იმისთვის მოგწერეთ. ღთმან შენს მტერს მისცეს, რომ ჩვენ მწუხარება მოგვევლინა. ჩემი საყვარელი და ჩემი სასურველი მამუკა მიმტაცა სოფელმან და ჩემი გული უთმინოს და გამოუთქმელ მწუხარებას მისცა“³.

დაქვრივებული მათა დარჩენილა სასახლეში...

ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს ბესიკის ერთერთი პირველად ნათქვამი მათაზე:

„განეჰკრთი, რა ვნახე, რომელს მდიდრად ჰშვენიან
თაღხნი

¹ Грамоты, II, I, 68; ადრე გარდაცვლილ მამუკას სიყვარული ერეკლეს, მისს ვაჟიშვილს თამაზხედ გადაუტანია, თვით თამაზი გვიამბობს ჭაპალის ციხის წარწერაში:

„შვილისა მხგავსად აღმზარდა
მეფემ ირაკლიმ“-ო. (S 1534 გვ. 105).

აღექსან დრე ორბელიანის სიტყვით, მათას და მამუკას ერთადერთი ვაჟი თამაზი „იყო მეფის ირაკლის დიდი საყვარელი და მეფისაგან წყალობით ამსილი მისი ოჯახი. ის იყო მეტად გალადებული და მეტი ნებიერი მეფის ირაკლისა, რომელიცა არაგვის არაფერში არას ეპუებოდა და თითქმის არც მეფის ირაკლისა, ანა ბატონიშვილის გულისთვისა, რომ არ ეწყინოს. ასე ანებიერებდნენ ყველანი თამაზს“ (S 1654).

ლუკა ისარლოვის სიტყვითაც, თამაზ ერეკლესთან მეტად „თამაზი და გამბედავი ყოფილა“ (იხ. მისი ნაწერები, გვ. 104).

² „ივერია“, 1890, № 235. გახეთში „ერისთავის“ ნაცულად დაბეჭდილია „თაარის“, რაც კორექტურულ შეცდომას უნდა წარმოადგენდეს. წერილი დათარიღებულია 1772 წელს 28 ნოემბრით.

³ Грамоты, II, I, 68.

მისთვის შეუცავ აწ სეედასა, მაქვს სულთქმა—ახნი;
მას ვევედრები; ვებრალოდე, მცეს მუფარახნი!

ვეტრფი სურვილით, ვის შვიდნივე არა ჰყავს სწორნი—
ოდეს ვიხილე, მყის გაცუდდნეს მნათობნი ორნი!

ამად ვსტირ, მისნი ვერარა ვსცან საქმენი სწორნი!
უმისოდ მყოფსა აწ მომძულდეს მიდამო ს რ ა თ ნ ი *.

(ე. ი. სასახლის, გ. ლ.)

ფარული სიყვარულით არის გამოწვეული ბესიკის ნათქვამი:

„შენი ტრფობა საიდუმლოდ მესახა“.

„სიყვარულს ჰგონებ გულდანამალად,
მაგრამ ნთებულად გამოჰქრთის აღად“...

აღბად, ამ პერიოდისაა ქართული პოეზიის მომხიბლავი შე-
დევრი“, შ ა ვ ნ ი შ ა შ ე ნ ი“, რომელშიც ასახული უნდა იყოს ქერიც
შაიას ხილვა სამგლოვიარო შავებში:

„შავნი შაშენი შავს გალიას შემსხდარნი,
სუფთად მხმობნი, ხმა-ყარიბად მსტეინანენი,
მრჩობლად მხედნი, მით ერთითა პირითა,
მათებურად სალ გულთ ამატკინანენი

გაზაფხულის შემოსვლისა მხმობელნი.
ია-ყარდ-ზამბახთა მახარობელნი.
სხვა ყვავილთა და სხვა ამბავთ მთხრობელნი,
შავ ხავედ მოსილნი, ქუფრად მბზინანენი.

ერთი ერთის მიმდევარნი, ერთპირნი,
ორნი ერთის შესაპრობლად მომპირნი,
საშიშარად შარას თვალ შემაჰვირნი,
ხან მომკვლელ, ხან მომწყვლელ, ხანცა მლხინანენი.

„შემოკრებით, მოდით, ვნახოთ, ვინ არნი,—
ორნი ტოლნი შავმოსვიითა მჩინარნი,
არ-მოწყენით მომღერალნი, მღიმარნი,¹
ყარბისა ცრემლის დამადინარნი“!

¹ პატივც. კ. კეკელიძის აზრით, ლექსი „შავნი შაშენი“ უნდა წარმოა-
დგენდეს სიმბოლურ აღწერილობას და ქებას სატრფოს ორის („მრჩობლად მხე-
დნი“) შავის, შავის წამწაებით, შავ-ხავედით მოსილს თვალებისას“ (ლიტ.
ისტ. II. 475—476).

გადმოკვირებით, „მშვენებით სავსე“ ბესიკი მაიას დაახლოვებია, მიუწვდომელ ოცნებას, — მშვენიერ ქვრივს და მისთვის მრავალი ლექსი და სიმღერა მიუძღვნია, რასაც ბესიკისთვის „დიდი სახელი მოუხვეჭია“. ალბათ ამ უიმედო სიყვარულის დროს ეკუთვნის:

„ტანო, ტატანო, გულწამტანო, უტახად მარებო!
ზილუო-კავებო, მომკლავებო, ვერ საკარებო!
წარბ-წამწამ-თვალნო, მისათვალნო, შემაზარებო!
ძოწ-ლალ-ბაგეო, დამდაგეო, სულთ-წამარებო
პირო მთვარეო, მომიგონე, მზისა დარებო!

„თვალთა ნარგისი, დამდაგისი, შეგშვენის მწველად,
ყელსა ბროლებსა, უტოლებსა, გველი გყვა მცველად,
გესხნეს ხალები, მაკრძალები, ამარტის ველად,
ნარინჯნი ორნი, ტოლნი, სწორნი, მიქმოდენ ხელად,
მიწვევდენ შენად შესამკობლად, დამამწარებო!

„ალვაო, გესხნეს ორნი ნორჩნი მოსარხვევლნი,
მკლავნი მომკლავნი, თითნი თლილნი მოსახვევლნი,
ზარისფა წელსა დაეკვირვენეს ქვეყნად მეღელნი;

ასე ფიქრობდა თეიმურაზ ბატონიშვილიც, რომელიც „შავნი შაშვის“ გენეზისისთვის ამბობს: „ეს სტიხი ბესარიონს, ერთის მშვენიერის თვალები მოსწონებია და იმაზე უთქვამს“ (S 3723). ალბათ თეიმურაზის გაუღენით, ხსენებულ ლექსს ამ კომენტარს უკეთებს დავით ჩუბინოვიც: „ბესარიონს გაბაშვილს უთქვამს ეს შაირი მშვენიერის ორს შავს თვალზედ“. (იხ. „ქართული ლრამატკა“, გვ XXXIX, 1887 წ.)

ჩვენ არ ვიზიარებთ ასეთ განმარტებას. თუ „შავნი შაშვი“ მართლაც თვალების სიმბოლიური გამოხატულებაა, მაშინ ლექსში უხერხულობას კმნის შემდეგი სტრიქონი: „საშიშარად შარას თვალზე მაკვირნი“. ამის გარდა, თვით ლექსიც მშვენიერად ადასტურებს ზეპირგადმოცემის უპირატესობას, რომ აქ იგულისხმება ორი შიოსანი, ტრადუციული გამოწყობილი ქალი („შავ-მოსვით“, „შავ-ხავედ მოსილნი“), რომელნიც გახაფხულის პირზედ მღერიან „ხმა-ყარბად“ („სუსფთად მხმობანი“, მსტვინავენი“, „არა მოწყენით მომღერალნი“). ამ ლექსის განმარტებაში ზეპირგადმოცემის ახსნა ჩვენ უფრო ბუნებრივად მიგვაჩნია და ვფიქრობთ, ბესიკის ხსენებულს ლექსში ნაგულისხმევია შავებში ჩაცმული მაია, ქვრივობის მეორე პერიოდში, თავისს ტოლს ნათესავ ანუ მეგობარს ლამაზ ქალთან ერთად.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ, რომ ლექსში მოხსენებული „ხავედი“ („შავ-ხავედი მოსილნი“) კნიშნავს არა ხავერდს, როგორც ჩვენს მწერლობაში მიღებულია დღემდე, არამედ ყვავილს. თეიმურაზ ბატონიშვილის განმარტებით, ხავედი ერთგვარი ყვავილია, გრძელი და წვრილ ფურცლებიანი, შავი და სურნელი“ (S 3723).

ოდეს გნახვიდი, შევიმატენი ათასნი წელნი.
აწ დამლევიან ყოველნი დღენი, უტხოლ ვარებო!

„ბაგე მღუმრიად გიალერსებ, ბაგეო ვარდო!
თვალთა ჰსურიან ხილვა შენი, კეკელა მარდო!
გულსა სწყურიან დამაშვრალსა: რას შეგაფარდო?
თუცა შენ დაგთმო, ვინლა ვპოვო, სად გაევიზარდო?
უშენოდ ხილვა არვისი მსურს, შევიზარებო!

„შენმა გონებამ მიმამსგავსა მილეულს მთვარეს:
სიცოცხლის ნაცვლად მოვინატრი სიკვდილსა მწარეს!
მოდით, მიჯნურნო, შემიბრალეთ, მოვლეთ ჩემს არეს,
მკვდარი ბესიკი დამიტირეთ, დამფალთ საპარეს!
ვაჟ, სიცოცხლეო უკუღმართო, დანაცარებო!

და „მე შენმა თვალმა გარდმიბირა, როს გნახე მთვარე:
შეიღნი ციურნი მოციმციმედ არ შეგადირე.
შენის ბაგისა ორნი მეცნეს: ტკბილი და მწარე;
ორკეცად შენი სიყვარული თავს დამაფარე!“

და სხ.

შემდეგ უკვე ცნობილია მაია-ბესიკის რომანის ვითარებაჲ.

„ამაყად მწყრალი ვნახე ლამაზი;
მანცა განმაგდო „გარეგან გაზი!
შენ გან გვაჩნია გულეზსა ხაზი!
სიხარულიდამ დაბლა კერძ დაზი!
შენს გულსა ჰკითხე, მიაპყარ გაზი!
შენის გონებით იქნები რაზი:
ჩვენ და გვთმეო და სხვას ემონები!

„ვარდი მით არის გულდაკლებითა,
რომ შენი იყო თავდადებითა—
შენ რისთვის დასთმე სხვისა ხლებითა?
თავი მოსწონდა, ჰყვანდი ნებითა—
რად გივირს, გასწყრეს ცეცხლმოდებითა?
ნაცვალი მოგხვდა დანახსოვნები!“

„რად მიჰყევ სხვათა ჰკუთამთვრალეზსა?
ნებით მოშორდი ვარდის კვალეზსა!

არ შეგიბრალებ შეუბრალებსა,
თუმცა უყვარდი მისსა თვალეზსა!

მაგრამ უღმობელი იყო „შემომწყრალი ია“ ანუ მაია, რომელიც ამ შემთხვევაში იცავდა თავის ქალურ ღირსებას.

„თუ სამართალი არის სადმე, გეზიანების.
ყელი გამომქერ, პირი დამრჩა შენის დანების!
მეც მომხვდა სოფლის მკვლელი ბრქალები:
ბესიკი სიკვდილს არ ვემალები,
თავი მაქვს მისთვის შენაწონები!“

„თუცა შენ დაგთმო, ვინლა ვჰპოვო, სად გავიზარდო?
უშენოდ ხილვა არვისი მსურს, შევიზარებო!
„მე შენმა ფიქრმან მიპარინდა, ჩაველ ჭირებსა:
ანდამატისებრ მიმიზიდავ, ვჰგავ ნამჭირებსა.
ვარდის ბაგენი შევნიერად სხივ მამპირებსა,
ჩემებრ უწყალოდ მოაყენებ გასაკვირებსა!
როდეს იქნება შემომხედო გულსა მწირებსა?“

„ეტლ-შვენიერად მთარული გამსგავსე მთვარეს,
შენის ეშუითა მასა შევსტრფი, ლამე ველი გარეს;
უცხო შევიქენ ცნობისაგან, ვარ ჭირსა მწარეს.
უსამართლობამ, მიკვირს, როგორ ვერ შეგადარეს
არ ვიცი, ვისსა გასწყობიხარ რჯულსა, ფირებსა?“

რით უპასუხა მაიამ „გულნამტკინარე“ მგოსანს, რომელიც „შერიგებას“ სთხოვდა „შუა შემოსულ“ მოციქულების (მაიას მეგობარი ქალები) შუამდგომლობით, არა სჩანს, თუმცა ერთი ლექსიდან („მიწურვილობდა ზამთრისა ჟამი“) ირკვევა, რომ მაიას გულში რალაც გარდატეხა უნდა მომხდარიყო ბესიკის სასარგებლოდ:

„მაშ არ ვარ სრულად ბედბმულად“

ამბობს იმედმოცემული პოეტი, როდესაც „მეწალკოტემ“ ახარა:

„ვარდისას იტყვი თავს ნამდურაღად,
მისთვისავე ხარ გულშენამქველად.
აჰა, ეშხის ტყვევ, მჩან შესაბრაღად,

მე ძალმიძს შენი საღბუნი მალად,
მაგრამ მაყენებს სხვა ვინმე გვამი“!

ვინ იყო „ვინმე“, რომელმაც ხელი შეუშალა პოეტს? ვის-
გან იყო „ბრკელი“ ბესიკის სიყვარულის საქმე, არა სჩანს.

საყურადღებოა, რომ ლექსში „მე მივხვდი პაგა შენსა ბრა-
ლებსა“, პოეტი რაღაც ბრალსა სდებს „მანტორს“ („მენტორი“
— აღმზრდელი“):

მანტორ, გაბრალებ ფესვით ბრქალებსა!“

ხომ არ უნდა ვიგულისხმოდ მაიას აღმზრდელი?

ყოველ შემთხვევაში, ლექსიდან „მიწურვილობდა“ უნდა ჩანდეს,
რომ მაიას წყრომა მხოლოდ დროებითი ამბავი უნდა ყოფილიყო
პოეტისათვის და მათი სიყვარული ამაზე არ უნდა დასრულებულიყო..

* *

ნაკრძალი სიყვარული გამომტლავნებულა სასახლეში.. შემდეგ
ხომ ცნობილია ბესიკის სიყვარულის თავგადასავალი... აქ დაუთ-
მით ადგილი ჭიკინაძის მიერ ჩაწერილ გადმოცემას:

„ბესიკისა და მზეთახათუნის (იგულისხმე მაია. გ. ლ.) სიყვა-
რული ბოლოს გამოჩნდა... მეფე ერეკლემ და დედოფალმა შეი-
ტყეს და დიდათ განრისხდნენ. ბესიკი დაუბარებიათ და სამეფო
დარბაზში დიდი საყვედურიც გამოუცხადებიათ, ბესიკს ალთქმა
დაუდგია მეფის წინაშე და იმ დღიდან სამეფო სახლსაც განშორე-
ბია. მზეთახათუნისთვის (sic) კი გამოუცხადებიათ, რომ მოლოზნათ
უნდა წახვიდო და ცოდვები გაირეცხო. ქალი ჯერ უარზე მდგა-
რა და ბოლოს კი დასთანხმებია. სამეფო სახლშივე შეუმოსავთ
შავს მაზარაში და სამოლოზნოთ დაუწყევიათ მზადება. საქმე ისე
დატრიალებულა, რომ ბოლოს ქალი სხვაზე გაუთხოვებიათ. ეს ამ-
ბავი რომ ბესიკს შეუტყვია, ალთქმა დაუდგია, რომ მე ჩემს სი-
ცოცხლეში ცოლს არ შევირთამო, ასეც მოხდა თურმე“.

...„ერთხელ, ბესიკს მეფის სასახლის წინ ჩაუვლია და აივან-
ზე უნახავს რამდენიმე, შავით მოსილი მოლოზანი. იქვე ყოფილა
მზეთახათუნი (sic) მოლოზნის (?) სამოსით ბესიკს მათხედ „გამოუ-
თქვამს: „შავნი შაშენი“.

„ამ ლექსის შემდეგ ისევ განახლებულა ბესიკში სიყვარული,
ისევ მიუყვია ქეთევანისთვის ხელი, მოქალაქეთა „შვილებს ხელმო-
რედ დაახლოვებია და ამაზე მრავალნიც ისევ ასტეხიან. რამდენი-
მე ხნის შემდეგ ლექსი „შავნი შაშენიც“ გავრცელებულა ხალხში.

და დაუწყევიათ მღერა.. მოქალაქენი მისულან მეფესთან და განუცხადებიათ: ახლა თქვენ ქალზე (რძალზე. გ. ლ.) დასწერა ლექსიო! მეფე დიდათ გამწყარალა, მსაჯულნი დაუბარებია და გამოუცხადებია, ბესიკი მეტეხის კლდიდამ ან ნარიყალას კლდიდამ უნდა გადააგდოთო. ეს გარდაწყვეტილება ერთს ბატონიშვილს შეუტყვია, იგი მაშინათვე მისულა ბესიკთან და ყველაფერი შეუტყობინებია. ბესიკი გაოცებულა... იმ ღამესვე გაქცეულა და მით გადაურჩენია თავი*.

**

თუ გავითვალისწინებთ ერეკლეს სიყვარულს მამუქასადმი, მის გულის ტყენას მამუქას უდროვო გარდაცვალებით, წარმოსადგენია, მისი აღშფოთება ბესიკის რომანით. მეფის რისხვა იმ ფაქტსაც უნდა გაემწვავებინა, რომ, როგორც გადმოცემა ამბობს, ბესიკის ლექსები მაიაზედ „ხალხში გავრცელებულა“. ჩვენ ვიცით, რომ ერეკლე შკაცრი ზნეობის ადამიანი იყო და სასტიკ მეთვალყურეობის ქვეშ ჰყავდა მთელი სასახლე, ოჯახთან ერთად სასახლის მსახურთა ზნეობაც, რის შესახებ არა ერთი ფაქტია ცნობილი (იხ. ალ. ორბელიანი და სხვ.). მაგრამ თავი რომ დაგანებოთ მეფის ხასიათსა და შეხედულებას, თვით მაშინდელ მაღალ საზოგადოების ოფიციალურ ზნეობისთვისაც ბესიკის გაბედული გამიჯნურების კარში გამოტანა თითქმის მკრეხელობას უდრიდა. ამ შემთხვევაში, საილუსტრაციოდ გვინდა გავიხსენოთ იოანე ბატონიშვილის ერთი წერილი თავის ცოლისადმი. უგზავნის რა რუსეთიდან სატრფიალო ლექსს მეუღლეს, სთხოვს: „გარდააწერინეთ, ვინც მოინდომოს, იმღეროს“-ო. მაგრამ ითვალისწინებს რა ოჯახურ ტრადიციას, იგი ამასთანავე დასძენს: „ვეროპიაში (ე. ი. რუსეთში, გ. ლ.) არა არს სირცხვილი, უფრო ერთმანეთის სიყვარულს ნიშნავს“-ო (S 5367). თუ ასეთი განმარტების მოცემა უხდებოდა ბატონიშვილს საკუთარ მეუღლეზე დაწერილ ლექსისთვის, წარმოსადგენია, თუ რა წყრომა უნდა გამოეწვია მეფისა და სასახლის საზოგადოებისა ბატონის რძალ მაიაზედ საჯაროდ გამოტანისა და ნამღერალ ბესიკის ლექსებს.

**

ასეთი იყო მაია-ბესიკის სიყვარულის ტრაგიული ისტორია-ახლა, როდესაც ვიცით, რომ ბესიკის სატრფო მეფის რძალი მაია ყოფილა, გასაგები ხდება პოეტის მიმართვა სატრფოსადმი:

„ანთებულ ცეცხლსა შესაწველად ხელი შეგახე...
რად არ ვიცოდი, არა გყვანდი შენი საფერი...“

* *

ქმრის, მამუკას სიკვდილის და ბესიკთან უბედური რომანის შემდეგ, ახალგაზრდა მათა მეორედ გათხოვილა, როგორც ამბობს ცნობა მისი ბექედის წარწერისათვის.

„მათა ყულარაღანის ასულის ბექედზედ, კენინა ორბელიანისა, რომ დაქვრივდა იგი:

„სოფელმა იავრობითა,
დამცა ყვაილი ზრობითა“.

და როს მეორედ გათხოვდა, დასწერა ესრეთ:

„სოფელო, შენმა იამა,
შენივე ნახვა მიამა“¹.

შემდეგ მათა იკარგება წყვილიდში. დაქვრივების შემდეგ მათას დიდხანს აღარ უცოცხლნია და ბესიკის კრემენჩუკში ყოფნის დროს, 1787—1788 წლებში გადაცვლილა.

მათას სიკვდილზედ ბესიკს კრემენჩუკშივე უთქვამს შაირი „ჰაერი ციენამიანი“ (A 1164. გვ. 49):

„ჰაერი ციენამიანი,
ჩემთვის აღარა დლიანი,
მას ვშორავ გულსედიანი,
ვის მოლოდნა მაქეს გვიანი.
ქუფრხევეით თვალკრემლიანი,—“

¹ „დროება“, 1875 წ. 105; S 105.

ერთ, მოგვიანდელ ხანის ხელნაწერს (S 1635/ბ) ბექედის პატრონი მათა შეცდომით, მუხრანის ბატონის ასულად მიუჩნევია: „მათა ერისთავი ჯერ გათხოვდა ბეგლარ ერისთავზედ, მერმე გივი ჩოლოყაშვილზედ. ყოფილა დაი ივანე მუხრანბატონისა“. ცხადია, აქ ლაპარაკია სხვა მათაზედ და არა „კენინა ორბელიანზედ“.

საყურადღებოა, რომ მათას ბექედის ლექსები სწორედ ერისთავების ოჯახში შენახულა მემკვიდრეობით. ვახუთი „დროება“ აქვეყნებს რამ ბექედის ლექსებს, დასძენს: „ეს ლექსები დ[ავით] გ[იორგის-ძე] ერისთავმა გადმოგვცა დასაბუქდათო“ (1875 წ., № 105).

ალარასადა ხმიანი,
თავმოხრით იყო იანი,
სხინი ჰკლებოდეს მზიანი“.

**

ბესიკის მაიასთან რომანის პერიპეტეები მოცემულია „სევდის ბალის“ რკალის ლექსებში:

1. „სევდის ბალს შეველ“
2. „ბულბულო მოდი მწუხარებით“
3. „მე მივხვდი მავა შენსა ბრალესა“
4. „მე შენმა ფიქრმან მიმარინდა“
5. „ტანო ტატანო“.
6. „ბულბულის შურსა“
7. „მე შენი მგონე“
8. „ვარდო სასურო, მაისურო“
9. „მიწურვილობდა ზამთრისა ჟამი“
10. „შაენი შაშენი“.
11. „შეყრილან ერთად მკრთოლვარენი.“

აქედან ხუთი ლექსი ეკუთვნის იმ მომენტს, როდესაც პოეტი „სხვის შეყვარებით“ მოტყუვდა: „იან შეუტყო და თავისთან აღარ გაატარა, მაშინ სთქვა: „სევდის ბალს შეველ“, შემდგომად ბესარიონ თავის დანაშაულს და იას ხაღუმთავან სიყვარულს, ახლა კიდევ ამ ხუთს მუხამბაზში ამბობსო“-ო¹. გადმოგვცემს პოეტის მეგობარი დავით ალექსი-მესხიშვილი.

მაშასადამე, ბესიკის განთქმული „სევდის ბალი“ შთაგონებულია მხოლოდ მაიას სიყვარულით, რომელმაც ბესიკის პოეზიას უკვდავების ბეჭედი დაასვა.

ბესიკის ლირიკის გრანდიოზული ვნება გამოწვეულია მაიას მიერ.

**

ისევე მაიაზე და ანა დედოფალზე

ამიერიდან, უკვე შეუძლებელი ხდება ლაპარაკი ანას რომანზე ბესიკთან. სხენაირად ანომალიასთან გვექნებოდა საქმე. ახლა ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ანა დედოფლის დედა—მაიაა. ისიც გასაგები ხდება, თუ რა მოტივით უნდა მივძღვნა ხსენებული ლექსი

¹ A 1164, გვ. 184.

ბესიკს თავის სატრფოს ქალიშვილისადმი (თუ ამ ლექსში მართ-
ლაც, ანა დედოფალი (ორბელიანის ქალი) იგულისხმება.

საყურადღებოა აგრეთვე ამ ლექსის შემდეგი ადგილი:

„შემოსა ხელი,
ითნო სახელი,
მისმან გუანმან პაწაწანამან“.

შესაძლოა აქ ლაპარაკი იყოს „იწაწა ანაზედ“ რომელიც მი-
სი „გუანი“, ე. ი. მგვანი დედის-მაიასი თავისი მშვენიერებით. ჩვენ-
ნი დაკვირვებით, ნაწარმოები „დედოფალ ანაზედ“ უნდა შესდგე-
ბოდეს ორი სხვადასხვა დროის დაწერილ ლექსისაგან. პირველი
ლექსი უნდა შეიცავდეს 1—5 სტროფს და ჩვენის ფიქრით, დაწე-
რილი უნდა იყოს ანას ახალგაზრდობაში,—სატრფოს ქალიშვილზე
მეგობრულ—საალერსოდ.

ლექსის მეორე ნაწილი,—უკეთ, მეორე ლექსი, სახელდობრ,
მე-ნ კვეთი ნათქვამი უნდა იყოს ანას დედოფლობისას. ეს ლექსი
უკვე მიმართვია „ხელმწიფისადმი“ ერთგული კარისკაცისა და ჩვენ
ვიცით, რომ ბესიკი დავითის და ანას კარის „მდივანთუხუცესი“
და დესპანი იყო.

ამ ლექსში უკვე აღარა სჩანს ფამილარული კილო ადრესა-
ტი¹ადმი; აქ უკვე მოკრძალებული ქვეშევრდომი ერთგულებას ეფი-
ცება „ხელმწიფეს“:

„ხელმწიფევე, გული
შენთანა ბმული
წყალობიანად მომცემო შვების!

თუცალა გცოდე,
ვიყო შემცოდე,

შენგან წყალობით ნუ მელხინების!“ და სხვ.

ამნაირად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სათაურქვეშ: „დედოფალს
ანაზედ“ გაერთიანებული უნდა იყოს ორი ლექსი ანუ ექსპრომტი
ერთი და იგივე ადრესატისადმი.

და ბოლოს, სწორედ დედის სიყვარული უნდა იყოს იმის მი-
ზეზი, რომ მაიას შვილი ანა დედოფალი, უკვე რუსეთში მყოფი გადა-
სახლებაში, დიდის გულმოდგინებით აგროვებს ბესიკის ლექსებს.
ასე, ბესიკის ძმის ოსეს წერილებში დედოფალ ანასადმი, ხშირად
შეხვედებით ლაპარაკს ბესიკის ლექსების შეგროვების შესახებ:

¹ A 1161, გვ. 184.

...რომელიც თქვენ წიგნები ან ლექსები ძმისა ბესარიონისა გეთხოვათ, ყოველივე ერთად წარმოგიგზავნეს“—სწერს ასე ანა დედოფალს. ...„გებძანათ ლექსი ძმისა ბესარიონისა თქმულნი, მაშინ საჩქაროდ ველარ მოვასწარ, არა მაქუნდა დაწერილ უდ ვიფიქრე დავიწყებული და გავიხსენე რომელიმე“. 1821 წელს, ბესიკის გარდაცვალებიდან 30 წლის შემდეგ, —ოსე სწერს დედოფალს: „ლექსები რომ გებძანათ ბესარიონისა, აქ არ მამყოლია, და თუ რამ ზეპირ ვიცი, გავიხსენებ, დავწერ და მოკართმევ ხელმწიფეო“. და შემდეგ: „ჩემის ძმის ბესარიონის თქმული ლექსები, რაც გამახსენდა, დაგიწერეთ. ესენი ერთიანად დანუსხვილი, აკინძული მიახლებია“. ...„გებძანა, გზაზე წამბდარიყო რეეული ლექსთა ჩემ მიერ მორთმეული, ამისთვის ნუ შესწუხდები, უმჯობესად განგიხალებთ“ და სხვა.

* *

საკითხი გამორკვეულად მიგვაჩნია...

გადმოცემა ბესიკის რომანის შესახებ: ბესიკის მიერ სასახლის ქალის ტრფიალი, ქალის დაქვრივება, სიყვარულის გამქლავება სასახლეში, მეფის რისხვა პოეტზე—ემთხვევა მათა ერისთავის ქალის რეალურ ამბავს. გადმოცემას მშვენივრად მოუღწევია ჩვენამდე, მხოლოდ პოეტის სატრფოს სახელი არ შემოუნახავს და „დედოფალს ანაზედ“ დაწერილ ლექსის წყალობით, მაიას სახელი სრულ დავიწყებას მისცემია...

ახლა გასაგები ხდება, თუ რატომ იყო დღემდის ბესიკის ტრფიალის ვინაობა სასტიკ საილუმოებობის ქვეშ. ბესიკის გამოქნურება მაიასთან, ხომ ერთგვარ კომპრომეტაციას აყენებდა როგორც სამეფო სახლს, ისე ორბელიანთა და მათ მონათესავე დიდ ფეოდალურ ოჯახებს. ამიტომაც, გადამწერლები ვერ ჰბედავდნენ ბესიკის სატრფოს ვინაობის საჯარო გამქლავებას. უმთავრესად, ამის მიზეზით, ზოგ ხელნაწერში სრულიადაც ამოფხეკილია მაიას სახელი. მაგ. N 1512 ხელნაწერი ასე მუნჯურად მოგვითხრობს მაიას შესახებ.

„ესეც ბესარიონ გაბაონისგან არის ნათქვამი [ყულარაღასის ქალს მაიაზედ] სიკვდილს შემდგომად. საბრალობელი თავის თავს [მაია იას] ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო“. და სხ. ამიტომ იყო იძულებული დავით რექტორი გაეფრთხილებინა მკითხველი: „მე სახელე ბი არ დავჰსწერე, არა სჯობდა“-ო (იქვე), თუმცა ბესიკის რომანი იმდენად პოპულარული უნდა ყოფილიყო, რომ დავითის მოუხსენებლივადაც იცოდნენ პოეტის სატრფოს ვინაობა. ამიტომ მიჰმართავს დავითი მკითხველებს: „თქვენ გამოჰსცანით“-ო.

ამგვარად, ბესიკის ტრაგიული სიყვარულის მიზეზი ყოფილა მ ა ი ა ე რ ი ს თ ა ვ ი, რომლის ძვირფასი სახე ღღემლის დავიწყების ზურუსით იყო მოკლული¹. ჩვენმა მკვლევარებმა მაიას როლი ბესიკის ცხოვრებასა და პოეზიაში, გაუგებრობით, მაიას ქალიშვილს ანას მიაკუთვნეს.

ამიერიდან, მაიას ძვირფასი აჩრდილი განუშორებლად იდგება ბესიკის გვერდით.

*

გვრჩება გამოსარკვევი ბესიკის „მეორე შეყვარებულის“ ვინაობა. სამწუხაროდ, სრულიად უცნობი რჩება სახე იმ ქალისა, რომელმაც ასეთი საბედისწერო როლი ითამაშა ბესიკის ბიოგრაფიაში.

ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინდა ყურადღება მივაქციოთ ბესიკის ლექსს:

„რა გული დავაგე შენდა სარებლად“:

„რა გული დავაგე შენად სარებლად,
მუნითგან ვარდს გიფენ მით აშარებით,
ვიცი, ღღენი მისხენ შენდა მარებლად,
მისთვის თავს შეგწირავ მით აშარებით.

როს ვარდი მიშალე და მანდარია.
მით მოჰკალ ბულბული და მანდ არია;
კვლავ ჩემი სალბუნი და მან დარია,
თუ მწყლავ, ნუ გაჰაგდებ მითა შარებით.

შე იგი ვარ, ოდეს ამ არეს არა,
არ იღრიდი მთენთა ამარეს არა,
აწ არლა მომხედე ამარეს არა,
შე სხვას გიცნობ, სხვისად მითაშარებით.

აწ არ მნახო მრხეო დაიარედა,
ვინ უწყალოდ გული დაიარედა!

¹ მაიას სახელს, ალბათ მისი პატივისცემით, ატარებდა მისივე შვილის-შვილი მ ა ი ა თ ა მ ა ზ ი ს ა ს უ ლ ი თ უ ძ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ა. ბრწყინვალე სილამაზით განთქმული, გრიგოლ ორბელიანის სიკვამლის მუხა, რომელსაც შემდეგში ალექსანდრე ჭავჭავაძემ უძღვნა ლექსი:

„არა ერთხელ სიკვამლუკე დაუჩაგრავს სიბერესა,
არა ერთხელ ბეჯის დილა დაუბინდავს შავ ღამესა“ (S 1635).

მაიას ახლო ნათესავა (ბიძაშვილის ასული) ცნობილი მანანა ორბელიანი — ქართველი რომანტიკოსუნის უკვდავი მუხა, ხოლო მაიას პირდაპირი ჩამომავალია ნ ი ნ ო ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი — ნ ი კ ო ლ ო ზ ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი ს პ ი რ ვ ე ლ ი ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი.

შენთვის მკვდარს ბესიკზედ და იარ ედა,
ნუ თუ კვლავ მაცოცხლო მით ამა რებით“!

ლექსის თითოეულ სტრიქონში გამოძედაუნებულია ზმით სახელი „თამარ“. ვინ არის ამ ლექსის ადრესატი თამარ, არ ვიცით მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ამ ღრმა განცდის მატარებელ ლექსის შთამბრუნებელი ვერ იქნებოდა ის ქალი, რომელთანაც ბესიკს მსუბუქი მიჯნურობა მალე სანანურად გაუხდა¹.

ხოლო რაც შეეხება მზეხათუნს, მზეთახათუნს, რომელსაც ბესიკის მკვლევარები ხშირად პოეტის მუზასთან აიგივებენ ხოლმე, იგიც გაუგებრობის მსხვერპლია. მზეხათუნს არაფერი საერთო ბესიკის რომანთან არა აქვს. ეს გაუგებრობა უნდა გამოეწვია ბესიკის ორ ლექსს („ვართ კარგის მგონე“ „აღღახვამ ქებად-ბაგესა“), რომელთაც ხელნაწერში სათაურად უწერიათ მეფის „ასულის მზეხათუნისთვის თქმული“. მზეხათუნი კი ანა დედოფლის ქალიშვილია, დავით იმერთა მეფის ასული (მზეხათუნისადმი უნდა იყოს აგრეთვე მიძღვნილი ლექსი: „მე სული ჩემი ფეშქაშად“ თუ მართლა ბესიკს ეკუთვნის, როგორც გვამცნებს ზოგი ხელნაწერი). ბესიკის დროს, მზეხათუნი სულ ბავშვი იყო. იგი 1803 წელს გათხოვდა ზურაბ წერეთლის ვაჟზე სვიმონზე. დავით მეფის სიკვდილის შემდგომ, მზეხათუნი სოლომონ II-ეს თავის პალატში აღუზრდევინებია, როგორც მისივე ნაწყალობევი სიგელი გვიამბობს².

* *

ბესიკის რომანტიული ისტორია უნდა ყოფილიყო მთავარი მიზეზი ბესიკის განდევნისა.

მაგრამ ვფიქრობთ, ბესიკის განდევნას, რომანთან ერთად სხვა ამბავიც უნდა სდებოდა სარჩულად. მაიას ტრაგიული სიყვარულის გარდა სხვა შემავალი მომენტებიც უნდა გავითვალისწინოთ.

მაგალითად, ისეთი კომპეტენტური პიროვნება, — როგორიც იყო ბესიკის თითქმის თანამედროვე — დავით ბატონიშვილი,

¹ თუ ამ ლექსშიც ისე, როგორც „მზეხათუნისადმი“ მიძღვნილს ლექსში „მეგობრული“ სიყვარული იგულისხმება, მაშინ ამ ლექსის ადრესატად შესაძლოა მივიჩნიოთ ანა დედოფლის ნეორე ასული, მზეხათუნის და მთამარ, შემდეგში გურიის ერისთავზე გათხოვილი.

² Sd 9666.

გარკვეულად გვეუბნება, რომ ბესიკი იყო „ექსორია ქმნილი მა-
მითურთ თვისით იმერეთს, ანტონის გამოქათალიკოზი-
სა“¹. დავითის ცნობას ისევ ზაქარიასთან მივყევართ.

1771 წელს, რუსეთიდან დაბრუნებული ზაქარია, ცხადია, არ
დასცხრებოდა ერეკლესა და ანტონის წინააღმდეგ. ნამოძღვრა-
ლის ახალი ინტრიგები კი იმერეთის მეფის სოლომონის ინტერე-
სებში შედიოდა. ცნობილია, რომ ერეკლე მეორე და სოლომონ
პირველი ერთმანეთ შორის დინასტიურ მტრობაში იყვნენ. და
თუმცა 1773 წ. 23 ივნისს მათ შორის დადებულ საგარანტიო ხელ-
შეკრულებაში ნათქვამი იყო: „დღეის იქით დამნაშავე ჩვენზედ,
რაც უნდა რიგი კაცი იყოს, ჩვენნი ყმანი, თავადნი თუ აზნაურნი,
ერთიერთმანერთ, თვინიერ ნებით გარდასახლებული ორსავე მხრი-
დამ, გლახნი ანუ სხვა, დაუყოვნებლივ მივსცეთ“-ო², მაინც, ამის
მიუხედავად, სოლომონიც და ერეკლემაც სისტემატურად იყვანდნენ
თავისს მფარველობაში ერთიმეორის უკმაყოფილოთ, განდგომილ-
თა და აჯანყებულთ.

ასე მიიღო ერეკლემ სოლომონის მემკვიდრე ალექსანდრე,
რომელიც მამას გამოერიდა, აგრეთვე სოლომონის ძმა არჩილი და
ძმისწული დაეით (შემდეგში მეფე)—სოლომონით უკმაყოფილონი.
სამაგიეროდ, სოლომონმა სიამოვნებით მიიღო ერეკლესგან განდ-
გომილი ელიზბარ ქსნის ერისთავი, შეთქმული ალექსანდრე ამილა-
ხვარი და ბოლოს ზაქარია გაბაშვილი, რომელიც ვახტანგ VI-ის
მემკვიდრეების (—ქართლის ტახტის პრეტენდენტების) დავალე-
ბით, ერეკლეს საწინააღმდეგოდ უნდა ჩამოსულიყო იმერეთს.

რამდენიჟე წლის უნახავობის მერე მოხუცი მამის დაბრუნება
რუსეთიდან, ცხადია, აატოკებდა ბესიკის გულს. ექვი არაა, ბესი-
კი ფარულად მაინც მოახერხებდა მშობელთან კავშირის გაბმას.
ზაქარიაც ხომ შესძლებდა გაუანტული შვილების მონახვას და
მართლაც, ჯერ კიდევ ბესიკის განდევნაზე უადრეს, ზაქარიას შვი-
ლებს უკვე ვხედავთ იმერეთის კარზედ. ასე, 1776 წ. ზაქარიას უფ-
როსი შვილი—ოსე უკვე სჩანს სოლომონ I-ის სახლთუხუცესად, ან-
ტონი—მდივნად. სოლომონს უხვად დაუსაჩუქრებია გაბაშვილები.

¹ მასალები... მ. ჯანაშვილის გამოც., გვ. 26.

² Грамоты, II, I, 68.

³ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, II, 51, კაკაბაძის გამოც.

ზაგ. ოსესტივის უწყალოებია სოფელი კვაცხუთი¹. ასევე ნიკოლოზს ჰქონია „პატივი მეფისაგან“².

ექვი არაა. მათი მოწყობა სოლომონის კარზე ზაქარიას მონაწილეობის გარეშე არ იქნებოდა. ამ შემთხვევაში, საყურადღებოა ქაბუა ორბელიანის პასქვილის ადგილი ბესიკზე იქ ზაქარიაზე ნათქვამია:

„შეჩვენებით შექურვილმა, შეაძულა შვილნი შური-
თო“-ო³.

აქ ლაპარაკი უნდა იყოს ნამოდვრალ ზაქარიას ინტრიგებზე, და მისი მეოხებით და მიზეზით ერეკლესგან ზაქარიას შვილების შეძოლებზე. შეძოლება მეფის მხრივ კი გამოიწვია ალბათ მათმა ჩაბმამ ზაქარიას მტრულ საქმიანობაში ერეკლესა და ანტონის მიმართ.

მამისა და ძმების იმერეთში ყოფნის დროს, თბილისში დარჩენილ ბესიკის მდგომარეობა საგრძნობლად უნდა შერყეულიყო. შეიძლება ამ მომენტს დაემთხვა ბესიკის რომანტიული ისტორია, რითაც ისარგებლა ანტონ ქათალიკოზმა და მოსისხლე მტრის შვილი ბესიკი, რომელიც ახლა უკვე საშიში ხდებოდა, მეფეს საბოლოოდ გააწირინა. ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეკლესიის მეთაური ისედაც უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო ბესიკის სატრფიალო ლექსებისა და სიმღერების პოპულარობით.

რა ბრალდება შეედლო მოეხვიენა ანტონ ქათალიკოზს ბესიკისათვის?

უპირველესად, მამასთან კავშირის გაბმა, რაიმე დავალები ს შესრულება ზაქარიასი.

აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ანტონის და ანა ბატონიშვილის (მაიას დედამთილის) შესაძლებელი ბლოკიც. უსათუოდ, ანტონთან ერთპირზე ზაქარიას და ბესიკის მიმართ იქნებოდა ბესი-

¹ 56. ს. იქვე, ქართლის ცხოვრება, კიკ. გამოც. 260. სქოლიო („შენიშნება გაბაშვილისა“).

² „მცირე უწყება“. გვ. 40. ნიკოლოზ ყოფილა შვილი ზაქარიასი და არა ძმისწული, როგორც ჩვენ ზემოდ (გვ. 25) შეცდომით ვახსენეთ. ჩვენ ჩავვივარდა ხელთ ბესიკის ძმის ოსეს კერძო წერილები, სადაც ოსე ნიკოლოზს ძმობით იხსენიებს („...და ნიკოლოზ გარდაიცვალა ჩემი ძმა დეკანოზი, ისე მეექვსე ანუ მეხუთე წელი არს“. ...ვინაიდან ძმისა ჩემისა ნიკოლოზის დეკანოზის შვილთა დაუტყვეეს სიყვარული და სწავლა მამისა“ ...და სა-

(იხ. ლიტ. მუხეუმის საბუთების ფონდი № $\frac{270}{2}$).

³ S 1612/ზ; ვარიანტი: „შეიძულა შვილნი შორით“. H 2310.

ის რომანით აღწვთობებული მამუკას დედა ანა—ზაქარიას ძველი მტერი და ანტონის თანამზრახველი. ცნობილია, რომ ანტონის დამხობის დროს ანა ბატონიშვილმა საკმაოდ გამოამყლავნა ანტონის მომხრეობა, რისთვისაც იგი საჯაროდ გაკიცხა კიდეც ზაქარიამ (იხ. ზემოთ, გვ. 17)¹. ისიც ცნობილია, რომ ანტონის რუსეთიდან დაბრუნების საქმეში ანა ბატონიშვილმა დიდი როლი ითამაშა. და თუ პლატონ იოსელიანს დაეუჯერებთ, ქათალიკოზის რეაბილიტაცია და მისი რუსეთიდან გამოწვევა „ანას მიზეზით“ მოხდა (S 3181).

ზაქარიას რუსეთიდან დაბრუნებისა და ბესიკის რომანის გამო ქათალიკოზის ინტერესები უფრო მკიდროდ იქნებოდა გადაბმული და მათ შეერთებულ ძალას არ გაუჭირდებოდა ისეთი პატარა პიროვნების მოსპობა, როგორც იყო მათთვის აზნაური მგოსანი ბესიკი გაბაშვილი.

* *

ბუნებრივი იქნებოდა, დაგვესვა ერთი კითხვაც: ხომ არ დამსახურა ბესიკმა რაიმე სახელმწიფო დანაშაული და ნებით და უნებურად ხომ არ მიიღო მონაწილეობა ერეკლეს წინააღმდეგ რაიმე პოლიტიკურ საქმიანობაში?

ამ ექვს გვიძლიერებს ორი ფაქტი:

ა) ბესიკის შემდეგ დროინდელი გარკვეული პოლიტიკური მუშაობა იმერთის კარზე ერეკლეს სამტროდ და

¹ ზაქარია გაბაშვილი ანტონის განდევნის შემდეგაც არ ინდობდა ანა ბატონიშვილს და თვით ექსორიაქმნილ ანტონისადმი მიმართულ წერილებშიც კი „ამუშავებდა“, რაზედაც აღწვთობებული ანტონი რუსეთიდან ასე უპასუხებდა: „ანას თვის მეფის ასულისა... სხვა და სხვა ტიტლოები მიგეცა და ისე კარგ კმასაყოფელად გაგლანძლა. მაგათს აგრე შეურაცხად ხსენებაზედ შენს სინდისსა ვჭკითხავ, ნამუსია ჩემგან, რომ ბევრი ვიცინო... თუ მაგ ქვეყანაში დიდნი ვინმე ხართ, მეფეთაგანნი, თუ არ ვგენი და მათგანი სხვანი, არავინა ხართ და მაგათ ჩემის დაკარგვისათვის თავიანთი თავები აგრე სალანძღავათ თქვენ და თქვენს მეგობრებს მოუყარეს და მე მაგახედ, ნუ გეწყინება, ბევრს ვერ ვიცინებ. ეს კი ვიცო, ანა ჩემი და არის. ისე არ არის, რომ ჩემს მეტი არა ჰყვანდეს რა, ვინც მანდ მეფობენ, იმათი ქალია და და არის... და ეს ვიცო, რომ ეგ გიჟი არ არის. და ნაცილადაც გიბრძანებიათ, ბევრნი მოვიდნენ მანდელამ და ვიკითხე და ფიცით დამარწმუნეს, რომ არ გაგიკებულათ და თუნდა აგრეც იყოს, სწულებაზედ ვინ აიგდებს და ავინებს გონიერთაგანი მაგისთანა პერსონას“. H 2510.

ბ) ერეკლეს პიროვნების სრული იზოლაცია ბესიკის პოეზიაში.

*

მართლაც, განა აშკარა არაა ის ფაქტი, რომ მაშინ, როცა თვით აშული სომეხი საათნავა ასე ალტაცებით უმღერის ერეკლეს და აპოთეტიურ სიმბოლოდ ჰყავს წარმოდგენილი („ნეტავი არ დაღამდე, რა კაი დღე ხარ“), სასახლესთან დაახლოვებული ბესიკი სრულიად სდუმს სახელგანთქმულ გმირ მეფეზე იქაც კი, სადაც ის, როგორც პოეტი-პატრიოტი ალტაცებით უნდა გამოჰხმაურებოდა ერეკლეს ვაჟეაცობას და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას. თვით ის ერთად ერთი ლექსი ერეკლეზე, რომელიც აქამდის ბესიკისად იყო ცნობილი, ნამდვილად ეკუთვნის არა ბესიკს, არამედ მირიან ბატონიშვილს¹. ერეკლეს პიროვნების იზოლაცია ბესიკის შემოქმედებაში განსაკუთრებით აშკარა შესამჩნევია პოემაში ასპინძის ომზე. საყოველთაოდ ცნობილია ერეკლეს გმირული და სტრატეგიული დამსახურება ასპინძის ომში. სახელოვან მეფემ „გაჰსწირა თავი თვისი და ეკვეთა [მტერს] ფიცხელად, ვიდრე სიკვდილამდე“, მან თავისი ხელით მოჰკლა ბრძოლაში „დაღისტნის წარჩინებული და მხნე ბელადი კობტა“ (ქ. ცხ. 265). პოეტი კი შეგნებით ჰმალავს ერეკლეს პიროვნებას, მისს სარდლობას, გმირობას, თავგანწირვას და სამაგიეროდ, ასპინძის გმირის შარავანდელით ჰმოსავს მხოლოდ დავით სარდალს, რომლის პირად ვაჟეაცობასა და მხნეობას ხსენებულ ომში, მართლაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აქ ბესიკის მიერ განზრახ ერეკლეს დამდაბლება ჩვენთვის გასაგებია. „ასპინძის“ წერის დროს ბესიკი უკვე აქტიური მტერი იყო ირაკლისა (ჩემი გამორკვევით, ხსენებული ნაწარმოები დაწერილია 1780 წლების მეორე ნახევარში, როდესაც ბედმა პოეტს „უშორეს ვლა“ მისცა რუსეთში). ასევე უნდა ითქვას, ლევან ბატონიშვილის სიკვდილის გამო დაწერილ „სამძიმარზე“ (დაწერილი უნდა იყოს 1781 წელს). ერეკლესთან სხვაგვარ ნორმალურ დამოკიდებულებაში მყოფ ბესიკს ხომ საბაბი ეძლეოდა პირდაპირ მიემართა უბედურ მამისთვის და მიეტირნა დიდებული შვილის ასე უაზროდ დაკარგვა. „სამძიმარში“ კი პოეტი, პირიქით, არა თუ გვერდს უხვევს ერეკლეს, არამედ შეგნებულადაც კი არ ასახელებს და თუ ახსენებს ორგან, ისიც სიმბოლიურად. ეს ნაწარმოებიც

¹ როგორც გამოარკვია ა. ბარამიძემ, „ბესიკი“. გვ. 175.

დაწერილია ბესიკის განდევნის შემდეგ იმერეთში და, ცხადია, ბესიკი, რომელიც ამავე წელს ერეკლეს მტრის ალექსანდრე ბაქარის ძის „ერთგულ აზნაურად“ იხსენიება და რომელიც ერეკლეს მხოლოდ „კახბატონობით“¹ ახსენებს, როგორც ქართლის ტახტის უზურპატორს, სხვანაირად ვერც მოიქცეოდა.

მაგრამ ჩვენთვის მთავარი ის არის, რომ თვით ტფილისის პერიოდში, როცა ბესიკი სასახლეში ტრიალებდა (და რომ დაახლოებული იყო სასახლესთან, ეს მისი რომანითაც დასტურდება) და როცა არა ერთი შემთხვევა ჰქონდა სახელოვან მეფის დამსახურებული დიდებისა, ჩვენ არ ვიცით ბესიკის არც ერთი სიტყვა, გინდ უბრალოდ წამოცდენილი ერეკლეზე (ვლაპარაკობთ, რასაკვირველია, ბესიკის ჩვენამდე მოღწეულ მემკვიდრეობის მიხედვით). ყოველივე ეს ჰმოწმობს იმას, რომ ერეკლესგან მიყენებული ჭრილობა—მისი ოჯახის დამხობისა, მამის და ძმების დასჯის და გაძევების გამო,—ბესიკს არ გამრთლებია. ამის შემდეგ ჩვენ ვამახვილებთ ყურადღებას ორ მომენტისადმი:

პირველი: საქართველოს გაერთიანების და ერთმთაფრობის მიზნით, ერეკლეს გადაწყვეტილი ჰქონდა იმერეთის შემოერთება და სოლომონ მეფის მაგიერ იმერეთის მმართველად თავისი ნიჭიერი შვილის ლევანის დანიშვნა. ეს განზრახვა სოლომონმა დროზე შეიტყო და ჩაშალა.

აღორბელიანი ერთ თავის მოგონებაში ასე ათქმევინებს ერეკლეს: „როდესაც მე პირველად იმერთა მეფის სოლომონის გადაგდება განვიძრახე, მაშინ იმერეთისათვის მყაედა ჩემი შვილი ლევან, დიდი ანტონი ქათალიკოზის თანხმობითა, არა მეფობისათვის,—იმერეთის მოსაველლათ, რომ ბოლოს დროს ჩუენი ძველი საქართველო სამეფოდ ყოფილიყო, მაგრამ მეფე სოლომონმა შეგვიტყო და თავისი მეფობის ძალი გაამაგრა“². **აღორბელიანი**მა თითქოს უნდა იცოდეს კიდევ ამ საიდუმლოს გარედ გამტანის ვინაობა, მაგრამ დასახელებისგან თავს იკავებს პლ. იოსელიანი-სადმი მიცემულ შეკითხვაში³.

¹ Hd აუწერელი სიგელი 1781 წლისა.

² S 1664/გ. გვ. 28: „მეფე ირაკლის, იმერთა დიდი მეფის სოლომონის გადაგდება განვიძრახა იმერეთის და ქართლ-კახეთის შესაერთებლად. მეფე სოლომონს ეს ამბავი შეეტყო და შემოუთვლია: მეფე ირაკლიო, შენ გინდა ხლინიკი გამიკეთო და მე უფრო ადრე მოვევრდხე წამოგიყვანო“ (იქვე).

³ „იქნება პლატონმა იცოდეს, ვინც შეატყობინა მეფე სოლომონს მეფის ირაკლის განხრახვა?“ (იქვე, გვ. 23).

ყოველივე ამის შემდეგ გვებადება კითხვა: ერეკლეს ხსენებულ-
ლი საიდუმლოს გარედ გატანაში ხომ არ შეიძლებოდა რაიმე წი-
ლი სდებოდა ლევან ბატონიშვილის ახლობელ კარისკაცს და გუ-
ლითად მეგობარს ბესიკს, რომლის ყოფნით ლევანის კარზე შეეძ-
ლო ესარგებლა სოლომონთან ჩასაფრებულ ზაქარიას? იმით ხომ
არ უნდა აიხსნებოდეს ის ამბავი, რომ განდევნილ პოეტმა პირ-
დაპირ იმერეთს მიაშურა, სადაც სოლომონმა არა თუ ალერსით
მიიღო იგი, არამედ სანდო კარისკაცადაც კი მიიჩნია და მალე დი-
დი დავალებაც მიანდო ერეკლეს სამტროდ: მის წინააღმდეგ ახა-
ლი ინტრიგის და შეთქმულების მოსაწყობად.

ამნაირად, ხომ არ შებღალა ბესიკმა გინდაც უნებურად, „ბა-
ტონის საიდუმლო, ვითაც აღსარება“. და საერთოდ, „ბატონის
დასაკლები“ რამ, ხომ არ შედიოდა ბესიკის ბრალდებაში? მით-
უმეტეს, იმერეთს გადასული ბესიკი მაშინვე ებმება ერეკლეს წი-
ნააღმდეგ მიმართულ პოლიტიკურ საქმიანობაში.

მეორე მომენტი: დაახლოებით ბესიკის განდევნის ხანებ-
ში ერეკლეს წინააღმდეგ აქტიურად მოქმედებდა ქსნის ერისთავე-
ბის ჯგუფი, რომელსაც გარკვეული გეგმა ჰქონდა დასახული—
ერეკლეს დამხობა. შეთქმულებს ყოველნაირად ხელს უწყობდა მე-
ფე სოლომონი, ერისთავების ჯგუფს მაშინ მეთაურობდა სწორედ
ბესიკის სატრფოს მაიას მამა გიორგი ყულარალასი, რომელმაც
ერეკლეს არა ერთხელ უმუხანათა. სწორედ ამ დროს, მაიაზე შე-
ყვარებულ ბესიკს დაახლოვება უნდა ჰქონოდა ერისთავებთან; ხომ
არ ჩაითრიეს ერისთავებმა თავისს შეთქმაში მაიას მეგობარი ბე-
სიკი, ისევე როგორც ჩათრეული ჰყავდათ თავისი სიძეები—ზაალ
ორბელიანი¹ და ზაქარია ციციშვილი?² ხომ არ გამოიყენეს ერის-
თავებმა ისეთი პოპულარული პიროვნება, როგორიც იყო ბესიკი,
ბრმა იარაღად თავის შეთქმულებაში?

და ბოლოს, იმ ხანაში, როდესაც კარის უმაღლესი საზოგა-
დოება ინტრიგებისა და შეთქმულობათა ქსელში იყო გახვეული,

¹ ზაალ ორბელიანი—ერთგული კაცი ირაკლისა, მოღალატე შეიქ-
მნა დაჯიო ქსნის ერისთავის მოწყალებით (იმის და ჰყავდა ზაალს ცოლად), ქარ-
თლში მეფე დასონ და ქართლი გააცალკევონ“ (აღ. ორბელიანი, S 1654).

² „ქსნის ერისთავის შვილებმა და ზაქარიამ [ციციშვილმა] ჩვენ ჭვირუხა-
ნათა, ახალციხეს გაიქცნენ და იქიდან ლეკის და ისმალოს ჯარი ჩამოიყვანეს და
ქართლს ოხრება და ტყვევნა დაუწყეს“ ... „ციციშვილი ზაქარია ახალ-
ციხეს გარდვიდა და უარაყო თავისი ჯელმწიფე მეფე ირაკლი“—გვიამბობს იუ-
ლონ ბატონიშვილი (Hd 1818).

სულ ადვილად უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი ბესიკის მოხვედრა, არა სასურველ სიტუაციაში, მით უფრო, ბესიკი „შეჩვენებულის“ და „უკეთურის“ ზაქარიას შვილი იყო და ისიც—ერეკლესადმი მტრულ განწყობილების ატმოსფეროში აღზრდილი ანახანუმის-კარზე.

მაგრამ ყოველივე ამის შემდეგ უნდა გაეიხსენოთ თვით განდევნილი ბესიკის სიტყვებიც ერეკლესადმი მიმართული:

„ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული სულით გამყოფლით,
ქირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით!.

.....

სხვამცა პატრონი, ანუ ღრონი ვერლა დავსახეთ...
აქედან სჩანს, რომ გულდაწყვეტილი ბესიკი უდანაშაულოდ

სთვლიდა თავს. და თუ ამ სიტყვებს დაეუჯერებთ.—უფლება კი არა გვაქვს ექვი შევიტანოთ ამ მღვდლარე ლექსის გრძობაში,—საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ ბესიკი უფრო ინტრიგის და მეფის გადამეტებული წყრომის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო.

ვამბობთ ამას, თუ ეს სიტყვები მართლაც ერეკლესადმი მიმართული და თუ „ხელმწიფე“-ში უსაუთოდ ერეკლე იგულისხმება (ამ ადგილის სხვანაირი წაკითხვა და სხვანაირი გაგებაც შეიძლება—„ხელმწიფე—გული“, ხოლო „პატრონად“ შეიძლება ლევან ბატონიშვილიც ვიგულისხმოთ).

* *

ბესიკის განდევნაში ალბად სასახლის კამარილიასაც უნდა შეეწყო ხელი.

ერეკლეს კარზე, განსაკუთრებით მისი მეფობის მეორე ნახევარში, არაჩვეულებრივი ინტრიგები, „ბეზლობა“, „ენაობა“ იყო გამეფებული, რომლის მსხვერპლი არა ერთი კარისკაცი და სახელმწიფო მოღვაწე შეიქნა. ტყუილად კი არ ჩიოდა ამბროსი ნეკრესელი:

„ღმერთმან იცის, ბატონები კარგი გვეყვანან და მარგები, მაგრა, ზოგნი შინაყმანი, მტყუანნი, ცრუ, არ ვარგები, ამყრენი, სახლის დამქცენი, ჩემნი იქნენ დამკარგები“¹.

¹ ც. არქ. ხელნაწერი № 201; ასევე მოსთქვამს ბესიკის მეგობარი დავით რექტორა: „მეფე ირაკლი გამიწყრა, მტერთუბრალოდ შემასმინეს.“ (S. 105). „სოფელსა არ ვემდურეოდი, მარა უბრალოდ დასჯასა ჩემსა“.

სასახლის კარისკაცთა თითოეულ დაჯგუფებას თავისი ინტერესები ჰქონდა და თვით სასახლის „გამზდელთა“ შტატიც კი ერთგვარ გავლენით სარგებლობდა. ასე, სასახლის შინამოსამსახურეთაგან—„მეფისეული და დედოფლისეული სასახლისა გამდელნი ესრეთ იყვნენ ძლიერნი, რომელ მეფესა და დედოფალსა ჰხადოდნენ ტყვედ მათ ხელთა შინა. თვით მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი ძრწოლადენ მათგან, მღვდელთმთავართა ეშინოდათ მათი“¹. როდესაც ბესიკი საყვედურით მიჰმართავს „მანტორს“ — აღმზრდელს („მანტორ, გაბრალებ ფესვით ბრქვალეხსა“) მხედველობაში ხომ არ უნდა ვიყოლიოთ ისეთი პიროვნებანიც, როგორც იყვნენ „მეფისეული“ და „დედოფლისეული“?

ყოველ შემთხვევაში, ბესიკს რომ განუცდია ინტრიგის სიმწარე, ამას ადასტურებს დავით რეჰტორის წერილიც პოეტისადმი. მოსთქვამს რა დავითი ინტრიგების შესახებ: „ვიცი, სავსედ უხანობა მიყოლათა, უზენარობა თავთა, უსწორობა პირთა, მაცოჸრება სიტყვათა, გატეხა ფიცთა და მოყვრობისა მოკლეობა...—მეოდესცა მუხთალისა კაცისა პირსაცა შევესწარ“, მიჰმართავს ბესიკს: „შენცა იყავ ოდესმე, რომელ ურვისა მიწათა გლოვისა მოლთა აღმოამწვანებდი“-ო².

თვითონ ბესიკიც მწარედ ჩივის „ენით მკვლელ გველზე“ (მმართვაში დავით სარდლისადმი):

„ნუ—თუმცა გველმან,
ენითა მკვლელმან,
გმირსა ქედასა
დაგვდა საცილო?
ვამე, თუ ხმითა,
შენცა ამითა

„კვირი“-ო („მოამბე“, 12, 1858). სასახლის ინტრიგებმა დააჰხეს თვით ისეთი გავლენიანი ადამიანი, როგორც იყო ბესიკის მეორე გულითადი მეგობარი დავით ორბელიანი „საქართველოსა შინა წარჩინებული ამიოსაპასპეტი და სამეფოსა პალატის სახლთუხუცესი“. „მეფეცა ირაკლი მრიყვანეს მას მდგომარეობასა, რომელ „ჟამსა ერთსა, ბრძანებითა მეფისა ირაკლისა მიუღეს [დავითს] სარდლობა და სახლთუხუცესობა და რათდენიმე ჟამამდე უპატიოდ იყო და განდევნილ სასახლიდამ“ (A 3057).

¹ H 1193; პლ. იოსელიანისავე სიტყვით, მათ შეაძულეს ერეკლეს ანახანუმის დები მახია და ანასტასია (იქვე).

² ს 105.

შეგროთ სევდასა,
ჰსცნა საწადილო!
...აწ გიცან, გველო,
სამოთხის განმადეო,
გულერთ შემკვრელო,
გამყრელო, მამადეო!

ლექსში „გამტყორცნა სოფელმა“ პოეტი ლაღადებს:

„მომესივნენ მტერნი მკვლელადა და მკვლელადა!
ხოლო ლექსში „ცრემლთა ისარნი“ დასძენს:

„მოყვასთა ცრემლნი, სწვიმეთ ცხელნი, მტერთი ხარენით!

ვინ უნდა იყვნენ ბესიკის მტრები, რომელთაც მას „დასდევს-საცილო“?

ჩვენ გვგონია, ისინი უმთავრესად მიახსნა ოჯახში უნდა მოეძებნოთ.

უპირველესად, უნდა ვახსენოთ მიახსნა დედამთილი (მამუკას დედა) ან ბატონი შვილი, შეურაცხყოფილი მიახსნა და ბესიკის რომანით. უსათუოდ ბესიკის სასტიკ მტრად უნდა ჩივილიყო მზე-ქაბუკი ანუ ქაბუა ორბელიანი, როგორც მიახსნა მამამთილი, მამუკას ბიძა¹. მაშასადამე, ისიც აღშფოთებული ბესიკის რომანტიულ ისტორიით.

ქაბუას პასუხში ბესიკისადმი ნათქვამი:

„დაქრილია დიაცურად, დასწყულულდების, დასწევას დაგით“ — ხომ არ არის გულისხმობს ბესიკის უბედურ რომანს?

ყოველ შემთხვევაში, საყურადღებოა ქაბუას მწარე ნათქვამი ბესიკზე, რომ ის „ოროგინობს“ (ოროგინე — ალექსანდრიელი მღვდელი, რომელმაც თავისი თავი გამოისაქურისა), ვფიქრობთ, ქაბუას ჩარევით ბესიკის რომანში უნდა იყოს გამოწვეული პოეტის ნათქვამი ქაბუაზედ:

„სამართალია, არ ღირს — იყო მაგ სახელისა,
რადგან გიწრაჟენი სიცრუე და ქცევა მელისა:
შენნი მიჯნურნი ველად რბიან ბროლის ყელისა!
შენმა გახეთქამ, ეშხი მოჰკლავთ შენის წელისა,
რა იქნება, რომ შენის პირით მზეს უღარაო!“

„უპირო ვინმე ჰყოფილხარ, მუხთალი მეტად ღაღარი, სიყვარულისა მკვეხარი, მეშურნეობის საღარი.“

ამ სტრიქონებს უწერს ბესიკი ჭაბუას, რომელიც პოეტს გადამეტებულ სამიჯნურო თვისებებს აბრალებდა.

მაგრამ თვით ჭაბუა ბესიკს რაღაც მძიმე ბრალდებას უყენებს, როცა მასზე დაწერილ პასკვილში ამბობს: „ღვარძლიანობს, დმერთს ღალატობს“-ო. და შემდეგ უფრო კონკრეტულად პოლიტიკურ სარჩულს უდებს ამ ბრალდებას: „ფიქრიანობს ფაშის ფარმნით“-ო. ექვი არაა, აქ ლაპარაკია ახალციხის ფაშასთან რაღაც კავშირზე. ცნობილია, რომ ახალციხის საფაშო საქართველოს მტრების ბუნაგი იყო, ხოლო ფაშა, როგორც ოსმალეთის შემოჩენილი აგენტი, ორგანიზატორი, აშკარა თავდასხმების გარდა ქართლ-კახეთსა და იმერეთზე, აგრეთვე ინტრიგებისა და შეთქმულებებისა ერეკლეს წინააღმდეგ. და აქ ამ სიტყვებში ჭაბუა პოეტს აბრალებს რაღაც საქმიანობას, კავშირს ახალციხის ფაშასთან, რომელიც ყოველთვის ალერსით ჰხედებოდა ერეკლესგან გაქცეულ უკმაყოფილო ელემენტებს. ჩვენის ფიქრით, აქ ჭაბუას გადაკვრით აქვს ნათქვამი, რომ პოეტი ოცნებობს. ფაშის ფირმანის შოვნაზე, ე. ი. თბილისიდან გაქცევაზე. ეს კი ჭაბუას მართლაც შეეძლო. ეთქვა სწორედ 1776 წელს, როცა ბესიკის საქმე ირჩეოდა რომანის შემდეგ.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ბესიკის პასუხში ის, რომ პოეტი ხაზგასმით უკიჟინებს ჭაბუას „სიცრუეს“:

„ვინც კარგად გიცნობს, გაიღიმებს: „ღიღი ცრუაო!“

...„რასაც იტყობი, ცრუ იყო დასაქადარი...“

...„გიწერთნია სიცრუე და ქცევა მელისა“...“

პოეტი მას უწოდებს „შეფლიდებულს“, რომელიც „უკულ-მართობს“ „მანკით“ ჰგავს „მელის“:

„ეშმაკსა ელაციცება,—ეს ედარების ეროდეს,
ვასილისკურად ვაგლახი“...და სხ.

და ბოლოს ჭაბუასგან მწარედ დაზარალებული ბესიკი აბრალებს „უპირატესობას“ „მუხთლობას“ და დასძენს:

...
გულქვაო, რასაც იტყობი—ცრუ იყო დასაქადარი!“

მაშასადამე, ჭაბუა ბესიკს ცილისმწამებლად მიაჩნია.

ყოველ შემთხვევაში, ბესიკი რომ ჭაბუასაგან მწარედ ნაწენე-
ჯა, ამას მშეენიერად ჰმოწმობს ბესიკის მეტად გამეტებული და
მწარე გამოსვლები ჭაბუას წინააღმდეგ.

მაგრამ ბესიკს რომ რაღაც დანაშაული ჰქონია ჭაბუასადმი,
ამას ადასტურებს მისივე 1788 წელს ჭაბუასადმი მიწერილს ეპის-
ტოლეში გამომკვლავებული სინანული:

„აეაზაკისა სახით მოსრული სამოთხის კარად განვიძრვი
ბ რ ა ლ ი ს ძონძთა ს ა ქ მ ი ს ა ს“.

და რომ ამ „ბრალს“ სხვა სარჩულიც უნდა სდებოდა, ამას
უნდა გვიჩვენებდეს ის ადგილი იმავე ეპისტოლედან, სადაც ბე-
სიკი სახოვს შუამდგომლობას:

„სიტყვითვე გვედრებ, სიტყვითა სამოთხეო, წ ა რ მ ი ძ ე ლ ვ
გულის ქალაქად მაშვრალსა, განმისვენე“...

და სახელდობრ, ის ადგილიც, სადაც პოეტი ამბობს:

„მიჰგვალენ, მზეო, მზისად აზიით სიმდამბლის ქვაბად
ოქროის ძღვნობით მურ-გუნდრუკების კმევად მეფედ-მე-
ფი ს ა ლ“.

„მეფეთ-მეფე“-ში, ჩვენის აზრით, ვრეკლე მეფე უნდა იგუ-
ლისხმებოდეს.

ამნაირად, ვფიქრობთ, ჭაბუა ერთი აქტიური მონაწილეთა-
ვანი და ხელის შემწყობი უნდა ყოფილიყო ბესიკის განდევნისა.

* *

ადგილი წარმოსადგენია ვრეკლეს განრისხება ბესიკზედ.

რუსეთის წარმომადგენელი პოტიომკინი გადმოგვცემს ვრეკ-
ლეზე: „ცხარე ხასიათისაა, თვალის გამომეტყველება აქვს მკვირ-
ცხლი, არწივისებური. ყოველ მოსაუბრეს შუბლშეკრული, შექმუხ-
ვნილი აცქერდება, ეს ალბად შიტომ, რომ გამოიცნოს მოსაუბ-
რის გულის ნადები“.

„ქართველი ბატონი მწყრომალე და ყოველდღე უძვირესის გან-
საცდელის მოლოდება, დიდი ამბავია“...„დიად მრისხანის სახით
იყურებოდა“¹., ამრეზით დამხვდა. არც არას მეუბნება, მაგრამ

¹ თავგ. იესე ოსესშვილისა, 93, 94.

წარბზედ ვატყობ. ორიოთ საათს უკან გახსნა წარბი და საქმე კარგად მოხდა¹. ამბობენ ერეკლეზე, შეშინებული კარისკაცები. უფრო საშინელი იყო მეფის რისხვის მოლოდინი:

...ვზივარ და მოველი მანდატურთ შესაპყრობად, გვემად, აღსაფორიააქებლად და დაშრეტად ჩემდა... თუ სადმე გონებასა იპყრობთ, სცნობთ, სამს დღეს რისხვის მოლოდება მეფისა მონათათვის, ძნიად სატვირთავია, — განაგრძობს მეფის რისხვადამსახურებული კარისკაცი, აკლებსა და დაპატიმრების მოლოდინში — მოვალს ელჩი დესპანი, სრულიად აკლებსა იქმს შენსასა და მოვალს კიდევ სხვა გზირი...და აჰა, მოვლენ მანდატურნი აღფხვრად შენდა და მოვალს ყარაული მჭუმილავი, ისწრაფე სივლტოლად! აჰა, მწერალნი, ჯაშუში აღწერად სახლთა! და კვალად მოვალს მსტოვარი, — ჯერეთ არ მოსულანაა, იბძანა განძარცვა შენი!²

განრისხებულ მეფეს ზაფრა ემართებოდა და ზოგჯერ საკუთარი ხელითაც კი ჰსჯიდა დამნაშავეს. მეფის მდივანი იესე გადმოგვცემს, რომ გაჯავრებულ ერეკლემ თავის კაბინეტში საკუთარი ხელით სცემა ორ თავადისშვილს — ძმებს აბაშიძეებს. ერთს „ზგვემა ძლიერად“, მეორეს, „ყური უსერა“. ცნობილი შეთქმული ამილახვარიც ჩივის, რომ შეპყრობის დროს მეფე მას სცემდა წკებლით და ბოლოს მოთმინებიდან გამოსულმა ხელში მარწუხი აიღო. და ამილახვარს სხეულის დაგლეჯასაც კი უპირებდა³.

ჩვენ არ ვიცით, რაიმე სასჯელი მიაყენა თუ არა ბესიკს ერეკლე მეფემ. ზ. კიკინაძის სიტყვით, მეფეს მსაჯულები დაუბარებია და მათთან ერთად გადუწყვეტია პოეტის გადაჩეხა მეტეხის ნაპრალიდან ან ნარიყალის კლდიდან⁴. მაგრამ ერთ-ერთ ბატონიშვილს დროზე უცნობებია ბესიკისათვის, რომელიც იმ ღამესვე გაქცეულა⁵.

ბიბლიოგრაფიული მინაწერები კი გადმოგვცემენ, რომ ბესიკი მეფემ „საქართველოდამ „და ი თ ხ ო ვ ა“, „გ ა ნ დ ე ე ნ ა“, „გ ა ა - გ ო“. გაგდება კი აღბად საქმის გარჩევისა და მსჯავრის შეინდგუნდა მომხდარიყო. საფიქრებელია, რომ ბესიკი შეიპყრეს „საიასა-ულო სახლში“, როგორც დამნაშავე და თუ მართალია გადმოცემა მისი თბილისიდან გაპარვის შესახებ, მაშინ ბესიკი ცი-

¹ ც. არქივის სიგელების ფ. № 3545.

² თავგ. იესე ოსესშვილისა, 102, 75, 76.

³ История Грузии... 1779. გამც; მისი ქართული თარგმანი S 99-

⁴ სხვა ადგილას — ავლაბრის ხიდიდან: „მელექსე ბესიკი კინლაძე ავლაბრის ხიდიდან გადააკლდებინა და მოაკლვევინა ერთი რაღაც არსიყული ლექსის დაწერისათვის“. ზ. ძთაწმინდელი. „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“, გვ. 37.

⁵ „ბესიკი“, ზ. კიკინაძის გამოცემა, გვ. 7.

ხიდან უნდა გაპარულიყო, შესაძლოა, ლევან ბატონიშვილის და დავით სარდლის დახმარებით (უკანასკნელს სარდლობასთან ერთად მაშინ ქალაქის მოურავის თანამდებობაც ეკირა) ¹.

* * *

საყვარელი და აყვავებული თბილისის დატოვება, სადაც ბესიკს ამდენი მეგობარი, ტოლი და მოყვასი ჰყავდა, ამდენი დაძფასებელი და თაყვანისმცემელი, და სამაგიეროდ მაშინდელ უდაბურ ქუთაისში დასახლება, რომელიც 1770 წ. ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქოხებს და ნანგრევებს წარმოადგენდა, პოეტისთვის შეტად სამძიმო ხვედრი უნდა ყოფილიყო.

უფრო მტანჯველი უნდა ყოფილიყო მაიასთან სამუდამო განშორება, რაც ჩემის აზრით, პოეტს უნდა გამოეტირნოს შესანიშნავ, ბაირონისებურ პათოსის ლექსში „გამტყორცნა სოფელმა“:

„გამტყორცნა სოფელმა, მოვშორდი მშესა,
დღენი ჩემნი წარვლენ ბნელად და ბნელად;
რაყითად შემექმნა ბედივე ჩემი;
სიცოცხლეს ღა ვჰპოებ ძნელად და ძნელად!

ვინ ჰპოვა სოფლისგან ბედნიერება?
ვინცა სცნობს წყეულსა—დაეკრძალება,
უნუგეშოს მართებს მართლად ვაება,
სტიროდეს და რბოდეს ველად და ველად!

მიჯნურთაგან რა გსურს წუთისოფელო,
ყოველთ მელექსეთა დამდუმებელო!
ჩემებრ ბედწარსულზედ გინდა ისახელო?
დამსვი გულმდულარედ, მწველად და მწველად!

ესტირი, მაქვს მე საესე ცრემლითა კალთა,
მე ჩემს ღონეს ესტირი სინათლის თვალთა;

¹ საყურადღებოა, რომ Бутков-ი და Бурнашев-ი ბესიკს „გაქცეულად“ იხსენიებენ (იხ. материалы, II, 183 და Картина Грузия“, გვ. 22). ბესიკის დაპატიმრების საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესოა ერთი შემდეგდროინდელი ცნობა, რომელიც შეიძლება ერთგვარ, ეჭვით დამოწმებად გამოვიყენოთ.

1832 წ. შეთქმულობის მთავარმონაწილეთაგანი ალექსანდრე ორბელიანი, უკვე დაპატიმრებული, ტიხიდან ორჯერ ფარულად სწერს თავის მეუღლეს:

...ბესიკის ნათქომი „ცრემლთა ისარნი, მოსისხარნი ჩვენდა არენით“—დამიწერეთ და ჩუმათ გამოემიგზავნეთ“.

მე, ბესიკს, მესიზმრა საწუთრო ვალთა,
მომესიგნენ მტერნი მკვლელად და მკვლელად! ¹

გარდახვეწილ ბესიკს სრული უფლება ჰქონდა, ეთქვა:

„რაც მიიწერა სოფელმან, ველარ დავთვალე ამრითა,
მისი სიმწარე ყოველი, გულს გარდამრთხმინ კამრითა!“

...ბესიკის ლექსი „ცრემლთა ისარი“ (si) დამიწერე
და გამომიგზავნე“ იხ. ლიტერატ. მუზეუმის ხელნაწერი № $\frac{270}{2}$.

როგორც ვიცით „ცრემლთა ისარი“ დაწერილია ბესიკის განდევნის დღე-
ებში. იგი პოეტის ტრალიკულ დღეების სახსოვარია. სწორედ ამ ლექსს თხოუ-
ლობს ციხეში ა. ორბელიანი. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა პატიმარ რომან-
ტიკოსისთვის ამ ლექსს? შეგვიძლიან ვიფიქროთ, მას ბესიკის დაპატიმრების ანა-
ლოგია გაახსენდა.

¹ თუნცა ეს ლექსი დღეს სადავოდ არის შიჩნეული (ა. ბარამიძე), ალბად
იმ დრომდე, ვიდრე ბესიკის ავტოგრაფი არ აღმოჩნდება.

შემთხვევით უნდა ვისარგებლოთ და ორიოდ სიტყვით აღვნიშნოთ, რომ
ბესიკის ტექსტების დადგენის საქმე დღემდის ვერ არის მოწესრიგებული. რასაც
კი ჩვენამდის მოუღწევია და სამუდამო დაღუპვას გადაარჩენილა, ისიც ხშირად
დამახინჯებულია გადამწერლებისაგან და მომღერლებისაგან. სამწუხაროდ, ვერც
ბესიკის რედაქტორ-გამომცემლებმა შესძლეს ამ საქმის საბოლოო მოგვარება. მაგ.,
ავიღოთ ბესიკის უკანასკნელი გამოცემა (1932 წ.) ა. ბარამიძის რედაქციით.
მიუხედავად საკმაო შრომისა და ზოგი საყურადღებო შესწორებისა, რაც მკვლევ-
არს შეუტანია, ეს გამოცემაც არ არის აცილებელი ზოგ დეფექტებს. ასე, ბა-
რამიძესაც, კიჭინაძისა და გორგაძის მსგავსად, ბესიკის
თხზულებებში ზოგი ისეთი ლექსი შეუტანია, რომელიც ბესიკს არ ეკუთვნის. მაგ.
ლექსები: „ვნახე პირზე“, „ვაშა მას დღეს“, „სევდის ლაშქარი“;
როშელიც ბესიკის ეპიგონის დიმიტრი თუმანიშვილის შე-
თქმედებაა. როგორც თვით თუმანიშვილიც გვიდასტურებს: „რაც ჩემგან ნა-
თქვამი ლექსები, ამის ქვემოთ დაიწერება“,—ამბობს იგი ხსენებულ ლექ-
სების შესახებ (S 1534).

ბესიკის „სადავო“ განყოფილებაში შეტანილი ლექსები „ალაღებს ბა-
გეს“ და „ათენს ბნელს გულსა“, უდავოდ ვახტანგ ორბელიანს
ეკუთვნის (იხ. ზემოთ, გვ. 368).

არა გვგონია, ბესიკს ეკუთვნოდეს გინდაც, ეკვით ისეთი ლექსები, რომლე-
ბიც ბარამიძეს იმავე განყოფილებაში შეუტანია, მაგ. „მთით მიჯნურნო“,
„როს განვიცადე ბედკრულმან“, „დილის მთიებს“, „შევკრთი,
როს ვნახე“, „უწყლავსა კირსა“, „რხევით ნახო“.

ყოველად დაუშვებელია ბესიკის ნათქვამად მიიჩნიოს რედაქტორმა, მაგ.
ისეთი ბანალური ლექსი, რომელიც შესანიშნავ ლექსს „გამტყარცნა სოფელმა“
ხორცმეტად აქვს მიკვრებული:

„მე მონად შევემნილვარ ერთსა მზისა,
იგი ჩემთვის კვდება და მე მისთვისა(!)
არ იქნა, არ შემხვდა უამი შეყრისა,
ერთავ სიცოცხლე გვიანს მწარედ და მწარედ!

რომელ წელში უნდა მომხდარიყო ბესიკის განდევნა?
როგორც ირკვევა, ბესიკისა და კაბუას ინციდენტი 1776
წელს მომხდარა¹.

ამ დროისთვის ბესიკი ისევ თბილისში ყოფილა².

არც დღეა ჩემთვის, არც ღამე—ღამე,
მოდით, მეგობარნო, მიშველეთ რამე!
ჩემს საყვარელთან წასვლა მინდა მე (!)
მეც მას თავს ვუძღვნი მარად და მარად(!)³

ბარამიძეს კი ეს კაკაფონია შეაქვს „სადავო“ განყოფილებაში, თითქოს იგი
რაიმე შანსებს იძლეოდეს ბესიკის პოეზიისათვის მისაკუთვნებლად. გორგაძეს კი
ლექსი „გამტყორცა სოფელმან“ სამართლიანად მიჩნეული აქვს ბესიკისად და
დაბეჭდილიც აქვს უამხორცმეტოდ (გვ. 27).

ლექსი „რ ა ც მ ი ი წ ი რ ა ს ო ფ ე ლ მ ა ნ“ ბარამიძეს ცალკე ლექსად
აქვს დაბეჭდილი მაშინ, როცა იგი წარმოადგენს პოემის „ასპინძის ომის“ ორ-
განიულ ნაწილს,—პროლოგს, შესავალს, წინასიტყვის, რომელშიც პოეტი გან-
მარტავს, თუ რა მიზეზით დაწერა მან პოემა და რატომ მიუძღვნა იგი დავით
სარდალს. ამიტომ, შეუძლებელია ამ ლექსის ჩამოთვლა ძირითად ტექსტისგან
და მისი ცალკე დაბეჭდვა.

უნდა ავღნიშნოთ ზოგი წერილმანი შეცდომებიც, რომელნიც გადამწერლებს
მოსვლიათ და რედაქტორებს დაუკანონებიათ. მაგ. ერთი ადგილი ლექსისა მირი-
ან ბატონიშვილზე, დღემდის ყველა გამოცემაში და ბარამიძის გამოცემაშიც ასე
იკითხება.

„გიორგი, გრიგოლ,
ერთად თ ა ვ ლ ი გ ო ლ“ (გვ. 79), რაც სრული უაზრობაა.
უნდა იყოს: „გიორგი, გრიგოლ,
ერთად თ ა ფ ლ ი - გ ო ლ“.

ბესიკის ეპისტოლეს ერთი ადგილი მზეკაბუჯ ორბელიანისადმი ბარამიძეს
ასე აქვს დაბეჭდილი.

...და მკისესა მდელოსა შეენიერნი ფ ე რ ხ ნ ი და ს ტ კ ბ ე ბ ი ა ნ“ (გვ. 83)
უნდა იყოს:
...„მდელოსა შეენიერნი ფ ე რ ხ ნ ი და ს ტ კ ბ ე ბ ი ა ნ“ და სხ.

აღნიშნული შეცდომები მომავალში თავიდან უნდა იქნას აცილებული,
ისევე, როგორც სასურველია თვით ბესიკის ტექსტების უფრო შესაფერი დალა-
გებაც.

¹ ბესიკის შესარიგებელ ეპისტოლედან მზეკაბუჯ ორბელიანისადმი (ა. ბა-
რამიძე, გვ. 82—87), რომელიც დაწერილია 1788 წელს, ირკვევა, რომ ეს ინცი-
დენტი, ზუსტად, 1776 წელს მომხდარა (იქვე).

² იმ დროს კაბუას მიერ ბესიკზე დაწერილ პასქვილში ნათქვამია:
„ჩენი ჩექმა ჩახეოდა, ჩხარს ჩავიდა, ჩავლო ჩოლით“.

აქედან შეგვეძლო დაგვესვენა, რომ ბესიკი 1776 წელს უკვე იმერეთს ჩა-
სულა, მაგრამ, როგორც წინა სტრიქონიდან სჩანს, აქ ლაპარაკია ბესიკის მამის
ზაქარიას რუსეთიდან იმერეთში ჩამოსვლაზედ.

თბილისშივე სჩანს ბესიკი თვით 1777 წლის „იანერის დამდგმ“ ლევიან ბატონიშვილის კარზედ.

ხოლო 1778 წელს (დაახლოვებით ივლისში) სოლომონ იმერთა მეფე მას ჰგზავნის სპარსეთში ქარიზმთან ალექსანდრე ბატონიშვილის ჩამოსაყვანად¹.

*

ბესიკის სპარსეთში გაგზავნას ჩვენს ლიტერატურაში 1779 წლით ათარიღებენ (ბროსსე, *Histoire de la Géorgie II*, წ. 2, გვ. 247; ს. გორგაძე, „ბესიკი“, XII; კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტ., II, 464; ა. ბარამიძე, ბესიკი, გვ. 36 და სხ.), რაც უსათუოდ შეცდომაა.

თვით ბესიკი გვიამბობს თავის დღიურში, რომ იმერთიდან რაჭით დაოსეთით გამგზავრებულია, ის ჯერ კიდევ აგვისტოს 28-ს ნოზდოკში იმყოფებოდა. იქიდან ყიზლარზე გავლით „ათცხრამეტოდღს“ დღე ასტარხანს გაჩერებულა. მაშასადამე, ასტარხანიდან სექტემბრის ბოლო რიცხვებში გავიდოდა ასტარხანიდან რეშტამდე ზღვით მოგზაურობას „ოცდამეათცხრამეტი“ დღე მონდომნია რეშტიდან მეექვსე დღეს ყახმინს ჩასულა. დი ასე, ერანის სხვადასხვა ქალაქებზე გავლით, გაუგრძელებია გზა შირახისაკენ. ამრიგად, ბესიკს უნდა ჩაეღწია შირახში არა უადრეს ნოემბრის მიწურულისა, ანუ დეკემბრის პირველი რიცხვებისა.

ცხადია, გინდაც მეორე დღესვე გამობრუნებულიყო შირახიდან, ასეთი ძნელი და გრძელი გზით, ბესიკი იმავე დეკემბერში იმერთს ვერ დაბრუნდებოდა. უსათუოდ, ბესიკი იმ ზამთარს სპარსეთში დარჩა, მოელაპარაკა ალექსანდრე ბატონიშვილს, სოლომონის დავალებით წარუდგა ქარიზმთან და 1779 წლის გაზაფხულზე (დაახლოვებით აპრილს) ალექსანდრესთან ერთად შირახიდან წამოსული, იმავე წელს აგვისტოს მობრუნდა იმერთს. ანნაირად, 1779 წელს მობრუნებული ბესიკი 1778 წელს გამგზავრებულა სპარსეთში?

მაშასადამე, ბესიკის თბილისიდან განდევნა 1777 წლის იანვარსა და 1778 წლის ივლისს შუა უნდა მომხდარიყო. მაგრამ იმერთში ჩასულ ბესიკს ხომ უცბად არ გაგზავნიდა სოლომონ მეფე სპარ-

¹ მასალები საქ. ისტორიისათვის, გამოც. ნ. ბერძენიშვილისა, I, გვ. 57—58.

² 1779 წ. 11 ნოემბრისთვის, ახალციხელ მღვდელს. ხოჯაევანთ იოვანეს თავის დღიურში შეუტანია: „ბაქარის შვილის ალექსანდრეს მოსვლა თქვეს იმერთს, სპარსეთიდან რომ გამოიპარა“ (2783, გვ. 37).

„ბესიკის სპარსეთში გამგზავრების თარიღის შესწორებასთან ერთად უნდა შესწორდეს პოეტის დაბადების თარიღიც. დღიურში ბესიკი ამბობს, რომ სპარსეთში წასვლის დროს ის იყო „28 წლისა“. მაშასადამე ბესიკი დაბადებულია არა 1751 წელს, როგორც ჩვენ (იხ. ზემოთ, გვ. 26) და ბესიკის სხვა მკვლევარებიც დღემდე ვასკენიდით, მისი სპარსეთში გაგზავნის არასწორ თარიღზე დაყრდნობით, არამედ (1778—28 წელი) 1750 წელს, რაც სრულიად შესწორებდა პოეტის საფლავის ქვის წარწერას.

ამრიგად, დღეიდან ისევ უნდა შესწორდეს ბესიკის დაბადების თარიღი.

სეთში ისიც საპასუხისმგებლო დავალებით. თბილისიდან ჩასვლის დღიდან, სპარსეთში გამგზავრებამდე რაიმე დროს ხომ უნდა გაველო. ამიტომ ბესიკის განდევნას უფრო 1777 წელს მივაკუთვნებთ (იანვრის შემდეგ). მართლაც ამ წლიდან ბესიკი თბილისში მყოფად აღარც ერთ საბუთში აღარ იხსენიება.

*

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას: ბესიკის რომანი, როგორც დაახლოებით 1772—73 წელს უნდა დაწყებულიყო, გამოქვეყნებულია 1776 წელს, რასაც მოქყოლია ერეკლეს წყრომა და მამუკას ნათესაობის წარმომადგენლებთან ერთად ქაბუა ორბელიანის გადაკიდება და მისი პასქვილი ბესიკზე. ზედმიყოლებით, მოკლე ხანში უნდა მომხდარიყო ერეკლეს მსჯავრი ბესიკზე, გამოწვეული „ბატონის რძლის“ მაიასთან გამიჯნურებით. რომანტიულ თავგადასავალთან ერთად, აგრეთვე რაღაც პოლიტიკური, ნებითი თუ უნებური დანაშაულის გამო ბესიკი ვაქცეულა, გაპარულა იმერეთს.

პოეტის განდევნა რომანის გამოქვეყნებას უნდა მოჰყოლოდა და ეს კიდევ საბუთს გვაძლევს ვაფიქროთ, რომ ბესიკის მთავარი ბრალდება მაინც მაიას სიყვარული უნდა ყოფილიყო. ანონიმი პოეტიც ხომ გადმოგვცემს, რომ ბესიკი მაიას გამო „გაეჭრა“?

თუმცა ბავშვობიდანვე ერეკლეს მიერ დაჩაგრული ბესიკი შესაძლოა მართლაც ჩარეულიყო გინდაც უნებურად, მისი ოჯახის დამამხობელ მეფისა და ქათალიკოზის საწინააღმდეგო საქმიანობაში, მით უმეტეს, იგი, როგორც პოეტი და როგორც მოქალაქე, არა ყოფილა ალტაცებული ერეკლეს პიროვნებით. ცხადია ოჯახური მიზეზების გამო. მაგრამ თვით ბესიკი არა სთვლიდა თავს მეფესთან დამნაშავედ და შესაძლოა, ის მიზეზები, რაც „მტრებს“ და გინდ ანტონ ქათალიკოზს და ქაბუა ორბელიანს უნდა მოეკრიფათ, რამდენიმედ ხელოვნური ყოფილიყო.

*

ოცდაშვიდი წლის ბესიკმა თბილისი დასტოვა სამუდამოდ...

სარჩევი

შესავალი	3
გაბაშვილები	9
ბესიკის გენეალოგიური შტო	11
ზაქარია გაბაშვილის „თაგვებისა და კატის ომი“	12
ბესიკის ყრმობა და სიქაბუკე	25
ორბელიანთა წრე	33
ბესიკი ანახანუმ დედოფლის კარზე. ლევან ბატონიშვილი	36
ცოცხალი ბესიკი	49
პოეტი კარისკაცი'	54
თბილისის ბაღებში. ბესიკი და მოქალაქენი . . .	79
ბესიკის რომანი. მია ერისთავის ქალი. ბესიკის განდევნა თბილისიდან	80

